

ERITYISESTÄ KAIKILLE AVOIMEEN LIIKUNTAAN

Suomalaisen erityisliikunnan muutos julkishallinnon näkökulmasta

Outi Kaurala ja Anu Väärälä

Liikuntapedagogiikan

pro gradu -tutkielma

Syksy 2008

Liikuntatieteiden laitos

Jyväskylän yliopisto

Jyväskylän yliopisto
Liikuntatieteiden laitos/liikunta- ja terveystieteiden tiedekunta

KAURALA, OUTI & VÄÄRÄLÄ, ANU: Erityisestä kaikille avoimeen liikuntaan.
Suomalaisen erityisliikunnan muutos julkishallinnon näkökulmasta.
Pro gradu -tutkielma, 121s., 10s. liites.
Liikuntapedagogiikka
2008

Tutkimuksessa kuvataan suomalaisen erityisliikunnan kehittymistä, miten se on muuttunut ja mitkä tekijät ovat vaikuttaneet siihen. Näkökulmana on julkishallinnon eli valtion ja kuntien liikuntahallinnon toiminta. Tutkimuksessa selvitetään, minkälaisen vaiheiden kautta on päädytty nykymuotoiseen erityisliikunnan järjestämiseen ja kuinka toimintaa on käytännössä toteutettu eri vuosikymmeninä. Tutkimus rajoittuu ajallisesti toisesta maailmansodasta nykypäiviin ja alueellisesti suomalaiseen erityisliikuntaan.

Aineisto koostuu kirjallisuudesta, alkuperäislähteistä ja haastatteluista. Kirjallisuuden ja alkuperäislähteiden pohjalta koottiin ensin kuva erityisliikunnan kehittymisestä ja julkishallinnon toimenpiteistä erityisliikunnan edistämiseksi vuosien kuluessa. Sen jälkeen haastateltiin viittä toimijaa, jotka olivat olleet mukana erityisliikunnan muutoksessa ja nähneet käytännön toteutumisen. Haastattelut olivat teemahaastatteluja. Tutkimus on laadullinen tutkimus, jossa on piirteitä historian- ja tapaustutkimuksesta.

Järjestöt käynnistivät erityisliikunnan Suomessa toisen maailmansodan jälkeen, jolloin toiminta keskittyi sotainvalidien kuntoutukseen. Yhteiskunnallinen keskustelu tasa-arvosta ja ihmisoikeuksista voimistui 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin erityisliikunnan organisointi alkoi Liikuntatieteellisen Seuran johdolla. Erityisliikunnan eteen tehty pohjatyö tuotti tulosta 1980-luvulla, sillä silloin valtio ja kunnat ottivat päävastuun erityisliikunnan järjestämisestä Suomessa. Tämä onnistui vuoden 1980 liikuntalain ja siihen vuonna 1984 tehdyn lakimuutoksen avulla, joka mahdollisti erityisliikunnanohjaajien viran perustamisen kuntiin. Perusresurssien määrällinen kasvu pysähtyi 1990-luvun alun taloudelliseen taantumaan, mutta erityisliikunta onnistui säilyttämään asemansa hyvin liikuntakulttuurissa. Taantuman jälkeen 1990-luvun lopussa ja 2000-luvulla erityisliikunta vakiinnutti paikkansa suomalaisessa liikuntakulttuurissa. Erityisliikunta lähti tilanteesta, jossa se oli ensin piiloteltua toimintaa, eriytyi ajan kuluessa omaksi liikunnan osa-alueeksi ja lähestyi lopuksi yleistä liikuntakulttuuria.

Asiasanat: Erityisliikunta, vammaisuus, kaikille avoin liikunta, historia, julkinen hallinto, hyvinvointivaltio

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	5
2 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT	6
2.1 Tutkimuksen tarkoitus ja aiheen rajaus.....	6
2.2 Tutkimusaineisto ja -menetelmät.....	6
2.3 Tutkimuksen luotettavuudesta	8
3 ERITYISLIIKUNNAN KÄSITE JA JUURET.....	10
3.1 Erityisliikunnan määritelmät	10
3.2 Urheilusta liikunnaksi	12
3.3 Erityisliikunnan ja vammaisuuden selitysmalleja.....	14
3.4 Erityisliikunnan juuret.....	15
3.5 Liikuntakulttuuri 1900-luvun alkupuolella.....	16
4 JÄRJESTÖT KÄYNNISTÄVÄT TOIMINNAN 1945–1969	20
4.1 Yhteiskunnallinen rakennemurros	20
4.2 Sotainvalidien liikuntatoiminta käynnistyy	22
4.3. Kilpaurheilusta koko kansan liikuntaan	24
5 VALTION JA KUNTIEN ROOLI KOROSTUU 1970–1989	27
5.1 Hyvinvointivaltion rakentaminen	27
5.2 Tavoitteena eriarvoisuuden vähentäminen	28
5.3 Liikuntatieteellinen Seura aloitteentekijänä	31
5.4 Ensimmäinen erityisryhmien liikunnan kokeiluprojekti kunnissa.....	33
5.5 Liikunta pääsee lainsäädännön piiriin	34
5.6 Liikunnanopettajien ja -ohjaajien erityisryhmien liikunnan opinnot käynnistyvät	36
5.7 Erityisryhmien liikuntatoimikunta hahmottelee toimintakenttää	37
5.8 Liikuntalain muutos käynnistää erityisryhmien liikunnan kunnissa.....	40
5.9 Erityisryhmien liikunta saa omat neuvottelupäivänsä.....	41
5.10 Erityisryhmien liikunta osana hyvinvointivaltiota	43
6 ERITYISESTÄ INTEGRAATIOON 1990–1999	46
6.1 Taloudellisen taantuman jäljet	46
6.2 Kehityskeskustelua neuvottelupäivillä	50
6.3 Suositusten linjausta neuvottelupäivillä	51
6.4 Erityisryhmien liikunta 2000 -toimikunta arvioi tilannetta	53

6.5 Erityisliikuntaa kuntiin -projektilla erityisliikunnanohjaajia kuntiin.....	55
6.6 Yhteiskunnalliset muutokset puhuttavat erityisliikunnan neuvottelupäivillä.....	56
6.7 Uusi liikuntalaki selkeyttää erityisliikunnan työnjakoa	58
6.8 Erityisliikunta taloudellisen taantumän jälkeen.....	59
7 KOHTI KAIKILLE AVOINTA LIIKUNTAA – UUSI VUOSITUHAT	61
7.1 Yhdentyvässä Euroopassa	61
7.2 Liikuntalain velvoittama arviointi käynnistyy.....	63
7.3 Tulevaisuuden visiointia neuvottelupäivillä.....	66
7.4 Kunnalliset projektit saavat jatkoa.....	68
7.5 Erityisliikunnan päivillä vakiintunut paikka liikuntakulttuurissa.....	70
7.6 Yhteinen ja kaikille avoin liikunta	71
7.7 Erityisliikunnan haasteet	73
8 POHDINTA.....	76
LÄHTEET	82
LIITTEET.....	96
VIITTEET	106

1 JOHDANTO

Hämmästyksemme oli suuri, kun huomasimme, ettei Suomen erityisliikunnan vaiheita ollut aikaisemmin koottu yksiin kansiin. Itse asiassa koko erityisliikunta oli syntynyt vasta 1970-luvulla. Vuosina 1975 ja 1980 syntyneinä tuntuu hassulta ajatella, että itselle niin arkiselta tuntuva asia onkin taaksepäin katsottuna hyvin nuori asia. Onhan erityisliikunnan tarvitsijoita täytynyt olla Suomessa aikaisemmin? Kun gradun aiheen valinta tuli päätettäväksi, yhdistimme kaksi kiinnostavaa asiaa, erityisliikunnan ja historian, yhdeksi yhteiseksi aiheeksi. Historian ja yhteiskunnallisen muutoksen tuntemus auttavat ymmärtämään nykyistä erityisliikuntaa. Lisäksi aiheen valintaa puolsivat eri tahoilta¹ ilmaan heitetyt ehdotukset erityisliikunnan historian tutkimisen ajankohtaisuudesta.

Tämän tutkimuksen tavoite on muodostaa kokonaiskuva suomalaisesta erityisliikunnasta. Kuvaamme miten julkishallinto eli valtio ja kunnat ovat pyrkineet edistämään erityisliikuntaa sekä julkishallinnon toimia selittäviä yhteiskunnallisia ilmiöitä ja muutoksia. Ajanjakso rajoittuu luontevasti toisen maailmansodan päättymisestä 2000-luvun alkupuolelle. Tutkimusaineisto koostuu kirjallisuudesta, alkuperäislähteistä ja haastattelusta. Lähtötilanteen hahmottamiseksi kuvaamme yhteiskuntaa ja liikuntakulttuuria myös ennen toista maailmansotaa. Lopuksi pohdimme erityisliikunnan haasteita ja aineistosta esiin nousseita erityisliikunnan kysymyksiä.

Käytämme tässä tutkimuksessa erityisliikunta ja erityisryhmien liikunta -käsitteitä synonyymeina. Erityisryhmillä tarkoitamme henkilöitä, joiden on vamman, sairauden tai muun toimintakyvyn alenemisen vuoksi vaikea osallistua yleisesti tarjolla olevaan liikuntaan. Sanamuodot olemme pyrkineet säilyttämään ajanjakson mukaisina, sillä yksi kehityksen kuvaaja on juuri käsitteiden ja nimien muutos. Erityisliikunta on matkannut pitkän taipaleen häpeilystä ja syrjinnästä erilliseksi huomion kohteeksi ja on 2000-luvulla muuttumassa kaikille avoimeksi liikunnaksi.

Erityisliikunta on laaja toiminta-alue. Suomessa liikuntapalvelujen erityisryhmiksi luokiteltavia henkilöitä on arvion² mukaan noin neljännes väestöstämme. Erityisliikunnan järjestäminen on poikkihallinnollista ja eri sektoreiden välistä yhteistyötä. Tutkimuksemme voi hyödyttää siten isoa osaa väestöstä ja monia eri toimijoita

2 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

2.1 Tutkimuksen tarkoitus ja aiheen rajaus

Tutkimuksen tarkoitus oli kuvata suomalaisen erityisliikunnan kehittymistä, miten se on muuttunut ja mitkä tekijät ovat vaikuttaneet siihen. Selvitämme minkälaisen vaiheiden kautta on päädytty nykymuotoiseen erityisliikunnan järjestämiseen ja kuinka toiminta on käytännössä toteutunut eri vuosikymmeninä.

Keskitymme tutkimuksessa julkisen sektorin eli valtion ja kuntien liikuntahallinnon toimintaan. Vammaisurheilun, koululiikunnan ja järjestöjen sekä sosiaali- ja terveystal-
linnon järjestämisen toiminnan jätämme vähemmälle huomiolle, koska ne erottuvat omiksi toimijaryhmiksi. Rajaamme tutkimuksen ajallisesti toisesta maailmansodasta 2000-luvun alkupuolelle ja alueellisesti suomalaiseen erityisliikuntaan. Tutkimuksen raportoinnissa käytämme asiakeskeistä lähestymistapaa.

2.2 Tutkimusaineisto ja -menetelmät

Tutkimusaineisto koostuu alan kirjallisuudesta, alkuperäislähteistä sekä haastatteluista. Alkuperäislähteitä eli komiteamietintöjä, työryhmien raportteja, muistioita ja niiden sisältämiä tilastoja sekä lakitekstejä käytämme 1970-luvulta lähtien. Koska tutkimus kohdistuu julkishallinnon toimintaan, aineisto on pääasiassa opetusministeriön ja Liikuntatieteellisen Seuran tuottamaa materiaalia. Kokosimme kirjallisen aineiston pohjalta kuvan siitä, miten erityisliikunta oli vuosien saatossa muuttunut ja mitä toimenpiteitä julkishallinto oli erityisliikunnan edistämiseksi tehnyt. Sen jälkeen haastattelimme viittä toimijaa, jotka ovat olleet mukana erityisliikunnan muutoksessa ja nähneet käytännön toteutumisen. Kari Koivumäki³ edusti tutkimuksessamme valtion liikuntahallinnon, Eino Heikkinen⁴ tutkimuksen ja liikuntapolitiikan, Pirjo Huovinen⁵ kunnallisen liikuntatoimen, Sirkka Kannas⁶ kunnallisen sosiaali- ja terveystoimen ja Tuula Henttu⁷ erityislapsen äidin näkemystä.

Historiantutkimuksessa ei ole kaikille tutkijoille yhteistä menetelmää tai tiettyä kaavaa, jota noudattamalla löytää vastauksen tutkimusongelmaan. Samaa matemaattista kaavaa käyttävät tutkijat päätyvät samaan lopputulokseen, mutta samaa menetelmää käyttävät historioitsijat voivat päätyä erilaisiin tulkintoihin.⁸ Meidän työmme alkoi erillisistä kirjallisuuskatsauksista, joista se jatkui yhteisenä tutkimusprosessina ja päättyi yhdeksi pro gradu -tutkielmaksi. Tutkimuksemme on laadullinen tutkimus, jossa on piirteitä historian tutkimuksesta ja tapaustutkimuksesta.

Laadullisen tutkimuksen aineiston keräämiseen tavoite on päästä lähelle tutkimuksen kohdetta.⁹ Tutkimuksessamme tätä tavoitetta palvelevat alkuperäislähteet ja asiantuntijahaastattelut. Tutkimuksemme ei tavoittele tilastollista yleistämistä, vaan tarkoitus on kuvata ja ymmärtää tiettyä rajattua ilmiötä. Tämän takia haastateltavien valinta oli harkittua ja perustui tarkoitukseen sopivuudella, sillä haastateltavat henkilöt tietävät tutkimuskohteesta paljon ja heillä on käytännön kokemusta asiasta.¹⁰ Tämä on myös ominaispiirre teemahaastattelulle, joka oli käyttämämme haastattelumuoto.¹¹ Haastatteluaineisto on arvokas lisä tutkimukselle, koska sen avulla saa tietoa lähihistoriasta.¹² Tutkimusasetelmassa on tärkeää, että tutkimuksen tarkoitus ja kysymykset sekä aineisto vastaavat toisiaan.¹³ Tarkoituksemme on kuvata erityisliikunnan kehittymistä, joten aineistoksi käyvät myös eri näkökulmista koostetut historiateokset.

Historiantutkimus on päättelyä, jossa tutkijan tavoite on tehdä oikeutta tutkimuskohdeena oleville ihmisille ja ilmiöille.¹⁴ Se edellyttää tutkimuskohteen sijoittamista omaan aikaansa, jotta sitä voisi ymmärtää sen omista lähtökohdista käsin.¹⁵ Jotta pystyimme näkemään erityisliikunnan muutoksen osana laajempaa kokonaisuutta, tutustuimme kunkin ajanjakson yleiseen yhteiskunnalliseen tilaan ja liikuntakulttuurin tilaan, mikä auttoi erityisliikunnan muutosten ymmärtämistä. Koska rajattu ajanjakso on osa laajempaa aikajännettä,¹⁶ kartoitimme yhteiskunnan, liikuntakulttuurin ja erityisryhmiin suhtautumisen lähtötilannetta ennen toista maailmasotaa ja lopuksi pohdimme erityisliikunnan haasteita ja aineistosta esiin nousseita erityisliikunnan kysymyksiä.

Yhteiskunnan tehtävänä on ollut ongelmallisten ilmiöiden ratkaiseminen. Tutkimalla sitä, miten yhteiskunnassa on suhtauduttu vammaisiin ihmisiin, saadaan tietoa kyseisen yhteiskunnan ihanteista ja suhtautumistavoista. Näin yhtä vähemmistöryhmää koskevia

toimenpiteitä tutkimalla voidaan saada tietoa koko yhteiskunnasta. Kysymys ei ole vain yhden pienen ryhmän aseman tutkimisesta.¹⁷

Käyttämämme haastattelulupa (liite 1) ja esimerkki haastattelurungosta (liite 2) ovat liitteinä. Litteroimme haastattelut valikoiden teema-alueiden mukaisesti ja sen jälkeen toimitimme¹⁸ tekstin luettavaan muotoon haastateltavien luvalla. Haastatteluaineiston keräämisen ja purkamisen aikana pidimme päiväkirjaa haastatteluun liittyvistä asioista.

Historiantutkija tarkastelee menneisyyttä nykyisyyden näkökulmasta. Aineistossa käytetty kieli on aikasidonnaista ja se sisältää kulttuurisia merkityksiä eikä välitä siten puolueetonta tietoa menneisyydestä.¹⁹ Tutkijan on huomioitava käsitteiden, sanojen ja sanojen merkityksien muuttuminen ajan kuluessa. Ilmiöiden vertailu ja ymmärtäminen sekä sitä kautta saavutetun tiedon välittäminen edellyttävät käsitteiden määrittelyä.²⁰ Määrittelemme tämän tutkimuksen keskeiset käsitteet luvussa kolme.

2.3 Tutkimuksen luotettavuudesta

Historiantutkimuksen luotettavuuden arvioinnissa on ymmärrettävä, että menneisyyden uudelleen luominen ei ole mahdollista. Historiantutkija voi tutkia menneisyyttä ja vain väittää, miten asiat ovat saattaneet olla.²¹ Historia voi olla yhteisön välittämää tietoa ja tarinoita, tutkimustietoa tai muita julkisia esityksiä kuten tiedotusvälineiden tai oppikirjojen välittämää tietoa. Menneet tapahtumat ja ilmiöt muuttuvat historiaksi, kun niitä joku pitää muistamisen arvoisena tai selitystä kaipaavana. Historiantutkimus on siten vain yksi historiankirjoituksen laji.²²

Laadullisessa tutkimuksessa objektiivisuus syntyy subjektiivisuuden tiedostamisesta.²³ Tutkija itse on ilmiöiden tulkki,²⁴ sillä tutkija päättelee ja arvioi kriittisesti lähteiden sanomaa.²⁵ Laadullisen tutkimuksen luotettavuuden arviointi on koko tutkimusprosessin luotettavuuden arviointia. Tutkija on keskeinen tutkimuksen väline ja pääasiallinen luotettavuuden kriteeri on silloin tutkija itse. Määrällisessä tutkimuksessa luotettavuuden arviointi kohdistuu enemmän mittaamiseen kuin tutkijaan, eikä reliabiliteettia ja validiteettia pysty suoraan vertaamaan näissä erityyppisissä tutkimuksissa.²⁶

Laadullinen tutkimus ja erityisesti perinteinen historiantutkimus voivat hyödyntää valmiita aineistoja ja jo olemassa olevia dokumentteja.²⁷ Kohdallamme valmiiden historiateoksien ja raporttien käyttö säästi resursseja ja ylipäättään mahdollisti tutkimuksen tekemisen. Valikoitu haastatteluaineisto täydensi kirjallisten lähteiden pohjalta tuotettua tekstiä. Samalla ne toimivat myös toisilleen eräänlaisena luotettavuuden mittarina eli triangulaationa, jossa eri menetelmillä ja eri lähteistä saatuja tietoja voi vertailla.²⁸

Haastatteluaineiston luotettavuutta voi kritisoida monin tavoin. Muistinvarainen tieto on epäluotettavaa, sillä erehdysten mahdollisuus lisääntyy ajan kuluessa.²⁹ Ihmisten käsitykset samasta kohteesta vaihtelevat lyhyenkin ajan sisällä,³⁰ ja lisäksi erilaiset motivaatiotekijät vaikuttavat haastatteluihin.³¹ Kuitenkin jos haluamme saada selville tietyltä henkilöltä hänen käsityksensä asiasta ja tapahtumien kulusta, kätevintä on kysyä sitä häneltä itseltään.³² Halusimme saada selville keskeisten toimijoiden näkemyksen erityisliikunnan kehittymisestä, joten asiantuntijahaastattelut palvelivat tutkimuksessamme tarkoitusta. Itseäänkorjaava haastattelutekniikka lisäsi aineiston luotettavuutta, koska se karsi virheelliset tulkinnat pois jo haastattelutilanteessa.³³ Tiivistimme keskeisiä teemoja haastattelun aikana, jolloin haastateltava pystyi tarvittaessa korjaamaan tekemäämme tulkintaa.

Haastattelupäiväkirjan kirjoittaminen on osa tutkimuksen laadun varmistamista. Tutkija kirjaa ylös huomioita kysymyksistä, haastateltavista ja ympäristöstä, mikä voi helpottaa myöhempää tulkintaa.³⁴ Esimerkiksi haastateltavan keskittyneisyys vaikuttaa luotettavuuteen. Haastatteluaineiston keräämisen ja purkamisen aikana pidimme päiväkirjaa havainnoista, joiden avulla arvioimme haastattelujen luotettavuutta. Käytimme tutkimusraportissamme vain luotettavana pitämiämme osia haastatteluista.

3 ERITYISLIIKUNNAN KÄSITE JA JUURET

3.1 Erityisliikunnan määritelmät

Virallisesti³⁵ käsitteen erityisryhmien liikunta määritteli opetusministeriön asettama Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1980-luvun alussa. Sen mukaan erityisryhmien liikunta oli yläkäsite liikunnalle, jonka harrastajalla oli "sairauden, vamman tai toimintarajoitteisuuden vuoksi vaikeuksia harrastaa riittävästi liikuntaa ja käyttää yleisiä liikuntapalveluja tai jolle liikunnalla oli erityinen terveydellinen ja kuntouttava merkitys". Erityisryhmien liikunta sisälsi kuntouttavan liikunnan, kunto- ja virkistysliikunnan sekä kilpaja huippu-urheilun. Erityisryhmät harrastivat sekä perinteisiä liikuntamuotoja että erilaisia liikunnan sovellutuksia. On huomioitava, että erityisryhmien liikunta oli, ja on edelleen, yläkäsite, ei yksittäinen liikuntalaji tai -muoto. Käsite vakiintui Suomessa liikunta- ja terveydenhuoltoalan ammattilaisten käyttöön 1960-luvun lopulla, mutta yleisessä kielenkäytössä termi löysi paikkansa vasta 1970-luvulla.³⁶

Erityisryhmien liikunta 2000 -toimikunta päivitti virallista määritelmää 1990-luvulla. Vuoden 1996 komiteamietinnön mukaan erityisryhmien liikunta tarkoitti "sellaisten henkilöiden liikuntaa, joilla oli vamman, sairauden tai muun toimintakyvyn heikentymisen tai sosiaalisen tilanteen vuoksi vaikea osallistua yleisesti tarjolla olevaan liikuntaan ja joiden liikunta vaati soveltamista ja erityisosaamista". Liikunnan erityisryhmiksi toimikunta määritteli vammaiset ja pitkäaikaissairaat sekä iäkkäistä henkilöistä sen osan, jolla heikentynyt toimintakyky esti osallistumisen yleisesti tarjolla olevaan liikuntaan. Myös sosiaalisten syiden vuoksi yleisen liikuntatarjonnan ulkopuolelle jäävät henkilöt kuuluivat liikunnan erityisryhmiin. Vuoden 1996 käsitelmääritelmässä säilyi ajatuksena 1980-luvun alun tavoite eli tasavertaisen liikunnan harrastamisen ja liikuntapalveluiden käytön mahdollistaminen.³⁷

Viimeisen 20 vuoden aikana erityisliikunta on vakiintunut erityisryhmien liikunta -käsitteen tilalle. Käsitteet tarkoittavat lähes samaa, mutta erityisliikunta korostaa enemmän liikuntaa kuin ryhmää.³⁸ Erityisryhmä viittaa lääketieteellisiin perusteisiin, kun taas erityisliikunta ja soveltava liikunta viittaavat liikuntaan.³⁹ Kansainvälinen termi soveltava

liikunta (adapted physical activity) on miltei synonyymi erityisliikunnalle.⁴⁰ Erityisliikunta on yläkäsite, joka sisältää liikunnan soveltamisen.⁴¹ Soveltava liikunta -termiä voi käyttää erityisliikunnan käsitteen ohella asiayhteyksissä, joissa se tuntuu luontevalta. Erityisryhmien liikunta, erityisliikunta ja soveltava liikunta tarkoittavat terveyttä ja toimintakykyä edistävää liikuntaa, joka luo edellytyksiä mahdollisimman itsenäiselle arjessa selviytymiselle. Vammaisurheilu tarkoittaa vammaisten henkilöiden kilpa- ja huippu-urheilua eli suorituskeskeistä ja kilpailulliseen menestykseen tähtäävää urheilua.⁴² Soveltava liikunnanopetus tai soveltava liikuntakasvatus (adapted physical education) ovat pääasiassa koululiikunnan yhteydessä käytettäviä käsitteitä.⁴³

Erityisliikunnan jaosto asetti 2000-luvulla erityisliikunnan käsitteistöä selvittämään oman työryhmän, jonka tehtävä oli selvittää alan peruskäsitteistöä. Työryhmän vuoden 2003 ehdotuksen mukaan erityisliikunta säilyi edelleen yläkäsitteenä ja soveltava liikunta -käsitteen käyttö oli suotavaa niissä yhteyksissä, joihin se luontevasti soveltui. Liikuntalaissa, valtion liikuntaneuvoston jaoston nimessä ja ammattinimikkeissä erityis-etuliitettä ei ollut tarvetta muuttaa, mutta muussa ammatillisessa kielenkäytössä oli suotavaa puhua soveltavasta liikunnasta.⁴⁴

Työssämme erityisryhmien liikunta ja erityisliikunta ovat synonyymeja toisilleen. Viitauksissa olemme käyttäneet pääasiassa alkuperäisen lähteen käyttämää termiä, mutta olemme huomioineet myös kyseessä olevan ajankohdan. Kronologisesti etenevässä tekstissä voi siten seurata nimien ja käsitteiden muutoksia, mikä osaltaan kertoo yhteiskunnassa tapahtuneista muutoksista.

Erityisliikunnan käsitteen kritiikki kohdistuu erityis-etuliitteeseen, joka jää epäselväksi. Jokaisen ihmisen voi kokea jollain tavalla erityiseksi ja liikunnassa näitä erityisryhmiä tuntuu olevan paljon. Terminologiaa selittää urheilun ja liikunnan määrittely ajallisesti ennen erityisliikuntaa, joka on siten määritelty ennen kaikkea urheilun näkökulmasta. Koska urheilu kuului aluksi vain terveille miehille, esimerkiksi puolet maailman väestöstä eli naiset kuuluivat pitkään erityisryhmiin.⁴⁵ Erityisliikunta ei kerro alan ulkopuolisille mistä on kysymys toisin kuin esimerkiksi vammaisurheilu, joka on täsmällisempi termi. Sama epämääräisyys koskee myös käsitettä soveltava liikunta. Toisaalta toimintaa ei haluta nimetä "erityiseksi", mutta täsmällinen käsite vaatii jonkinlaisen määrittelyn erityisen tuen ja huomioimisen tarpeelle. Erityisliikunta ei ole kaikille mieleinen

käsite, mutta toistaiseksi täsmällisempääkään ei ole keksitty. Kielitoimiston mukaan erityisryhmä tai erityisliikunta eivät sisällä negatiivista arvolatausta.⁴⁶ Erityisliikunta on vaikeasti määriteltävä käsite ja keskustelu käsitteistä jatkuu edelleen.

Tutkimuksessamme käytetyssä kirjallisuudessa esiin nousi myös muita vammaisuuteen liittyviä käsitteitä, jotka valaisevat omaa aikakauttansa. Vammaisuuden määrittely on muuttunut ajan mittaan.⁴⁷ Esimerkiksi invalidi⁴⁸ tarkoitti 1800-luvulla sotakuntoisuu- tensa menettänyttä sotilasta, mutta termi yleistyi lain myötä kattamaan myös vammau- tumisen takia palkkatyöhön kykenemättömät. Arkikielen raajarikko puolestaan tarkoitti henkilöä, jolla oli näkyvä vamma, vaikka hän olisi pystynyt elättämään itsensä työllä.⁴⁹ Vuonna 1949 ilmestynyt vammaisten lasten opetusta käsittelevä kirja ”Sielullisesti poikkeavat lapset” kertoi imbesillien ja vajaamielisten opetuksesta.⁵⁰ Kirjan viimeisim- män eli vuoden 1968 painoksen nimi oli edelleen sama ajan kulumisesta ja sinänsä jo tasa-arvoisesta ajankohdasta huolimatta.⁵¹ Myös Jyväskylän kaupungin erityisliikunnan kalenteri vuodelta 1980 on hyvä esimerkki sen ajan käsitteistä (liite 3). Oman aikakau- temme käsitteiden valossa aiemmin käytetyt käsitteet kuulostavat leimaavilta, vaikka ne eivät sitä aikanaan olleetkaan.

Termien muutos kertoo asennemuutoksesta ja ne heijastavat aina kulttuurisia uskomuk- sia, oletuksia ja arvoja. Määritelmät ovat sosiaalisesti muodostettuja, kuvaavat sen het- kistä käsitystä asiasta ja jälkeensä ajateltuna myös käsitysten muutosta.⁵² Raajarik- koinen on käsitteellisellä tasolla muuttunut liikuntavammaiseksi ja edelleen henkilöksi, jolla on liikuntavamma.⁵³ Erityispedagogiikassa kohderyhmän nimikkeet ovat vaihtu- neet aivan kuten erityisliikunnassa. Poikkeavista on tullut henkilöitä, joilla on erityisiä tarpeita. Käsitteistön muutokset merkitsevät myönteistä kehitystä, koska nykyinen hei- jastaa syvällisempää ymmärrystä ja suvaitsevaista asennetta erilaisuutta kohtaan. Vam- maisuuteen liittyvät käsittemuutokset voivat kuitenkin jäädä näennäisiksi, koska nykyi- sestä terminologiasta heijastuu edelleen normaali-poikkeava -kahtiajako.⁵⁴

3.2 Urheilusta liikunnaksi

Yleisellä tasolla liikunta on kokoava yläkäsite, jonka eri osa-alueista voi käyttää erilai- sia käsitteitä merkitysyhteyden mukaisesti. Liikuntaa voi määritellä esimerkiksi omalla

lihastyöllä aikaansaaduksi liikkumiseksi, jonka tarkoituksena on fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen kunnan parantaminen ja ylläpitäminen.⁵⁵ Vanhin fyysisistä harjoituksista käytetty termi on kuitenkin voimistelu. Ruumiin kunnan ja toimintojen elvyttämisen ja kohentamisen lisäksi voimistelulla oli kansaliskasvatuksellisia tehtäviä, joiden tarkoituksena oli kasvattaa ruumis tottelevaiseksi ja kuuliaiseksi. Sen sijaan urheilu on suomen kielessä alun perin tarkoittanut tyhmänrohkeaa temppuilua, ja siihen on oleellisesti liittynyt kilpailu. Käsitteenä liikunta on hiljalleen kehittynyt yhdistämään 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa yleisesti käytetyt voimistelun ja urheilun. Virallisesti liikunta-käsitteen sisältö on määritelty vuonna 1967 ensimmäisillä liikuntapoliittisilla neuvottelupäivillä siten, että liikunta koostuu kuntoliikunnasta, liikuntakasvatuksesta sekä kilpa- ja huippu-urheilusta.⁵⁶

Liikuntaa voi tarkastella biologis-fysikaalisena, yksilötason tai yhteisötason ilmiönä. Biologis-fysikaalinen näkökulma kiinnittää huomion liikkeisiin ja niiden mekaniikkaan tai liikkeen aiheuttamiin elintoimintoihin ja niiden muutoksiin. Liikunta on tällöin fyysisistä aktiivisuutta ja näkökulma on luonnontieteellinen. Yksilötason ilmiönä liikunta on psykologinen ilmiö, jolloin oleellista on liikunnan merkitys yksilölle esimerkiksi tavoitteina ja kokemuksina. Myös tässä yhteydessä oleellista on aktiivinen toiminta eli osallistuminen toimintaan. Yksilötasolla tarkasteltuna liikunnan alakäsitteitä ovat liikuntaharrastus, hyötyliikunta tai työmatkaliikunta ja tutkimuskohteina voivat olla vaikkapa liikuntaan liittyvät asenteet, motiivit tai elämykset. Yhteisötason tarkastelussa huomio kohdistuu kulttuurin tapa- ja normijärjestelmään, joka heijastelee yksilöiden liikuntakäyttäytymistä. Nykyaikainen kilpaurheilu on näkyvä esimerkki organisoituneesta liikuntatoiminnasta, johon liittyy olennaisesti myös penkkiurheilu.⁵⁷

Mielenkiintoinen näkökulma on ymmärtää liikunta sosiaalisena instituutiona. Järjestäytynyt liikunta on tällöin koko yhteiskuntaan nähden merkittävä sosiaalinen alajärjestelmä, yhteiskunnallinen instituutio. Tämä instituutio on yhteiskunnan kannalta niin merkittävä, että julkinen valta tietoisin toimenpitein ja säännöksin haluaa tukea ja säädellä sitä. Näkyvin ilmentymä tästä on valtion ja kunnan taloudellinen tuki liikunnalle.⁵⁸ Tutkimuksemme keskittyy juuri tähän näkökulmaan eli julkisen vallan toimenpiteisiin erityisryhmien liikunnassa.

3.3 Erityisliikunnan ja vammaisuuden selitysmalleja

Vammaisuutta voi lähestyä erilaisten selitysmallien näkökulmista, joista tämän työn kannalta olennaisia ovat lääketieteellinen ja sosiaalinen malli.⁵⁹ Erityisliikunta kehittyi lääketiedelähtöisesti, sillä liikunnan harrastamisen ensisijainen peruste oli dianoosipohjainen terveyden edistäminen. Kun erityisliikunta muuttui kuntoutuksesta vapaa-ajan harrastukseksi, ihmisarvon ja tasa-arvon näkökulmat korostuivat enemmän.⁶⁰ Lääketieteellinen malli ohjaa etsimään vikaa ihmisestä ja vastaavasti lääketieteestä ratkaisua vian poistamiseen. Jos lähtökohtaisesti vamma on jonkinlainen virhe, se on silloin myös ongelman lähtökohta.⁶¹ Vamma tai sairaus on tällöin ihmisen ensisijainen ja pääasiallinen ominaisuus. Lääketieteellinen lähtökohta näkyy vielä tänä päivänä erityisryhmien erillisinä liikuntapalveluina.⁶²

Tuoreempi ja kriittisempi sosiaalinen lähestymistapa näkee ongelmat epätasa-arvoisen yhteiskunnan tuotteena. Toiminnanvajaus voi olla fyysinen, mutta se rakentuu sosiaalisesti. Ennakkoluulot ja siitä aiheutuva syrjintä rajoittavat ihmisten elämää enemmän kuin fyysinen vamma.⁶³ Sosiaalisen mallin mukaan yhteiskunta vammauttaa ihmiset, joilla on lääketieteellinen vamma. Yhteiskunnan taholta tapahtuva syrjintä, kuten julkiisiin tiloihin pääsyn estäminen tai yleisten kulkuneuvojen käytön mahdottomuus, koskee koko sosiaalista ryhmää, ei vain satunnaisia yksilöitä.⁶⁴ Sosiaaliset ja ympäristön rakenteelliset aidat estävät vammaisten henkilöiden täyden osallistumisen yhteiskunnan toimintoihin.⁶⁵ Vamma ei sinänsä jätä ulkopuolelle, vaan yhteiskunnan reagointi vammaiseen henkilöön.⁶⁶

Kumpikin malli on saanut osakseen myös kritiikkiä. Heikkenemistä ja menetyksiä korostava näkökulma ei huomioi yksilöiden tarpeita ja toiveita, vaan olettaa vammojen ja sairauksien olevan samanlaisia kaikille ihmisille.⁶⁷ Lääketiede ja diagnoosivaukset voimistavat ennakkoluuloja ja pelkoja vammaisuutta kohtaan. Esimerkiksi palveluiden tarjoaja voi luulla, että hänen on hallittava kaikki diagnoosit ja vammat turvallisuuden takaamiseksi.⁶⁸ Lääketieteellisessä mallissa vammautuminen tai sairastuminen on henkilökohtainen tragedia, joka on kohdannut epäonnista henkilöä.⁶⁹ Sosiaalinen malli puolestaan sivuuttaa helposti vamman tai sairauden merkityksen ihmisen elämässä ja lääketieteellisen mallin mukaisesti hyväksyy jaottelun vammaisten ja vammattomien, sairaiden ja terveiden välillä.⁷⁰

3.4 Erityisliikunnan juuret

Koululiikunta, yleinen urheilutoiminta, sodat ja lääketiede vaikuttivat erityisliikunnan kehittymiseen. Ensimmäinen instituutio, joka tavoitti tietyn ikäluokan kokonaisuudessaan, oli koululaitos. Koululiikunta alkoi 1800-luvun puolivälin jälkeen. Tässä vaiheessa liikuntakasvatuksessa, fyysisen kunnon kohottamisessa, korostui terveyden merkitys ja sairauksien ehkäisy.⁷¹ Vuosisadan vaihteen voimistelunopettajatutkintoon sisältyikin "täydellinen sairasvoimistelukoulutus". Taustalla vaikutti huoli koulunuorison heikosta terveydentilasta ja siitä aiheutuneista ongelmista, joten voimistelunopettajat saivat enemmän terveydenhoidollista vastuuta.⁷² Lähtökohtana oli huonokuntoisten oppilaiden terveyden parantaminen, mikä on lääketieteen näkökulmasta ajateltuna ideologisesti ja tavoitteellisesti lähellä erityisliikuntaa.⁷³

Toinen suomalaisen liikuntakulttuuriin ja siten myös erityisryhmien liikuntaan vaikuttanut tekijä oli yleisen urheilutoiminnan kehittyminen, jonka antaman esimerkin mukaisesti kehittyi myös vammaisurheilutoiminta. 1900-luvun alussa urheiluseuroja ja -järjestöjä perustettiin paljon ja tuolloin myös ensimmäiset vammaisurheilujärjestöt saivat alkunsa. Tuolloin Suomeen perustettiin esimerkiksi ensimmäinen kuurojen urheiluseura vuonna 1904 ja ulkomaisen mallin mukaisesti Kuurojen Urheiluliitto vuonna 1920.⁷⁴

Kolmantena tekijänä oli 1900-luvun maailmansotien jälkeinen kuntoutustarve⁷⁵, joka pakotti yhteiskunnat huomioimaan erityisryhmien liikunnan tarpeen ja merkityksen.⁷⁶ Vuosien 1939–1945 aikana Suomen sodissa (talvisodassa, jatkosodassa ja Lapin sodassa) haavoittui yli 200 000 sotilasta, joista 57 000 vammautui pysyvästi.⁷⁷ Toinen maailmansota oli ärsyke 1900-luvun alkupuolella hiipuneelle kuntoutuksen, ja sitä kautta myös liiketerapian, kehittymiselle. Suomeen kehittyi kansainvälisestäkin ainutlaatuinen kuntoutuslaitosten verkosto osaksi kuntoutusjärjestelmää.⁷⁸ Sotainvalidien myötä lääkitysvoimistelun tarve lisääntyi niin paljon, että myös voimistelunopettajat saivat mahdollisuuden lääkitysvoimistelijan tutkinnon suorittamiseen.⁷⁹

Neljäs erityisryhmien liikuntaa edistänyt tekijä oli tieto liikunnan positiivisista vaikutuksista terveyteen ja fyysiseen kuntoon sekä liikunnan käyttäminen osana sairauksien hoitoa loivat osaltaan edellytyksiä erityisryhmien liikunnan kehittymiseen.⁸⁰ Tutkimustiedon lisääntyminen oli laaja ilmiö erityisesti 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin myös lii-

kuntatieteellinen ja liikuntalääketieteellinen tutkimus alkoivat tuottaa tuloksia liikunnan merkityksestä eri sairausryhmille.⁸¹

3.5 Liikuntakulttuuri 1900-luvun alkupuolella

Suomalaisessa liikuntakulttuurissa kilpaurheilu nousi 1900-luvun alussa hallitsevaan asemaan. Samalla se syrjäytti henkiseen ja ruumiilliseen sopusointuun pyrkivän voimistelun ja kansanomaisen kisailukulttuurin.⁸² Perinteiset liikkumistavat, joita olosuhteet olivat pakottaneet käyttämään jo vuosisatoja, muuttuivat tietoisesti harrastettavaksi kilpaurheiluksi.⁸³ Silloinen suomalainen yhteiskunta kuitenkin vieroksui aluksi ajatusta urheilusta pelkkänä viihteenä. Urheilusta tuli olla jotain hyötyä, se oli ikään kuin työtä.⁸⁴ Varsinkaan maaseutuväestö ei arvostanut varauksetta liikuntakasvatuksellisia tavoitteita, sillä liikuntaa sai jo arkiaskareista ja toisaalta liikunta kytkeytyi 1900-luvun alussa vahvasti porvarilliseen elämäntyyliin.⁸⁵

Valtiona Suomi satsasi urheiluun⁸⁶, mutta keskittyi nimenomaan kilpaurheiluun. Kilpaurheilun kansainvälinen näytön paikka olivat olympialaiset, jotka olivat 1900-luvun alkupuolella suuri ja huomiota keräävä tapahtuma. Suomalaiset onnistuivat saavuttamaan mitaleita ja menestystä, sillä vuosien 1908–1936 olympialaisten mitaleista suomalaiset keräsivät lähes kymmenennen osan.⁸⁷ Kansakuntana suomalaiset käyttivät urheiluvoittoja kansallisen pätemisen välikappaleina esimerkiksi puolustaessaan autonomiaa Venäjää vastaan. Suomalaiset eivät saaneet käyttää omia kansallisia symboleja urheiluvoittojen merkiksi olympialaisissa ennen itsenäistymistä, mutta urheilumenestys liittyi silti vahvasti suomalaisuuteen. Ulkomaiden antama huomio menestykselle urheilukentillä lujitti kansallistuntoa ja kilpaurheilu vakiinnutti paikkansa suomalaisten mielissä.⁸⁸

Olympiaurheilukeskeisyys tarkoitti sitä, että kansainväliseen menestykseen eli olympialajeihin keskittyminen vei resursseja tavallisen kansalaisen urheilumahdollisuuksilta. Kilpaurheiluun keskittyneet urheilujärjestöt ja -seurat jättivät huomiotta kilpailutoiminnan ulkopuolella olevat aktiiviharrastajat. Urheilujärjestöt valikoivat jäsenensä kilpailu- ja edustuskyvyn perusteella, jolloin vammaiset karsiutuivat pois joukosta. Kilpaurheilun arvostusta kuvasi esimerkiksi se, että keskusjärjestö Suomen Voimistelu- ja Urheiluliit-

to (SVUL) ei hyväksynyt 1920-luvulla Kuuromykkäin Urheiluliittoa jäseneksi, koska se ei ollut SVUL:n mukaan kilpaurheilujärjestö. Valtion urheilu- ja voimistelulautakunta puolestaan eväsi 1930-luvulla samalta liitolta matka-avustuksen kuuromykkien omiin olympialaisiin, koska heidän mielestään matka oli vapaa-ajan viettoa eikä edustusurheilua ja avustus olisi näin ollen sosiaaliapua.⁸⁹

Suomen kamppaillessa itsenäisyytensä puolesta oli luonnollista, että urheilu ja maanpuolustus liittyivät voimakkaasti toisiinsa. Vuonna 1879 voimaan astuneen yleisen asevelvollisuuden periaatteen mukaisesti isänmaan puolustaminen oli jokaisen kansalaisen velvollisuus. Esimerkiksi kouluvoimistelu palveli tätä tarkoitusta ja toimi sopivana esivaiheena sotapalvelukselle.⁹⁰ Suomen itsenäistymisen aikaan yksi liikunnan tärkeimmistä tavoitteista oli miespuolisen väestön sotilaskunnan kehittäminen,⁹¹ johon liittyen koulujen voimistelu- ja urheilutuntien määrät kasvoivat sotavuosina sisältäen muun muassa maastoleikkejä ja pienoiskivääriammuntaa.⁹² Urheilun ja maanpuolustuksen linkittymistä toisiinsa valtionhallinnon tasolla kuvastaa se, että sotaministeriö teki kovasti töitä saadakseen valtion urheilulautakunnan alaisuuteensa. Se kuitenkin hävisi kamppailun 1920-luvun alussa kirkollis- ja opetusasiain ministeriölle, johon urheiluun ja liikuntakasvatukseen liittyvien asioiden asiantuntijaelin, valtion urheilulautakunta, sijoittui.⁹³

Vammaisten urheiluharrastus oli satunnaista ennen toista maailmansotaa. Ensimmäisinä järjestäytyivät kuulovammaiset, jotka perustivat urheiluseuroja jo 1800-luvulla. Suomessa yleisesti vahvat lajit hiihto, yleisurheilu ja voimistelu olivat suosittuja myös kuulovammaisten parissa. Urheilu oli heille mahdollisuus osoittaa olevansa niin ruumiillisesti kuin henkisesti kuulevien kunnioituksen arvoinen ja yhteiskuntakelpoinen. Kuulovamma haittasi urheilemista vain vähäisesti, mutta liikunta- ja näkövammaisilla vamman vaikutus liikkumiseen oli suurempi. Yleinen mielipide ei pitänyt urheilua "sokeiden ja raajarikkojen elämänalueena", joten he jäivät ennen sotia urheilujärjestöjen ulkopuolelle.⁹⁴

Yleisten asenteiden kielteisyyttä vammaisia kohtaan selittää menneisyys.⁹⁵ Asennoituminen vammaisia kohtaan perustui ennakkoluuloihin ja erilaisuuden vieroksuntaan, sillä näkyvä vamma merkitsi poikkeamista yhteisön esteettisestä standardista. Vammaisen oli osoitettava ympäristölleen olevansa tasaveroinen työntekijä, veronmaksaja ja kyvykäs liikunnan harrastaja.⁹⁶ Työkyvyttömät olivat 1900-luvun alun vuosikymmeninä oi-

keutettuja köyhänapuun, joka usein leimasi avunsaajan, vaikka hän olisi tehnytkin kykensä mukaan töitä työlaitoksessa.⁹⁷ Ruumiilliseen työhön perustuvassa yhteiskunnassa työkyvyn heikkeneminen merkitsi varattomille lähes aina myös köyhyyttä. Köyhyys lisäsi alttiutta sairastua tartuntatauteihin, joista jäi usein pysyviä ruumiinvammoja. Yhteisvastuuseen ja armeliaisuuteen perustuvan avustuksen nimissä valtio ja kirkko järjestivät vaivashoitoa, mutta silti kerjääminen⁹⁸ oli yleistä 1900-luvulle asti. Vaikka valtiovalta humanisti pyrki antamaan "köyhille laillisen oikeuden avun saamiseen ilman heidän vapautensa riistämistä tai ihmisarvon polkemista", olivat köyhät ja vaivaiset muiden elätettäviä ja rasitteita, mikäli suku ja perhe eivät pystyneet heistä huolehtimaan.⁹⁹ Köyhäinhoidon nöyryyttävä maine kumpusi 1800-luvun lopun vaivashuutokaupoista ja ruotuhoidosta, joihin liittyivät kansan käyttämät nimitykset avunsaajista kuten huuto-laislapset ja kylänkiertolaiset.¹⁰⁰

Kunnallinen liikuntahallinto aloitti toimintaansa 1900-luvun alussa. Helsinki perusti Suomen ensimmäisen kunnallisen urheilulautakunnan vuonna 1919, jolloin maahamme syntyi erillinen kunnallinen liikuntahallinto. Muut kaupungit ja kauppalat sekä muutama maalaiskunta seurasivat pääkaupungin esimerkkiä ja perustivat 1920- ja 1930-luvuilla omia urheilulautakuntiaan. Koska Suomen väestöstä vain kolmannes asui kaupungeissa ja kauppaloissa, jäi suurin osa, kaksi kolmannesta suomalaisista ilman kunnallisia liikuntapalveluja. Maaseudulla asuvien oli järjestettävä itse, ilman kunnan apua, haluamansa ja tarvitsemansa liikuntapalvelut. Toisin kuin kaupungeissa, maalaiskunnissa kyläläiset rakensivat itse talkoilla tarvitsemansa urheilupaikan, johon avustusta kunnalta tai valtiolta ei välttämättä edes osattu kaivata. Urheiluseurojen aktiivisuus johti kunnallisen liikuntahallinnon syntyyn, mikä kertoo osaltaan koko urheiluliikkeen vaikutusvallasta ja kilpaurheilun vaatimusten noususta. Urheiluseurojen mielestä suorituspaikoista huolehtiminen oli kuntien tehtävä, mikä edellytti asiaan keskittyntä kunnallista hallintoelintä, urheilulautakuntaa. Maaseutukuntien hallinto oli kehittymätöntä kaupunkeihin verrattuna ja rahanpuutteen takia vain harvat kunnat tuottivat vapaaharkintaisia palveluja. Lisäksi maaseudun asukkaat olivat tottuneet oma-aloitteisuuteen, jolloin paikallinen väki huolehti itse nuoriso- ja urheiluseuroissa, suojeluskunnissa ja työväenyhdistyksissä urheilupalveluista.¹⁰¹

Valtion liikuntahallinto aloitti toimintansa samoihin aikoihin kunnallisen liikuntahallinnon kanssa. Vuonna 1920 perustettu valtion urheilulautakunta toimi urheiluasioiden

asiantuntijaelimenä valtion hallintokoneistossa. Lautakunta vakiinnutti paikkansa suomalaisen urheiluelämän vaikuttajana, mutta sen toiminta valtionhallinnossa rajoittui aluksi urheilujärjestöille myönnettävien avustusten käsittelyyn. Vuonna 1931 valtio aloitti avustusten myöntämisen urheilupaikkarakentamiseen ja samalla lautakunnan tehtävät laajenivat myös näiden avustusten käsittelyyn. Sisällissodan jälkeisessä Suomessa urheilu oli poliittinen ilmiö, sillä myös urheiluliike oli jakaantunut maan poliittisen kaktiajaon mukaisesti. Lautakunnan kokoonpano, joka koostui urheilujärjestöjen ja kouluhallituksen edustajista, heijasti maan yleispoliittista tilannetta.¹⁰² Valtion urheilulautakunnan nimike muuttui vuosien varrella useasti kunkin aikakauden käsitteitä kuvastaen (liite 4).

4 JÄRJESTÖT KÄYNNISTÄVÄT TOIMINNAN 1945–1969

4.1 Yhteiskunnallinen rakennemurros

Toisen maailmansodan lopputulos vaikutti Suomen elinkeinoelinkeinoelämään, sillä sodassa hävinnyt Suomi joutui maksamaan raskaat sotakorvaukset. Vaikka jälleenrakennus ja sotakorvaukset vaativat paljon yhteiskunnalta, sotakorvauksilla oli myös myönteisiä vaikutuksia talouteen. Ennen toista maailmansotaa puu- ja paperiteollisuus olivat hallinneet teollisuutta. Sotakorvauksien myötä Suomen teollisuuden rakenne monipuolistui metalliteollisuuden tuotannon kasvaessa ja siten se joudutti taloudellista kehitystä. Kun viimeiset sotakorvaukset oli maksettu vuonna 1952, Suomi oli saavuttanut taloudellisesti saman aseman kuin ennen sotaa. Sodan jälkeen syntyvyys kasvoi voimakkaasti Suomessa ja koko läntisessä Euroopassa, mikä oli yleistä sodanjälkeisen elämänvaiheen alulle ja sodasta toipumiselle. Suomessa syntyvyyskuippu oli vuosina 1947 ja 1948, minkä jälkeen syntyvyys laski.¹⁰³ Sodan jälkeiset suuret ikäluokat ovat 2000-luvulla jäämässä eläkkeelle, mikä luo paineita erityisliikunnan palveluille.

Vuoden 1952 Helsingin olympiakisat vaikuttivat koko Suomen liikuntakulttuuriin. Helsinki sai kisat järjestettäväkseen, koska vuodelle 1940 myönnetty olympialaiset peruuntuivat sodan vuoksi. Kisojen rakennusprojektit¹⁰⁴ ja valmistelut näkyivät useiden vuosien ajan valtion raha-avustuksissa. Esimerkiksi vuonna 1948 Lomaliiton hakema anomus veikkausvoittovaroista invalidien keskusjärjestön toiminnan tukemiseksi joutui evätyksi valtion urheilulautakunnan taholta. Perusteina olivat lähestyvien olympialaisten vaatimat ponnistukset. Valtion urheilulaitosten rakentamiseen vuodeksi 1952 varatut määrärahat hupenivat muun muassa olympiastadionin peruskorjaukseen ja uimastadionin lisäkatsomon rakentamiseen, joten maaseudun liikuntapaikkarakentaminen vaikeutui. Suomen virallisen ulkopoliittisen linjan kannalta kisat olivat kuitenkin kokonaisuutena onnistuneet, sillä asema idän ja lännen välisenä sillanrakentajana vahvistui.¹⁰⁵

Suomea ravisteli 1960-luvulla yhteiskunnallinen murros. Eurooppalaiseen ja muuhun pohjoismaiseen kehitykseen verrattuna Suomi oli pitkään maaseutuvaltainen maa, sillä enemmistö väestöstä asui maaseudulla 1960-luvun lopulle saakka.¹⁰⁶ Yhteiskuntamme perusrakenteiden muutos tapahtui kansainvälisesti katsottuna nopeasti,¹⁰⁷ sillä vasta

1960-luvulla teollisuus nousi tasoihin maa- ja metsätalouden kanssa ja 1970-luvulla nousivat palvelut jo teollisuuden ohi suurimmaksi elinkeinoryhmäksi. Suomi kaupungistui ja kehittyi 1960-luvulla vauraaksi jälkiteolliseksi palveluyhteiskunnaksi. Vapaa-ajan vietto ja harrastukset nousivat tärkeiksi ja taloudellisen tilanteen salliessa perheet myös panostivat vapaa-aikaan. Työaika lyhenyi, ruumiillinen työ vähentyi, naiset haiketuivat ansiotyöhön ja tekniikan kehittyessä arkea helpottavat autot sekä työ- ja kodinkoneet tulivat Suomeen.¹⁰⁸

Yhteiskunnan rakennemurros aiheutti kunnille ja valtiolle paineita palvelujen tuottamisessa. Julkinen palvelutuotanto, jonka tavoite oli kaikkien kansalaisten hyvinvoinnin edistäminen, kasvoi kohti palveluyhteiskuntaa. Taloudellinen kasvu aiheutti kuitenkin eriarvoisuutta, minkä tasoittaminen oli poliittisen yhteisymmärryksen mukaisesti valtion tehtävä. Valtiovalta tuki kuntia taloudellisesti, jolloin myös kuntien velvoitteet tuottaa määrällisesti enemmän ja laadullisesti parempia palveluita kasvoivat. Tasapuolisuuden nimissä mahdollisimman monet palvelut olivat lakisääteisiä, jotta saatavuus olisi turvattu kaikille riippumatta siitä, asuiko kaupungissa vai maalaiskunnassa tai kuuluiko työssäkävään aktiiviväestöön vai ei. Sotien jälkeen kuntien rooli oli muuttunut lakisääteisten velvoitteiden myötä säästämistä palvelujen tarjoajaksi asukkaille. Ensinnäkin kunnat järjestivät välttämättömät peruspalvelut, joita olivat kunnallistekniikka, terveydenhoito, peruskoulutus ja sosiaalisen turvallisuuden takaaminen. Sitten 1960-luvulta alkaen kuntien palvelutarjonnassa lisääntyivät liikunta-, kulttuuri- ja nuorisopalvelut, eli kuntalaisten vapaa-ajan harrastuksiin liittyvät palvelut.¹⁰⁹

Kunnallinen liikuntahallinto järjestäytyi 1960-luvulla koko maan kattavaksi. Kaupungit ja kauppalat olivat perustaneet omia urheilulautakuntia jo 1920- ja 1930-luvuilla. Maalaiskunnat aloittivat urheilulautakuntien perustamisen toisen maailmansodan jälkeen niin, että 1960-luvulla lähes jokaisessa Suomen kunnassa oli oma urheilun ja liikunnan hallintoelin. Kuntien tehtävien laajeneminen pelkästä kilpaurheilun tukemisesta kokonaisvaltaiseen liikuntapalveluista huolehtimiseen vaati liikunta-asioihin perehtyvän hallintoelimen. Liikunta ei ollut enää pelkkää kilpaurheilua, vaan se oli laajemmin ymmärrettävää toimintaa. Kunnat alkoivat myös palkata urheiluohjaajia ja kenttähoitajia, sekä ottivat päävastuun liikuntapaikkojen rakentamisesta. Liikuntapaikkojen määrä kasvoi reilusti 1950-luvulla, kun kunnat alkoivat saada veikkausvoittovaroista apua rahoitukseensa.¹¹⁰

4.2 Sotainvalidien liikuntatoiminta käynnistyy

Toisen maailmansodan aikana vaikeimmin haavoittuneet viettivät pitkiä aikoja sairaaloissa. Sodan jatkuessa itä- ja pohjoisrintaman sairaalat olivat jatkuvien ilmahälytysten ja pommitusten keskellä ja huoli vammojen paranemisesta ja tulevaisuudessa selviämisestä aiheutti vammautuneille masennusta ja alakuloisuutta. Kerhotoiminta, askartelu ja liikunta auttoivat sotavammaisia kääntämään katset pois omien mahdollisuuksien aliarvioimisesta ja invaliditeetin korostamisesta. Harrastukset toivat vaihtelua sairaalan arkeen ja osoittivat "ettei kaikkea ole menetetty, vaikka joku käsi, jalka tai silmä onkin jäänyt sinne jonnekin tai se on poltettu sairaalan keskuslämmitysuunissa amputoinnin jälkeen". Sotasairaaloissa alkoivat yhteiset liikuntatunnit kaikille, joiden toipumisaste sen salli. Parhaissa sairaaloissa liikuntatuntien ohjaajana toimi ammattiin koulutettu voimistelunopettaja tai sairasvoimistelija. Liikunnan merkitys näkyi henkisen vireyden kohoamisena, mikä heijastui positiivisesti fyysisen kunnon ylläpitämiseen ja esimerkiksi laulukuorojen perustamiseen. Toiminnallisuus oli tärkeä pääoma kotiutumisasiässä, kun sotavuosien jälkeen oli haettava uutta paikkaa yhteiskunnassa.¹¹¹

Sotavuosien aikana syntyi kaksi invalidijärjestöä. Vuonna 1938 perustetun Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton (SSAL) tavoitteena oli päästä humanitäärisestä ja kristillisestä köyhäinavusta vammaisten itse-elatukseen. Pyrkimys oli samalla myös vahvistaa vammaisten omaa tietoisuutta ja herättää yleisön myönteistä mielenkiintoa.¹¹² Sota-aika nosti esiin sosiaalisen turvan kansalaisten perusoikeutena ja näkemys, jonka mukaan yhteiskunnan hyväksi uhrautuneita on autettava.¹¹³ SSAL:n ohjelma korosti käytännöllistä ammattikoulutusta ja liitto perustikin omia ammattioppilaitoksia. Suomen sodat tekivät invalidien asiat ajankohtaisiksi. Tampereen Seudun Invalidien historiikkiin haastateltu henkilö toteaa kolmekymmenluvulla "vammaisten olleen laitapuolen lapsia, joihin ei oikein osattu asennoitua". Sama henkilö puki sanoiksi sen ajan asennemuutosta: "sota, niin kamalalta kuin se tuntuu sanoakin, oli meitin pelastuksemme". Sodat herättivät suomalaisten yhteishenkeä ja ihmisten myötätuntoa vammaisia kohtaan. Vuonna 1940 sotainvalidit saivat oman järjestön, Sotainvalidien Veljesliiton. SSAL koki tappiona invaliditeetin aiheuttajan perusteella tehdyn jaon, joka erotti järjestöt toisistaan täysin erillisiksi. Kuitenkin pitkällä tähtäimellä SSAL:n väki uskoi sotainvalidien huollon hyödyttävän myös tapaturmainvalideja.¹¹⁴

Sotainvalidien urheilu oli yleisesti hyväksyttävämpää kuin siviili-invalidien urheilu. Liitot (SSAL ja Veljesliitto) eivät juuri tehneet urheilussa yhteistyötä, mutta paikallisella tasolla piirit ja osastot järjestivät yhdessä erilaisia kisailuja ja otteluita. Sekä siviili- että sotainvalidit järjestivät aktiivisesti urheilutempauksia kerätäkseen rahaa toimintaansa. Esimerkiksi Helsingissä oli vuosittaisia jalkapallo-otteluita sotainvalidien ja näyttelijöiden joukkueiden välillä. Siviili-invalidit järjestivät puolestaan ammattinyrkkeilyotteluita, mutta pysyttelivät itse yleensä näkymättömissä järjestäjän roolissa. Porin yhdistys poikkosi tästä kaavasta ja tempaisi jalkapallo-ottelulla paikallisia sairaanhoitajia vastaan. Joukkueet, sairaanhoitajat valkoisissa asuissaan paareja kantaen ja invalidit varajalka-kärryjä työntäen, marssivat torvisoittokunnan säestämänä kaupungin läpi ja keräsivät kentälle 1200 katsojaa. Kritiikkiä aiheutti lähinnä tempauksen ajankohta, joka sattui sotainvalidiviikon avajaispäiväksi.¹¹⁵

Urheilu oli suosittu harrastus invalidien keskuudessa. Invalidien ammattioppilaitoksissa urheilu ei ollut opetusohjelmassa, mutta oppilaiden, sekä siviili- että sotainvalidien, harrastuksena se oli suosittua. Esimerkiksi vuonna 1948 ovensa avannut Järvenpään koulu oli aktiivinen ja harrastettuja urheilulajeja oli paljon: lento-, kori- ja jalkapallo, hiihto ja yleisurheilu, nyrkkeily ja paini, voimistelu ja kansantanssi. Lisäksi lajivalikoimaa monipuolistivat 1950-luvun lopulla sulkapallo ja pöytätennis. Vuonna 1950 perustetussa Sulkavan oppilaitoksessa lajeina olivat myös soutu, ilmakivääriammunta ja painonnosto.¹¹⁶

Ennen sotia invalidien urheiluharrastus oli lähinnä vapaamuotoista hyötyliikuntaa kuten kävelyä, marjastusta ja kalastusta. Sotien jälkeen, ajan hengen mukaisesti, invalidien urheiluharrastuksessa korostuivat kilpailut, joilla pyrittiin kunnon kohottamiseen.¹¹⁷ Kilpaurheilun merkitys ja yleinen arvostus näkyi esimerkiksi sotavammaisurheilun historiaa koostavissa kirjoissa,¹¹⁸ jotka sisälsivät paljon urheilukilpailujen tuloksia. Kuntourheilujärjestö esitti vastakohtaisen periaatteellisen kysymyksen, keskitytäänkö invalidien liikunnan edistämiseen kilpailuihin vai tuetaanko muutakin liikuntaharrastusta. Suurin osa invalideista ei mieltänyt urheilua heille sopivaksi, joten muu harrastustoiminta lisääntyi yhdistyksissä urheilua vilkkaammin.¹¹⁹

Vammaisten urheiluun kohdistui vastaväitteitä, jotka perustuivat muun muassa epäesteettisyyteen. SSAL:n Helsingin ja Tampereen yhdistykset muuttivat urheilujaoston

nimen kuntoutusjaostoksi, koska heidän mielestä urheilu ei sanana vastannut sitä, mitä vammaiset kykenivät harjoittamaan. He ajattelivat, että invalidien fyysinen puoli oli poissuljettu ja heidän mahdollisuutensa olivat henkisellä puolella. Lausunta, musiikkiesitykset sekä kuoro- ja yksinlaulu tähtäsivät esiintymiseen, kohottivat omanarvontuntoa ja loivat itseluottamusta. Urheilu oli toissijainen harrastus, joten esimerkiksi vuosittain järjestettävät hiihtokilpailut jäivät hiljalleen ilman mainintaa liiton toimintakertomuksissa. Myös SSAL:n propagandafilmit ja juhlaulkaisut vaikenivat urheilusta, vaikka liiton omille jäsenille suunnatuissa julkaisuissa oli kilpailutuloksia ja urheiluaiheisia juttuja. Urheiluharrastus oli liiton sisäistä jäsenoimintaa, joka yhteiskunnallisten tavoitteiden kannalta oli joutavaa ja jopa haitallista. Vaikka monella liiton päättäjällä oli työläisurheilutausta, he eivät silti pyrkineet edistämään vammaisurheilua.¹²⁰

Ennen vammautumista aktiivisesti urheilleista osa jatkoi harrastustaan jopa samoissa kilpailuissa vammattomien kanssa. Monelle vamma oli kuitenkin ylitsepääsemätön este "terveiden" maailmaan. Yleinen uimaranta ja urheilukenttä olivat liian julkisia paikkoja. Yhdistykset rakensivat vapaa-ajan viettopaikoiksi lomakoteja, joissa "invalidit pystyivät viettämään viikonloppuja ja lomiam kohtalotovereiden parissa, vapaina syrjäisten katseilta". Valtaväestön vieroksunta osaltaan tiivisti invalidienyhdistysten yhteenkuuluvuutta ja sisäistä toimintaa.¹²¹

Useat vammaisliikuntajärjestöt saivat alkunsa 1960-luvulla. Vuonna 1960 toimintansa aloitti Sotainvalidien Urheiluliitto, vuonna 1962 Näkövammaisten Keskusliiton urheilutoimikunta ja vuonna 1964 Suomen Invalidien Urheiluliitto (SIU). Nämä järjestöt olivat aktiivisia erityisliikunnan käynnistäjiä ja puolustajia ja ne saivat myös valtion jakamaa liikunta-avustusta. Vammaisliikuntajärjestöillä oli tilauksensa, koska urheilujärjestöillä ei ollut valmiutta ottaa erityisliikuntaa ja vammaisurheilua vastaan.¹²²

4.3. Kilpaurheilusta koko kansan liikuntaan

Valtio alkoi 1960-luvulla puuttua entistä enemmän liikuntatoimintaan. Valtion liikuntapolitiittiset tehtävät laajenivat käsittämään myös suunnittelua, hallintoa ja rahoitusta. Koviin arvojen, kuten maanpuolustuksen ja liikuntaan liitettyjen ankarien kasvatustietelmien, ohella esille nousi yleiseen hyvinvointiin, sosiaaliseen kanssakäymiseen ja

liikunnan harrastajien tasa-arvoon liittyviä pehmeämpiä arvoja.¹²³ Viisipäiväinen työviikko lisäsi vapaa-ajan määrää ja työn fyysinen kuormittavuus vähentyi, joten valtion taholta oli järkevää kiinnittää huomiota kuntoliikuntaan. Harvojen huippujen kilpaurheilusta sai rinnalleen suurten joukkojen hyvinvointia korostavan liikunnan. Valtion panostuksesta kuntoliikuntaan 1960-luvulla kertoo esimerkiksi niin sanottu Niemen toimikunta, jonka tehtävä oli selvittää kunto- ja kansanurheilun yleisiä periaatteita ja laatia suosituksia niiden toteuttamiseksi. Kuntoliikunnan puolesta propagoi myös urheilumiehenä tunnettu presidentti Kekkonen, joka nosti asian esiin uuden vuoden puheessa vuonna 1963: ”On mitä suurimmassa määrin koko yhteiskunnan etu, että sen jäsenet ovat terveitä ja työkykyisiä ruumiillisesti ja henkisesti tasapainoisia kansalaisia. Jatkuva ja määrätietoinen liikunnan harjoitus on tästä näkökulmasta tarkasteltuna kansalaishyve”.¹²⁴

Vaatimukset suunnittelun lisäämisestä ja kuntoliikunnan tukemisesta kuuluivat 1960-luvun liikuntapolitiikkaan. Valtion urheilulautakunta kehotti kuntia 1960-luvun alussa laatimaan pitkäjännitteisiä urheilulaitosten rakennussuunnitelmia, jotka huomioivat tasapuolisesti eri harrastuspiirit ja väestöryhmät. Kaikki kuntalaiset eivät harrastaneet liikuntaa urheiluseuroissa, vaan enemmistö halusi liikkua omin päin. Yleiset liikuntapaikat kuten uimahallit, hiihtoladut ja urheilukentät, olivat toki kaikkien käytettävissä, mutta ne oli suunniteltu kilpaurheilun pohjalta. Kunnallinen liikuntahallinto kattoi kuitenkin koko liikunnan alueen, joten kunnat alkoivat rakentaa myös laajoille joukoille soveltuvia perusliikuntapaikkoja kuten ulkoilureittejä, kuntoratoja ja kevyen liikenteen väyliä.¹²⁵

Myös urheilujärjestöjen avustusten perusteet muuttuivat kuntoliikuntaa suosivaksi. Jo vuonna 1945 valtion urheilu- ja voimistelulautakunta hyväksyi toiminnalleen uuden johtosäännön, joka korosti urheilujärjestöille annettavan valtionavun jakoperusteena koko kansan terveyttä, kansanurheilua ja järjestöjen taloudellisia toimintamahdollisuuksia. Edellisen johtosäännön mukaan järjestöavustusten perusteena oli ollut kansalaiskunto, tottumus kuriin ja järjestykseen sekä Suomen tunnetuksi tekeminen urheilun avulla.¹²⁶

Liikuntakulttuurin muuttuessa liikuntapoliittiset linjat kaipasivat tarkennusta. Vuonna 1967 LTS järjesti opetusministeriön kanssa ensimmäiset liikuntapoliittiset neuvottelupäivät, jotka avasivat keskustelun uudesta suomalaisesta liikuntakulttuurista ja liikun-

tapolitiikan linjoista.¹²⁷ Liikuntapoliittisten neuvottelupäivien julkilausuma korosti, että liikuntakulttuurin on vastattava yhteiskunnan muutokseen. Liikuntakulttuurin on oltava oikeudenmukainen ja tarjottava tasavertaiset liikuntapalvelut kaikille.¹²⁸

Yhteiskunnassa vallalla oleva suuntaus korosti liikunnan kuulumista kaikille. Kansalaisten mahdollisuudesta harrastaa liikuntaa oli tullut terveydenhoidon ja koulun kaltainen osa yhteiskuntaa, jolloin erityisryhmät muodostivat uuden liikuntapalvelujen kohde-ryhmän. LTS otti tehtäväkseen vammaisten, pitkäaikaissairaiden ja ikäihmisten liikunnan organisoinnin ja tutkimuksen. Se järjesti vuonna 1969 ensimmäisen erityisryhmien liikunnan valtakunnallisen seminaarin, jossa oli esillä Yhdistyneiden Kansakuntien ihmisoikeuksien julistus. Se velvoitti yhteisöjä ”turvaamaan kaikille jäsenilleen, myös sairaille, invalideille ja vanhuksille, mahdollisuudet osallistua monipuolisesti yhteiskunnan elämään ja nauttia sivistyksellisiä oikeuksia, jotka ovat ihmisarvolle ja henkilöiden kehittämiseksi välttämättömiä”.¹²⁹

Valtionhallinnon rooli erityisryhmien liikunnassa jäi vähäiseksi 1960-luvulla, sillä toiminta rajoittui lähinnä vammaisliikuntajärjestöjen taloudelliseen tukemiseen. Vammaisliikuntajärjestöt olivat aktiivisia toiminnan järjestäjiä, mikä oli olennaista 1960-luvun erityisryhmien liikunnassa. Asenteet alkoivat muuttua harrastus- ja kuntoliikuntaa suosivaksi.¹³⁰

Opetusministeriössä urheilun ja liikunnan asema vahvistui vasta sisäisen organisaatio-uudistuksen jälkeen vuonna 1966. Opetusministeriössä ei vielä ollut muiden ministeriöiden tapaan toimialoittain jakautuneita osastoja ja toimistoja, jolloin esimerkiksi suunnittelutoiminta jäi vähäiseksi. Liikuntahallinto uudistui vuosina 1966–1973, jolloin liikunta ja urheilu organisoituivat osaksi opetusministeriötä. Liikunta-asiat saivat oman paikan ja viranhaltijat valtionhallintoon, mikä selkeytti liikunta-asioiden käsittelyä ja eteenpäin viemistä.¹³¹

5 VALTION JA KUNTIEN ROOLI KOROSTUU 1970–1989

5.1 Hyvinvointivaltion rakentaminen

Suomalaisen yhteiskuntapolitiikan tavoite 1970- ja 1980-luvuilla oli pohjoismainen hyvinvointivaltio, joka kiinnittää erityistä huomiota yhteiskunnallisiin palveluihin ja niiden tasa-arvoiseen jakamiseen.¹³² Tavoitteena oli kansalaisten yhteiskunnallisen ja taloudellisen eriarvoisuuden vähentäminen. Valtion budjetoimat tulonsiirrot lisääntyivät sosiaalisen lainsäädännön tarkentuessa niin paljon, että 1960- ja 1970-luvun rakennemuutokseen voi perustellusti liittää käsityksen hyvinvointivaltion synnystä.¹³³ Myös koulutuspolitiikassa tehokkuuden ohella keskeiseksi tavoitteeksi nousi eriarvoisuuden vähentäminen alueellisten erojen, miesten ja naisten välisten erojen sekä sosiaalisen taustan aiheuttamien erojen kannalta.¹³⁴ Keskustelu oikeudenmukaisuudesta ja tasa-arvosta heijastuivat yhteiskuntaan, jolloin esille nousi myös erityisryhmien oikeus harastaa liikuntaa.

Ajatusmalli hyvinvointivaltion rakentumisesta kyseenalaistui 1990-luvun alussa. Hyvinvointivaltion ideologian mukaan sosiaaliset ongelmat ja köyhyys olivat yhteiskunnallista alkuperää, joten vastuu niiden hoitamisesta oli yhteinen. Hyvinvointivaltion voi määritellä esimerkiksi valtion menojen perusteella. Kun julkisen sairaanhoidon, koulutuksen ja sosiaaliturvan kaltaiset toiminnot veivät enemmän valtionhallinnon rutiineja ja julkisia menoja kuin armeija, poliisi ja yleishallinto, oli perusteltua puhua hyvinvointivaltiosta. Hyvinvointivaltio kantaa vastuuta ihmisten sosiaalisista olosuhteista ja elämisen perusehdoista, mutta ei ole sama asia kuin taloudellisesti vauras yhteiskunta.¹³⁵

Hyvinvointivaltion rakentumiseen liittyivät ajatukset oikeudenmukaisuudesta. John Rawls kehitti oikeudenmukaisuusteoriaa 1950-luvulta asti ja julkaisi pääteoksensa vuonna 1971. Tämän oikeudenmukaisuusteorian mukaan jokaisella ihmisellä on yhteiskunnassa yhtäläiset oikeudet. Yhteiskunnan tulee tarjota etuja jokaiselle kansalaiselle ja jakaa edut tasan, ellei ole kaikille eduksi jakaa joitakin etuja epätasaisesti. Oikeudenmukaisuus ilmentää ihmisten välistä tasa-arvoa. Keskinäistä yhteistoimintaa varten ihmiset joutuvat ratkaisemaan, mitä heidän keskuudessaan pidetään oikeudenmukaisena ja

mitä epäoikeudenmukaisena. Yhteiskunta on oikeudenmukainen vain, jos ihmiset sitoutuvat sitä määritteleviin kirjoitettuihin ja kirjoittamattomiin lakeihin. Oikeudenmukaisuuden on oltava säännönmukaista kaikkien ihmisten kohdalla eli huono-osaisempia ja tässä yhteydessä erityisryhmiin kuuluvia ei saa kohdella mielivaltaisesti. Kaikkia ihmisiä on kohdeltava samalla tavoin ja on tunnustettava toisten oikeudet ja vapaudet.¹³⁶

Oikeudenmukaisuusteoria antoi suuntaviivoja yhteiskunnallisten kysymysten ratkaisemiseksi. Modernin yhteiskunnan on hyväksyttävä eettisten, poliittisten ja uskonnollisten arvostusten ja elämänihanteiden moninaisuus. Yhteiskunta on oikeudenmukainen, kun se tukee kansalaisten pyrkimyksiä toteuttaa omia arvojaan. Yhteiskunnan tehtävä on auttaa kansalaisia tavoittelemaan hyvänä pitämiään asioita, mutta julkisen vallan tulee olla puolueeton hyvää koskevien käsitysten suhteen. Lähtökohtana on omaa etua tavoitteleva rationaalinen yksilö, joka oman edun vuoksi hyväksyy tietyt oikeudenmukaisuusperiaatteet yhteiskuntaelämän pohjaksi. Oikeudenmukaisuusteoria on malli rationaalisesti ajattelevien ihmisten toiminnasta modernissa yhteiskunnassa, jossa arvot ja elämäntavat ovat moninaiset. Mieliipide-eroista huolimatta ihmiset voivat sopia yhteiskuntansa poliittisen järjestelmän periaatteista.¹³⁷

5.2 Tavoitteena eriarvoisuuden vähentäminen

Ajanjakso 1970-luvulta 1990-luvun alkuun asti oli huomattavien uudistusten aikaa. Yhteiskuntaa ravistellut murros, teollistuminen ja voimakas muuttoliike maaseudulta kaupunkiin, sekä poliittisen elämän muutokset vaikuttivat kaikkiin elämänalueisiin. Kaupunkiin muuttaneilla työn fyysinen kuormittavuus vähentyi ja samalla lyhentyneet työtajat lisäsivät sekä vapaa-ajan määrää että liikunnan merkitystä ihmisille.¹³⁸

Liikunta muuttui 1970-luvulla yhteiskunnalliseksi ilmiöksi, kun huomio kiinnittyi kilpaurheilun lisäksi laajojen joukkojen liikuntaan.¹³⁹ Yhteiskunnallisen merkityksen havaitsivat myös poliittiset puolueet, jotka laativat omia virallisia tavoitteitaan liikuntaan. Voimistunut yhteiskunnallinen liikunta-ajattelu johti aktiiviseen työhön liikuntapalvelujen tarjoamiseksi mahdollisimman monelle, myös erityisryhmille. Aikaisempi staattinen liikuntapolitiikka korvautui innostuksella, edistysuskolla ja kehityksellä.¹⁴⁰

Kunnat siirtyivät 1970-luvulla urheilurakentamisesta liikuntarakentamiseen. Rakennushankkeiden suunnittelussa ensisijaisena näkökulmana oli palvella mahdollisimman monen kuntalaisen tarpeita, vasta sen jälkeen oli huomion kohteena yksittäisen urheilulajin tarpeet. Aikaisemmin liikuntapaikkarakentaminen oli tapahtunut huippu- ja kilpaurheilun ehdoilla.¹⁴¹ Ajankohtaa kuvastava esimerkki löytyy ulkoilu- ja retkeilyreittien suunnittelun perusteista vuodelta 1975. Siinä tasa-arvo oli tulkittu alueellisuuden kannalta, minkä mukaan eri kaupunginosien väestöryhmillä pitäisi olla tasavertaiset mahdollisuudet ulkoilureittien käyttämiseen. Valtakunnan tasolla sama tasa-arvotavoite vaati myös muutosta, sillä suurin osa ulkoilureiteistä sijaitsi Pohjois-Suomessa. Tämä eriarvoinen tilanne olisi ohjeiden mukaan voitu välttää kokonaisvaltaisemmalla yhdyskuntasuunnittelulla.¹⁴² Kaiken kaikkiaan 1970-luvun loppu ja 1980-luvun alku olivat liikuntapaikkarakentamisen suhteen voimakasta sekä määrällisesti että laadullisesti.¹⁴³

Liikuntapaikkojen esteettömyys oli esillä 1970-luvulla. Kuntien liikuntapaikat olivat julkisia tiloja, joita koski vuonna 1973 voimaan tullut rakennusasetus. Sen mukaan rakennusvaiheessa oli huomioitava "myös henkilöt, joiden liikuntakyky tai kyky suunnitella oli iän, vamman tai sairauden vuoksi rajoittunut". Suomessa oli suunnitteilla useita liikuntahallien rakennusprojekteja, joten LTS järjesti Monikäyttöisten liikuntahallien suunnitteluseminaarin vuonna 1979. Yksi aihealue oli vammaisten henkilöiden huomiointi liikuntatilojen suunnittelussa, jossa oli huomioitava sekä urheilun harrastaminen että tilaisuuksissa yleisönä oleminen.¹⁴⁴ Invalidiliitto teki puolestaan vuosien 1976–1981 aikana kartoituksen liikuntaesteistä rakennetussa ympäristössä ja julkaisi sen pohjalta vuonna 1983 ohjeet suunnittelukäytäntöjen yhtenäistämiseksi.¹⁴⁵

Ajanjaksolle oli ominaista hyödyntää tiede ja sen tuottama tieto liikuntasuunnittelun lähtökohdana. Liikuntasuunnitteluun virisi 1970-luvun alussa muusta yhteiskuntasuunnittelusta ihmiskeskeinen suuntaus.¹⁴⁶ Suomessa alkoi systemaattinen väestön liikuntakäyttäytymistä koskeva tutkimus, joka kohdistui koko väestöön. Aikaisempi tutkimus oli rajoittunut yksittäisiin selvityksiin koskien vain osaa väestöstä. Vuosikymmenen loppupuolella alkoi ilmestyä tutkimustietoa myös aikuisväestön liikuntaharrastuksesta sekä siihen asti lähes tuntemattomasta erityisryhmien liikunnasta.¹⁴⁷ Tässä vaiheessa Suomessa yleistyi käsite erityisryhmien liikunta, joka tarkoitti liikuntakulttuurin reuna-alueille tai kokonaan ulkopuolelle jääviä henkilöitä.¹⁴⁸

Maailmalta levisi yhteiskunnallisia aatteita Suomeen. Poliittinen aktivismi nousi vähemmistössä olevien ryhmien keskuudessa ympäri maailmaa 1970-luvulla. Esimerkiksi Britanniassa vammaiset yhdistivät voimansa perustamalla yhteisiä järjestöjä ja painostivat poliittisia päättäjiä huomioimaan vammaisten oikeuksia.¹⁴⁹ Yhdistyneiden Kansakuntien (YK) peruskirjassa myös Suomi toi julki uskonsa ihmisen perusoikeuksiin sekä ihmisen arvoon yksilönä. YK:n kasvatus-, tiede- ja kulttuurijärjestö Unescon yleiskokous hyväksyi marraskuussa 1978 liikuntakasvatuksen ja urheilun kansainvälisen peruskirjan. Sen ensimmäisen artiklan mukaan "liikunnan ja urheilun harrastaminen on jokaiselle kuuluva perusoikeus", eli myös lapsille, vanhuksille ja vammaisille oli järjestettävä heidän edellytyksiään vastaavia liikuntamahdollisuuksia.¹⁵⁰

Tästä huolimatta yhteiskunta ei juuri tarjonnut liikuntapalveluja erityisryhmille, vain eläkeläisten kuntopiirit alkoivat yleistyä suuremmissa kaupungeissa. Koska ryhmiä ei ollut tarjolla, monen erityisryhmiin kuuluvan henkilön oli mahdotonta päästä osalliseksi heille soveltuvaan liikuntaan. Tilannetta vaikeutti myös se, että liikuntatilojen rakentamisessa ei ollut huomioitu erityisryhmien tarpeita, joten liikuntapaikalle pääseminen saattoi olla mahdotonta.¹⁵¹ Liikuntapalveluita ei ollut tarjolla kaikille, joten ihmiset olivat eriarvoisessa asemassa liikuntamahdollisuuksien suhteen. Kuitenkin hyvinvointivaltion yhtenä perusedellytyksenä oli kansalaisten tasa-arvoisuus, jonka yksi mittari oli esimerkiksi tasa-arvoiset liikuntapalvelut.¹⁵²

Erityisryhmien liikunta oli vähällä huomiolla yhteiskunnassa 1970-luvulla. Sosiaali- ja terveysalan järjestöt tarjosivat joitakin erityisliikunnan palveluita, esimerkiksi sydäntautia sairastavien ja astmapotilaiden ryhmiä oli jo tarjolla muutamissa kaupungeissa. Muiden erityisryhmien liikuntapalveluiden järjestäminen oli sattumanvaraista.¹⁵³ Hoito- ja kuntoutuslaitoksissa liikuntatoiminta oli vähäistä, koska liikuntaan keskittyneitä henkilöitä oli vähän.¹⁵⁴ Koululiikunnassa erityisryhmiin kuuluvat oppilaat saivat vapautuksen tai olivat mukana liikuntatunneilla passiivisen sivustaseuraajan roolissa. Ruotsissa oli jo vuonna 1966 käynnistetty peruskoulujen erityisryhmien pienryhmäliikuntaa ja siihen liittyvä tutkimus. Sveitsissä erityisliikuntapalveluita oli organisoitu useimmille erityisryhmille ja sitä oli edistetty ohjaajakoulutuksia järjestämällä.¹⁵⁵

Hiljalleen tapahtuneesta heräämisestä huolimatta erityisryhmien liikunta oli vielä 1970-luvun lopulla vähäistä ja se keskittyi kaupunkeihin järjestöjen käynnistämänä. Kuntata-

solla tilanne oli yleisestä hyväksyvästä asenteesta huolimatta sekava, sillä järjestämistä vastuu hallinnonalojen kesken oli epäselvä. Sama tilanne oli valtionhallinnossa, missä opetusministeriön sekä sosiaali- ja terveysministeriön vastuunjako oli vielä epäselvä.¹⁵⁶ Opetusministeriön mielestä vammaishuolto oli sosiaali- ja terveysministeriön asioita, joten erityisryhmien liikunta voisi sijoittua sinne. Sosiaali- ja terveysministeriö puolestaan katsoi, että liikuntahallinnon olisi kannettava itse vastuu myös tästä liikunnan osaluueesta.¹⁵⁷

5.3 Liikuntatieteellinen Seura aloitteentekijänä

Liikuntatieteellinen Seura (LTS) toimi Suomessa aloitteentekijänä ja toiminnan käynnistäjänä erityisryhmien liikunnassa. Merkittävä kipinä erityisryhmien liikunnan kehitykselle oli LTS:n vuonna 1969 järjestämä erityisryhmien liikunnan valtakunnallinen seminaari, joka kokosi ensimmäistä kertaa liikunta-alan ihmisiä keskustelemaan erityisryhmien liikunnasta. Sen jälkeen 1970-luvulla LTS järjesti useita tilaisuuksia ja vetosi valtiovaltaan useaan otteeseen saadakseen toimikunnan ajamaan erityisryhmien liikuntaan liittyviä kysymyksiä. Järjestelmällinen työ tuotti tulosta ja 1970-luvun aikana opetusministeriö alkoi huomioida ja panostaa myös erityisryhmien liikuntaan.¹⁵⁸

LTS järjesti erityisryhmien liikuntaseminaarit vuosina 1973, 1974 ja 1975. Kaksi ensimmäistä seminaaria toteutuivat yhteistyössä Kehitysvammaliiton ja Suomen Mielen-terveysseuran kanssa ja kolmas seminaari Sosiaaliturvan Keskusliiton ja Terveyskasvatuksen Keskuksen kanssa. Myös opetusministeriö oli mukana toiminnassa, sillä se avusti ulkomaisen asiantuntijan matkakustannuksissa ja seminaariraporttien julkaisemisessa. Seminaareissa vieraili luennoitsijoita Englannista, Norjasta, Tanskasta ja Ruotsista esittelemässä kunkin maan erityisryhmien liikuntaa.¹⁵⁹

Seminaarien sisällöt kuvastivat erityisryhmien liikunnan muutosta 1970-luvulla. Vuoden 1973 seminaarin tarkoitus oli tuoda yhteen psykiatria- ja kehitysvamma-alan liikuntavastaavat ja mieltä yhdessä kuntoutuksessa käytettävän liikunnan tavoitteita. Seminaarin sisältö painottui tässä vaiheessa vielä kuntoutukseen ja liikunnan teoreettisiin perusteisiin. Vuoden 1974 seminaarin tarkoitus oli kartoittaa erityisryhmien liikunnan alalla toimivien ammattiryhmien yhteistyöongelmia sekä kehittää yhteistyötä ja selvittää

uusien työmenetelmiä. Seminaarin aikana puheenvuoroissa esittäytyivät erilaiset organisaatiot kuten Jyväskylän yliopisto ja Hesperian sairaala, lisäksi asiantuntijat esittelivät ajankohtaisia tutkimustuloksia ja työyhteisön kehittämisen esimerkkejä. Myös tämän seminaarin sisältö oli hyvin käytännönläheinen antaen työkaluja arjen työhön lähinnä kuntoutuslaitoksien edustajista koostuneille osallistujille.¹⁶⁰

Vuoden 1975 seminaari oli jo lähtökohdiltaan ja sisällöltään aikaisempia laajalaisempi, sillä edellisten vuosien palautteiden perusteella erityisryhmien liikunnan ongelmat kaipasivat periaatteellista pohdintaa ja selvitystä. Tarkoitus oli paneutua erityisryhmien liikunnan tavoitteisiin ja käsitteisiin sekä selvittää sen hetkistä erityisryhmien liikunnan tilaa. Keskustelua herättivät esimerkiksi koululiikunnan ja terveystieteiden vastuualueet lapsista ja nuorista sekä lääkintävoimistelun ja liikunnan ero.¹⁶¹ Kuntoutuksen ja erityisliikunnan ero oli usein ideologinen. Liikunnassa korostui tietynlainen vapaus, joka ei ollut niin sidottu kuntoutuksellisiin päämääriin. Kuntoutusta ja erityisliikuntaa on mahdotonta täysin erottaa toisistaan, sillä erityisliikunta on myös kuntoutusta ja kuntoutus voi olla erityisliikuntaa.¹⁶²

Myös muut tahot heräsivät erityisryhmien liikunnan huomioimiseen. Vuonna 1974 aloitti toimintansa liikuntalakikomitea, jonka kokoonpanossa ei ollut huomioitu erityisryhmien liikunnan aluetta. Tilanteen korjaamiseksi komitea ehdotti erityisen asiantuntijaryhmän perustamista, mikä selvittäisi erityisryhmien liikunnan kehittämistä.¹⁶³ Valtionhallinnon tehtävä oli asettaa komitea selvittämään erityisryhmien liikuntatoiminnan kokonaisvaltaista järjestämistä, perustaa pysyvä toimikunta opetusministeriön yhteyteen ja turvata kunnallisella liikuntalailla tasavertaiset liikuntamahdollisuudet myös erityisryhmille.¹⁶⁴ Ehdotus omasta erityisryhmien liikuntatoimikunnasta oli tärkeä ja se toteutui vuonna 1980. Kokonaisuutena liikuntalakikomitean työ oli merkittävä valtionhallinnon toimenpide liikuntakulttuurin alueella hyvinvointivaltion rakentamisessa.¹⁶⁵

LTS:n vahva rooli aiheutti myös kritiikkiä. LTS teki työtä 1970-luvulla erityisryhmien liikunnan eteen esimerkiksi järjestämällä tilaisuuksia ja projekteja sekä hankkimalla ja välittämällä tietoa opetusministeriön ollessa taustalla rahoittajana. Kokonaisuus oli tässä vaiheessa taloudellisesti helpompi järjestää näin. Työnjaon perusteella LTS vaikutti opetusministeriön "työrukkaselta", jonka toiminta keskittyi enemmän käytäntöön kuin

tieteeseen.¹⁶⁶ Näin tilanne toki alkuvaiheessa olikin, kunnes 1980-luvun loppupuolella roolit muuttuivat ja opetusministeriö otti päävastuun erityisryhmien liikunnasta.¹⁶⁷

5.4 Ensimmäinen erityisryhmien liikunnan kokeiluprojekti kunnissa

Erityisliikunnan asiantuntijaryhmä järjesti keväällä 1976 neuvottelukokouksen, joka sopi erityisryhmien liikunnan kunnallisen kokeilu- ja tutkimusprojektin käynnistämisestä. Vuosina 1976–1979 käynnissä olleessa projektissa¹⁶⁸ valtion eri hallinnonalat toimivat yhteistyössä ja sitä rahoittivat opetusministeriö, lääkintöhallitus, sosiaalishallitus ja Kansaneläkelaitos. Pää tavoite oli tutkia ja kokeilla mahdollisuuksia, joilla voi parantaa erilaisten erityisryhmien liikunnallisen kuntoutuksen ja liikuntaharrastuksen edellytyksiä.¹⁶⁹ Aloitusvaiheessa pohdintaa aiheuttivat erityisryhmien liikunnan ryhmien ja tarpeen määrittely sekä tarkoituksenmukaisen organisaatiomuodon rakentaminen. Kohderyhmiksi täsmentyivät ikääntyneet, pitkäaikaissairaat ja vammaiset, koska heillä katsottiin olevan yhdistäviä asioita liikuntaa suunniteltaessa. Näillä erityisryhmillä oli vaikeus osallistua valtaväestön liikuntaan ja heille liikunnalla oli erityinen terveydellinen merkitys elämässä.¹⁷⁰

Kokeiluprojektiin osallistui noin 400 erityisryhmiin kuuluvaa henkilöä. Ennen toimintaan mukaantuloa yli puolella tutkimukseen osallistuneista liikuntaharrastusta rajoittavien tekijä oli ohjatun toiminnan puuttuminen. Lisäksi tilaisuuksien puutteellisen tiedotuksen mainitsi lähes 40 % ja sopivien liikuntatilojen puuttumisen 36 % osallistujista. Projektin liikuntatoimintaan hakeutuneiden henkilöiden motiiveja olivat kunnon kohentaminen, hyvä harrastus, sosiaaliset kontaktit ja tiedon lisääminen. Osallistujat kokivat tutkimuksen aikana järjestetyn toiminnan myönteisenä ja heistä jopa 93 % aikoi jatkaa osallistumista ryhmän toimintaan kokeilun jälkeen. Kokeilun aikana toiminnasta pois jäämisen syitä olivat muun muassa sairastuminen, matkan pituus, salien kylmyys, sääolot ja vuorotyö.¹⁷¹

Kokeiluprojekti antoi suosituksia erityisryhmien liikunnan kehittämisestä eri organisaatioille. Projekti käsitteli aihetta eri näkökulmista ja antoi siksi loppuraportissa omat toimintasuosituksensa valtionhallinnon eri virastoille, kunnille, vammais- ja liikuntajärjestöille sekä liikunnan ja terveydenhuollon ammattijärjestöille. Projekti otti kantaa valta-

kunnalliseen vastuunjakoon ja esitti, että päävastuu erityisryhmien liikunnan järjestämisestä kuuluu kunnissa liikuntatoimelle ja valtionhallinnossa opetusministeriölle. Myös koulutus- ja tutkimustoiminta sekä erityisryhmille soveltuvien liikuntapaikkojen ja -tilojen rakentaminen saivat omat suositukset.¹⁷²

Jälkikäteen ajateltuna kokeiluprojekti oli tärkeä merkkipaalu erityisryhmien liikunnan kehittämisessä 1970-luvulla.¹⁷³ Kokeiluprojekti aloitti kehitystyön, jota jatkoi opetusministeriön alaisuuteen perustettu erityisryhmien liikuntatoimikunta vuosina 1980–1981. Toimikunnan tekemät kokeiluprojektiin pohjautuneet ehdotukset näkyivät liikuntalain muutoksissa vuonna 1984. Tämän lakimuutoksen ansiosta erityisryhmien liikunta pääsi Suomessa varsinaisesti kehittymään.¹⁷⁴

5.5 Liikunta pääsee lainsäädännön piiriin

Vapaaharkintaiset liikuntapalvelut eivät aluksi kuuluneet lainsäädännön piiriin. Kansalaisten liikuntakäyttytyminen ja yleinen yhteiskunnallinen muutos korostivat kuntien palvelutoiminnan vakiinnuttamista lainsäädännöllä. Useiden aloitteiden ja kysymysten jälkeen liikuntalakikomitea alkoi työstää mietintöä ja valmistella liikuntalakia. Liikuntalakikomitea oli mietinnössään yksimielinen sen suhteen, että kansalaisten liikuntaaktiivisuutta oli tuettava ja saatava mahdollisimman moni suomalainen harrastamaan liikuntaa. Mietinnön mukaan oli luotava edellytykset koko kansan liikuntaharrastukselle, joka olisi aktiivista ja monipuolista ja jonka tavoitteena oli fyysisesti, psyykkisesti ja sosiaalisesti terve kansalainen.¹⁷⁵ Komitean esitys valmistui 1976 ja liikuntalaki ja liikunta-asetus tulivat voimaan 1.1.1980.¹⁷⁶

Liikuntalaki oli merkittävä tulos 1960-luvun lopun ja 1970-luvun liikuntapoliittisesta hengestä ja aktiivisuudesta. LTS:n erilaiset suunnittelu- ja tutkimustapaamiset, liikunnan yhteiskunnallisesta asemasta käyty keskustelu, liikuntapaikkojen rakentaminen ja erityisryhmien liikunnan hahmottelu kuvastivat ajan henkeä.¹⁷⁷ Liikuntalaissa kiteytyi kahtena vuosikymmenenä esiin nousseet suunnitteluideologia, edistysusko, valtion roolin korostaminen ja ajatus tasa-arvoisesta hyvinvointivaltiosta.¹⁷⁸ Liikuntapolitiikka oli tällöin humaania ja suhtautumistapa tulevaisuuteen oli tasa-arvon ja demokratian hengessä optimistinen. Valtion liikuntahallinto omaksui aiempaa näkyvämmän ohjausroolin

ja lujitti yhteistyötään tutkijoiden, järjestöväen, läänien ja kuntien kanssa. Liikuntapolitiikan tasa-arvon hedelmä 1970-luvulla oli erityisryhmien liikunnan aktiivinen kehitystyö, jonka ideana oli tarjota kaikille kansalaisille ikään ja kuntoisuuteen katsomatta mahdollisuudet liikuntaan. Opetusministeriö oli tässä kehityksessä merkittävässä roolissa.¹⁷⁹

Liikuntalaki oli puitelaki, joka oikeutti liikuntapalveluille valtion myöntämän taloudellisen tuen. Lain mukaan yhteiskunta tarjosi puitteet liikunnalle, järjestöjen ja yksittäisten kansalaisten tehtävä oli huolehtia itse liikunnasta.¹⁸⁰ Laki määritteli ja ohjasi kokonaisvaltaisesti liikuntakulttuurin tukemisen resursseja, jolloin kilpa- ja huippu-urheilu saivat rinnalleen kuntourheilun ja koko kansan liikuntaharrastuksen korostamisen.¹⁸¹ Lain seurauksena kunnallinen liikuntahallinto yhtenäistyi ja sen asema ja arvostus nousivat. Urheilulautakunnat muuttuivat liikuntalautakunniksi ja ne saivat alaisuuteensa oman virkamiehen ja toimiston. Varsinkin hallinto- ja johtotehtävien virat lisääntyivät, koska lisääntynyt liikuntapaikkarakentaminen vaati lisää hallinnollista työvoimaa ja valtio antoi avustuksia virkojen palkkamenoihin. Liikuntalaki vaikutti myönteisimmin pienten ja keskisuurten kuntien toimintaan, isot kaupungit olivat toimineet liikuntalain suuntaisesti jo 1960-luvulta alkaen.¹⁸²

Liikuntalaki kuvasti omalla tavallaan hyvinvointivaltion periaatetta. Liikuntalain tarkoituksena oli luoda kaikille kansalaisille tasapuoliset mahdollisuudet liikuntaan: esimerkiksi syrjäkylien vähävaraisilla asukkailla piti olla mahdollisuus päästä kirkonkylän uimahalliin. Liikuntalain nojalla valtionapua voitiin myöntää myös kuntien liikuntatoimen yleiseen kehittämiseen sekä kuljetuksiin. Todellisuudessa liikuntapaikkojen rakentaminen ja niiden käytöstä päättäminen olivat yksityisissä käsissä ja laajojen käyttäjäryhmien edut jäivät usein vähemmälle.¹⁸³ Vaikka liikuntalaki paransi liikunnan asemaa yleisesti, siinä ei vielä mainita erityisryhmiä. Laki ei sisältänyt erityisryhmien liikuntamahdollisuuksien parantamista tai muita tukea tarvitsevia osa-alueita kuten koululiikuntaa.¹⁸⁴ Liikuntapaikkojen perustamiskustannuksiin myönnettävien avustusten ja lainojen kohdalla oli kuitenkin jo maininta pyrkimyksestä "edistää erityisesti laajojen käyttäjäryhmien tarpeita".¹⁸⁵

5.6 Liikunnanopettajien ja -ohjaajien erityisryhmien liikunnan opinnot käynnistyvät

Erityisryhmien liikunnanopetus sai huomiota jo 1960-luvulla. Yliopistotason koulutusta selvittänyt Jyväskylän korkeakoulun liikuntakasvatuskomitea totesi aikaisemmassa opetuksessa esiintyvän epäkohtia, joita oli esimerkiksi erityiskasvatusopin riittämätön huomiointi ja voimistelunopettajien jatko-opintomahdollisuuden puuttuminen. Komitea teki tilanteen korjaamiseksi ehdotuksia, joista yksi oli erikoistumismahdollisuus liikunnalliseen erityiskasvatusoppiin, joka "tarkoitti etupäässä aistiviallisten, aivovaurioiden, koulukotien, apukoulujen ja tarkkailuluokkien oppilaiden liikuntakasvatuksen opetusta". Liikuntakasvatuksen perustutkinnon lisäksi opiskelija suorittaisi tällöin erityiskasvatusopin tutkinnon ja käytännön harjoitukset. Koulutus sisältäisi myös sovellettua lääkin- tävoimistelua ja rytmiiikkaa.¹⁸⁶

Liikuntatieteellinen tiedekunta laati itselleen kehittämisohjelman vuosille 1970–1975. Kehittämisohjelma perustui vuoden 1962 Jyväskylän korkeakoulun liikuntakasvatuskomitean mietintöön, mutta oli tarkistettu ja täydennetty versio aikaisemmasta. Kehittämisohjelmassa yksi koulutuksen kehittämisen painopistealue oli erityisliikunta,¹⁸⁷ johon Suomen yliopistollisessa koulutussuunnittelussa ei ollut riittävästi kiinnitetty huomiota. Kehittämisohjelma ennakoivat tulevaa seuraavasti: "Erityisliikunnan ja samalla liikuntapedagogiikan merkitys uudistetussa koululaitoksessa tulee lisääntymään oppilaskoulun heterogeenistyessä ja yksilöiden välisten kehitys- ja luontumuserojen korostuessa. Näiden erityisedellytysten ja -tarpeiden huomioonotto koulun liikuntakasvatuksessa ja sen opetussuunnittelussa on siksi tärkeää, että erityisliikuntaa voidaan perustellusti suositella sivuaineeksi kaikille peruskoulun liikunnanopettajiksi valmistuville." Kehittämisohjelma ehdottaa myös erityisliikunnan apulaisprofessorin ja lehtorin virkojen perustamista.¹⁸⁸ Vuonna 1974 toteutui yliassistentin virka, joka muuttui vuonna 1995 apulaisprofessorin viraksi ja vuonna 1998 professorin viraksi. Lisäksi lehtorin virka toteutui vuonna 1981.¹⁸⁹

Vuosina 1976–1979 toteutetun erityisryhmien liikunnan kokeilu- ja tutkimusprojektin myötä yhdeksi erityisryhmille suunnattujen liikuntapalvelujen järjestämisen ongelmaksi selvisi pätevien ohjaajien puute.¹⁹⁰ Kokeiluprojektin ohjaajista huomattava osa toivoi peruskoulutuksen sisältävän enemmän tietoa erityisryhmien liikunnasta sekä mahdollisuutta täydennyskoulutukseen.¹⁹¹ Projektiin liittyen LTS järjesti yhdessä Jyväskylän

kaupungin urheilu- ja ulkoiluviraston sekä Jyväskylän yliopiston liikuntatieteellisen tiedekunnan kanssa erityisryhmien liikunnan ohjaajakurssin vuonna 1978. Koska erityisryhmien liikuntaa koskevaa suomenkielistä kirjallisuutta ei juuri ollut saatavilla, julkaisi seura luento- ja ryhmätyöaineistot kurssiraportin muodossa.¹⁹² Ohjaajakurssin merkitys tuli esiin tuossa julkaisussa, jota useat kunnat tilasivat ja alan oppilaitokset käyttivät opintomateriaalina.¹⁹³ Ohjaajakurssin jälkeen projektin suosittamana asiantuntijatyöryhmä käsitteli erityisryhmien liikunnan koulutuksen kehittämistä. Työryhmän tehtävä oli laatia ehdotus perus- ja jatkokoulutuksen kehittämiseksi keskeisillä ammattialoilla erityisryhmien liikunnan osalta.¹⁹⁴ Liikunnanopettaja- ja ohjaajakoulutus ei tässä vaiheessa vielä palvellut erityisryhmien liikuntaa.¹⁹⁵ Esimerkiksi 1980-luvulla liikunnanohjaajia kouluttavan Pajulahden urheiluopiston koulutustarjonta oli viikon mittainen erityisryhmien liikunnan kurssi. Liikunta-alan koulutuksissa erityisryhmien liikunnan laajemmat suuntautumisopinnot alkoivat 1990-luvun alussa.¹⁹⁶

5.7 Erityisryhmien liikuntatoimikunta hahmottelee toimintakenttää

Liikuntalakikomitea esitti jo 1970-luvun puolivälissä erillisen asiantuntijaryhmän perustamista erityisryhmien liikunnan kehittämiseen.¹⁹⁷ Myös vuosien 1976–1979 kokeiluprojekti osoitti, että kunnissa oli tarve erityisryhmien liikunnan järjestämiselle. Projektin jälkeen opetusministeriö asetti erityisryhmien liikuntatoimikunnan selvittämään erityisryhmien liikunnan tilaa ja laatimaan ehdotukset sen valtakunnallisesta järjestämisestä.¹⁹⁸

Vuosina 1980–1981 toiminut opetusministeriön erityisryhmien liikuntatoimikunta selvitti mietinnössään ensin lähtötilannetta. Sen mukaan erityisryhmille suunnattu liikunta oli vielä hajanaista ja vähäistä, koska sen taustalla ei ollut selkeitä liikuntapoliittisia suunnitelmia eikä päätöksiä. Vasta liikuntalain valmistelun yhteydessä oli herännyt tietoisuus erityisryhmien liikunnasta osana yleistä liikuntasuunnittelua ja -toimintaa. Suomen Akatemia, Jyväskylän yliopiston liikuntatieteellinen tiedekunta, Liikuntatieteellinen Seura sekä sosiaali- ja terveystieteiden järjestöt olivat painottaneet erityisryhmien liikunnan työn- ja vastuunjaon tärkeyttä tilanteen selvittämiseksi.¹⁹⁹

Toimikunta linjasi erityisryhmien liikunnan koordinoinnin ja päävastuun kuuluvan julkishallinnossa liikuntahallinnolle, koska kyse oli ensisijaisesti liikunnasta. Samassa yhteydessä se kuitenkin korosti, että toiminnan järjestäminen vaatii laajaa hallinnollista ja ammatillista yhteistyötä muun muassa terveys-, sosiaali-, koulu- sekä rakennushallinnon kanssa. Vuoden 1980 liikuntalaissa oli määritelty periaatteellinen vastuunjako julkishallinnon ja järjestöjen kesken, mutta se vaati tarkennusta erityisryhmien liikunnan osalta. Urheilu- ja vammaisjärjestöt eivät kattaneet kaikkia erityisryhmiä eivätkä siten pystyneet järjestämään liikuntatoimintaa kaikille erityisryhmiin kuuluville. Tämän takia toimikunta suositteli, että julkinen valta sekä luo edellytyksiä että tarvittaessa järjestää itse erityisryhmille liikuntatoimintaa. Taustalla oli periaate, jonka mukaan suomalaista liikuntakulttuuria tulisi kehittää pitkäaikaisesti koko väestöä varten. Tavoitteena oli mahdollistaa terveyttä edistävät liikuntatottumukset ja luoda edellytykset omaehtoiselle liikuntaharrastukselle. Mietinnön ehdotusten taustalla oli yleisperiaatteena koko liikuntakulttuurin kehittäminen pitkällä aikavälillä tasa-arvoiseksi ja koko väestön tarpeet huomioivaksi.²⁰⁰

Läänien ja kuntien liikuntatoimien työskentelyä ohjaava opetusministeriön urheilutoimisto sai useita suosituksia. Sen tuli ohjata liikuntasuunnittelua ja liikuntapaikkarakentamista myös erityisryhmille soveltuviksi, lisätä valtakunnallisten vammaisurheilujärjestöjen tukien määrää ja huomioida seuraavassa valtion urheiluneuvoston kokoonpanossa erityisryhmien liikunnan asiantuntemus. Alan tiedon ja asiantuntemuksen lisäämiseksi sen tuli laatia tutkimusohjelma erityisryhmien liikunnan alueella, tehdä alaan liittyvää kansainvälistä selvitys- ja vertailutyötä sekä tuottaa alan koulutusaineistoja. Koska urheilutoimisto vastasi valtakunnan tasolla erityisryhmien liikunnasta, sen tuli nimittää päävastuullinen työntekijä sekä kutsua koolle virkamiestyöryhmä alan suunnittelun, koordinoinnin ja seuraamisen kehittämiseksi.²⁰¹

Myös läänien urheilulautakunnat ja niiden sihteerit saivat omat ohjeensa. Läänien tuli laatia yhdessä opetusministeriön urheilutoimiston ja läänin alueen kuntien kanssa läänikohtaiset liikuntatilojen saneeraussuunnitelmat. Lisäksi läänien tuli valmistella esityksiä aluekohtaisiin erityisryhmien liikunnan ongelmiin, kuten vaikeavammaisten kuljetuspalveluiden ratkaisemiseen. Myös sihtereiden toimenkuvassa tuli olla mukana erityisryhmien liikunnan tehtäviä.²⁰²

Toimikunnan mukaan kunnat olivat erityisryhmien liikunnassa avainasemassa. Kunta pystyi kehittämään toimintaansa muun muassa sisällyttämällä erityisryhmien liikunnanohjauksen tietyn tai tiettyjen työntekijöiden toimenkuvaan, myöntämällä avustuksia vammaisurheilujärjestöille sekä kehottamalla urheiluseuroja järjestämään liikuntatoimintaa myös erityisryhmille. Kuntien tuli huomioida erityisryhmien liikunnassa sekä edellytysten luominen että konkreettisen toiminnan järjestäminen, mihin kuului myös kuljetusten järjestäminen liikuntapaikalle. Koska erityisryhmien liikunnan järjestäminen oli pysyvälousteista, suositteli toimikunta kunnille laajojen taustaselvitysten²⁰³ tekemistä toiminnan käynnistysvaiheessa.²⁰⁴

Kuntien toiminnan tukemiseksi toimikunta esitti liikuntalakiin tehtävää muutosta. Sen mukaan yli 10 000 asukkaan kuntiin oli mahdollista perustaa yksi ylimääräinen valtionosuuteen oikeuttava erityisryhmien liikunnanohjaajan virka. Pienemmissä kunnissa erityisryhmien liikunta tuli sisällyttää jonkun kunnan työntekijän toimenkuvaan. Toimikunta korosti vielä erikseen erityisryhmien liikunnanohjaajan nimittämistä yli 25 000 asukkaan kaupungeissa mahdollisimman pikaisesti.²⁰⁵ Tämä esitys toteutui jo vuoden 1984 liikuntalain muutoksessa.

Toimikunta antoi suosituksia liikuntahallinnon lisäksi myös muille hallinnonaloille. Läheisessä yhteistyössä erityisryhmien liikunnan järjestämisessä liikuntahallinnon kanssa olivat sosiaali- ja terveydenhuolto, kouluhallinto, rakennushallinto, järjestöt, erityisryhmien liikunnan koulutus ja tutkimustoiminta. Kaikille näille aloille toimikunta antoi suosituksia ja ehdotuksia erityisryhmien liikunnan kehittämiseksi.²⁰⁶

Toimikunta selvitti toimintansa aikana erityisryhmien liikunnan järjestelyitä muualla Euroopassa. Selvityksen kohdemaita olivat Ruotsi, Norja, Saksan Demokraattinen Tasavalta ja Saksan Liittotasavalta. Toiminnan organisoinnin, alueen ongelmien ja kehityssuunnitelmien tarkastelu osoitti, että keskeiset ongelmat tuntuivat olevan samanlaisia eri maissa. Kaikissa maissa oli käyty tai oli käynnissä keskustelu erityisryhmien liikunnan ensisijaisesta sijoittumisesta kuntoutukseen tai urheiluun. Ruotsissa ja Norjassa oli päädytty Suomen tavoin liikuntaan ja urheiluun, kun taas molemmat Saksat suosivat kuntoutusnäkemystä. Julkishallinnon tavoite oli kaikissa vertailumaissa yhteistyön kehittäminen hallinnonalojen välillä.²⁰⁷

Toimikunnan vuoden 1981 mietintöön kirjaamat toimenpiteet nopeuttivat erityisliikunnan kehittymistä täysivaltaiseksi osaksi liikuntakulttuuria.²⁰⁸ Toimikunta esitti työnjakoa, jossa erityisryhmien liikunnan kehittämisen päävastuu sekä valtakunnallisella että paikallistasolla olisi liikuntahallinnolla.²⁰⁹ Kunnallinen liikuntatoimi tekisi yhteistyötä muiden hallinnonalojen ja vapaaehtoisten järjestöjen kanssa. Kun eduskunta myöhemmin 1980-luvulla hyväksyi toimikunnan esitykset ja kunnat pääsivät järjestämään erityisryhmien liikuntaa, osoittautuivat esitykset toimiviksi ratkaisuiksi. Erityisryhmien liikunnasta tuli yksi kunnallisen liikuntahallinnon vireimmin toimivista osa-alueista.²¹⁰

5.8 Liikuntalain muutos käynnistää erityisryhmien liikunnan kunnissa

Vuoden 1980 liikuntalaki oli jo vaikuttanut myönteisesti erityisryhmien liikunnan kehitykseen. Opetusministeriö ja kuntien keskusjärjestö olivat antaneet kuntien liikuntatoimille ohjeet kohdistaa toiminta niille väestöryhmille, joille urheiluseurat eivät järjestäneet soveltuvaa toimintaa.²¹¹ Liikuntalaki ajoi kaikkien kansalaisten oikeutta päästä liikuntapalvelujen piiriin,²¹² sillä sen perustavoite oli "liikunnan edellytysten luominen ja peruspalvelujen tarjoaminen tasapuolisesti kaikille kansalaisille".²¹³ Lakia valmistellut liikuntalakikomitea antoi mietinnössään erityisryhmien liikunnan järjestämiselle toimenpide-ehdotuksia, jotka pohjautuivat liikuntatoimintaa yleisesti koskeviin ehdotuksiin.²¹⁴ Liikuntalaki takasi kunnille myönnettävän valtionosuuden ja -avustuksen sekä lainaa liikuntatoiminnan tukemiseksi.²¹⁵ Sen tarkoitus oli antaa kuntien liikuntatoimille mahdollisuus järjestää liikuntaa yhteistyössä järjestöjen ja laitosten kanssa niin, että liikuntapalveluista muodostuisi koko väestöä palveleva suunnitelmallinen kokonaisuus.²¹⁶

Erityisryhmien liikuntatoimikunta teki ehdotuksen liikuntalain ja -asetuksen muuttamiseksi vuonna 1981. Muutosehdotuksen syynä oli se, että liikuntalaki²¹⁷ ei antanut erityisryhmien liikunnanohjaajien virkojen perustamiseen tarpeeksi mahdollisuuksia. Liikuntatoimikunta ehdotti liikuntalakiin muutosta, joka mahdollistaisi erityisryhmien liikunnanohjaajan palkkaamisen yli 10 000 asukkaan kuntiin. Perusteluina olivat liikunnan erityisryhmiin kuuluvien henkilöiden suuri määrä ja heidän korostunut tarpeensa käyttää liikuntapalveluita. Voimassa olleen käytännön mukaan kunnat saivat valtionosuutta vain yhden liikuntatoimen työntekijän palkkakustannuksiin, vaikka erityisryh-

mien liikunnan järjestämisvastuu lisääntyi kunnallisessa liikuntatoimessa. Erityisryhmien liikunnan järjestämiseen keskittyvän henkilön saaminen kuntiin vaati lakitekstin täsmentämistä. Lisäksi toimikunta esitti lisävirkojen kelpoisuusehtojen säätämisestä liikunta-asetuksessa. Lisäyksen mukaisen perehtyneisyyden saavutti osallistumalla alan koulutuksiin sekä käytännön työssä erityisryhmien liikunnan suunnittelu-, ohjaus- ja neuvontatehtävissä.²¹⁸

Toinen muutosehdotus koski liikunta-asetusta.²¹⁹ Se antoi mahdollisuuden jättää vammaisurheilujärjestöt valtionavustusten ulkopuolelle, koska niiden paikallisyhdistykset eivät olleet rekisteröityneitä urheiluseuroja, vaan valtakunnallisten vammaisurheilujärjestöjen jäsenyhdistyksiä. Tähän toimikunta ehdotti muutosta, joka oikeuttaisi avustusten piiriin myös muun liikuntakulttuurin alueella ja opetusministeriön periaatteiden mukaan toimivan yhdistyksen.²²⁰

Liikuntalain muutos tuli voimaan 1.1.1984. Sen myötä kunnat saivat valtionapua myös erityisryhmien liikunnanohjaajien palkkaukseen. Yli 10 000 asukkaan kunnat saivat valtionosuutta palkatakseen yhden liikunnanohjaajan, jonka tehtäviin kuului pääasiassa erityisryhmien liikunnan järjestäminen. Jos kuntien yhteenlaskettu asukasluku oli 10 000, myös pienemmillä kunnilla oli mahdollisuus perustaa yhteinen erityisryhmien liikunnanohjaajan virka.²²¹ Lakimuutos tuotti heti tulosta, sillä vuosina 1984–1985 kunnat palkkasivat 40 erityisliikunnanohjaajaa ja siitä eteenpäin virat lisääntyivät tasaisesti koko 1980-luvun lopun.²²² Lakimuutos oli ratkaiseva tekijä, sillä se loi kunnille vahvan roolin erityisryhmien liikunnan järjestämisessä. Tämä malli osoitti toimivuutensa ja on edelleen 2000-luvulla käytössä.²²³

5.9 Erityisryhmien liikunta saa omat neuvottelupäivänsä

LTS ja opetusministeriö järjestivät ensimmäiset erityisryhmien liikunnan neuvottelupäivät²²⁴ vuonna 1986. Erillisten erityisryhmien neuvottelupäivien järjestäminen kuvasti erityisryhmien liikunnan arvostuksen nousua liikuntakulttuurissa.²²⁵ Erityisryhmien liikuntatoimikunnan vuoden 1981 komiteamietinnön liikuntahallinnolle suunnatuista ehdotuksista oli toteutumatta enää vain kaksi, liikuntatilojen perusparannukset ja valtionhallinnon erityisryhmien liikunnan virka. Liikuntatilojen laajamittainen perusparan-

nustoiminta oli edelleen vähäistä ja erityisryhmien liikunnan esittelijän viran perustaminen opetusministeriöön toteutui vuonna 1988.²²⁶ Kokonaisuutena eri hallinnonaloille suunnatut ehdotukset olivat pääpiirteissään toteutuneet, joten alan asiantuntijoiden oli syytä kokoontua miettimään jatkotoimenpiteitä. Neuvottelupäivien tavoite oli arvioida liikuntakulttuurin nykytilaa erityisryhmien kannalta, etsiä vaihtoehtoja ja ratkaisumalleja käytännön kehittämistyölle sekä selvittää eri organisaatioiden yhteistyötä ja toimintamahdollisuuksia edellytysten parantamiseksi.²²⁷

Neuvottelupäivien avausarviointi osoitti suomalaisen liikuntakulttuurin kehittyneen 1980-luvulla erityisryhmien kannalta myönteisesti. Katetta kyseiselle arviolle antoivat liikuntalain muutos ja sen myötä tapahtunut erityisryhmien liikunnanohjaajien palkkaaminen kuntiin, valtion vammaisurheilulle myöntämän tuen nousu, alan asiantuntijan nimeäminen valtion urheiluneuvostoon ja alalla virinnyt kehitys- ja tutkimustyö, jota valtion liikuntatieteellinen neuvosto oli tukenut ohjelmilla ja määrärahoilla.²²⁸ Erityisryhmien liikunnan tutkimukselle oli vuonna 1983 tehty oma kehittämisohjelma, jota varten työryhmä oli listannut ja arvioinut laajasti myös ulkomaista alan tutkimusta.²²⁹

Erityisryhmien liikunnan järjestämisessä oli edelleen myös haasteita. Suomen aloitteesta Euroopan Neuvostossa oli valmistumassa Erityisryhmien liikunnan eurooppalainen peruskirja, joka sisälsi suosituksia jäsenmaiden hallituksille liikuntakulttuurin avartamisesta erityisryhmille.²³⁰ Peruskoululaki oli uusittu vuonna 1985, mikä lisäsi koululaitoksen vastuuta vammaisten lasten opetuksessa. Periaate, jonka mukaan vammaisella lapsella on oikeus saada opetusta, oli tärkeää ulottaa myös liikunnanopetukseen.²³¹ Erityisryhmien pedagogiikan tutkimus, jonka tavoite oli erityisryhmien liikuntaan soveltuvien opetusmenetelmien ja ohjeiden kehittäminen, oli valittu 1980-luvun liikuntatieteellisen tutkimuksen yhdeksi keskeiseksi tutkimusalueeksi.²³² Lisäksi alan asiantuntijat toivat esiin huolen urheilujärjestöjen vähäisestä mielenkiinnosta erityisryhmien liikuntaa kohtaan.²³³

Neuvottelupäivillä kävi ilmi, että liikuntalaki oli muotoutunut kaikkien kansalaisten oikeudet huomioivaksi. Erityisryhmien liikunta kehittyi vilkkaasti ja sen arvostus oli noussut 1980-luvulla, mistä kertoo esimerkiksi Erityisryhmien liikunta -kirjan valinta vuoden 1983 urheilukirjaksi.²³⁴ Vaikka erityisryhmien mahdollisuudet harrastaa itsel-

leen soveltuvaa liikuntaa eivät olleet tasavertaisia muun väestön kanssa, oli erityisryhmien liikunta vakiinnuttanut asemansa suomalaisessa liikuntakulttuurissa.²³⁵

LTS luovutti alan vetovastuun valtion liikuntahallinnolle 1980-luvun lopulla. LTS oli tehnyt 1960-luvulta alkaen työtä erityisryhmien liikunnan kehittämiseksi ja nyt pysyvä organisointivastuu siirtyi opetusministeriölle. Myös tätä vastuujakoa oli ehdotettu jo vuoden 1981 komiteamietinnössä, mutta hallinnollinen viive hidasti vastuun siirtymistä opetusministeriölle. LTS oli tehnyt pohjatyön ja erityisryhmien liikunnan järjestäminen oli saanut toimivan mallin kokeiluprojekteissa hankitun kokemuksen pohjalta. LTS jatkoi edelleen työtä erityisryhmien liikunnan parissa tutkijan, kouluttajan ja tiedonkerääjän rooleissa.²³⁶

5.10 Erityisryhmien liikunta osana hyvinvointivaltiota

Ideat, jotka toteutuivat 1980-luvulla, syntyivät aiempina vuosikymmeninä. Yhteiskunnan eri osa-alueilla oli 1970-luvulla käynnissä laaja keskustelu poliittisten päätösten lähtökohdista, arvoista ja tavoitteista. Samaan aikaan alkoi kertyä yhä enemmän tutkimustietoa esimerkiksi liikunnan merkityksestä eri sairausryhmille, mikä toimi keskustelujen pohjana. Suomalainen ja kansainvälinen tutkimustieto antoi edellytyksiä asioiden konkreettiselle käsittelylle ja tietopohjaiselle argumentoinnille. Laajalla alueella tapahtunut keskustelu johti yhteiskunnallisten asenteiden muuttumiseen suvaitsevammaksi esimerkiksi vammaisia henkilöitä kohtaan. Mitään räjähdysmäistä muutosta ei tapahtunut, vaan eri tahoilla²³⁷ alkoi hiljalleen tapahtua. Erityisryhmien liikunnalla oli poliittisen tason tuki ja kansainvälisten vaikutteiden mukaisesti Suomen liikuntaväki alkoi olla valmis keskustelemaan erityisryhmien liikunnan järjestämisestä. Yksi osoitus erityisliikunnan saamasta huomiosta oli vuoden 1976 liikuntapolitiikan neuvottelupäivät, jossa yksi työryhmä käsitteli erityisryhmien liikuntaa. Vaikka erityisryhmien liikunnan konkreettiset edistysaskeleet sijoittuivat 1980-luvulle, 1970-luvun merkitystä ei tule vähentää, sillä silloin syntyivät myöhempien ratkaisujen lähtökohdat.²³⁸

Valtion liikuntahallinto kasvoi 1970-luvulla nopeasti ja sen rooli liikuntakulttuurissa voimistui. Opetusministeriön organisaation ajantasaistamisen lisäksi yleinen talouskasvu mahdollisti hallinnon laajentumisen. Veikkausvoittovarojen ohjaaminen sai entistä

poliittisemmän luonteen, jolloin parlamentarismi tuli mukaan liikuntakulttuuriin. Yleisesti 1970-luku oli poliittisesti aktiivista aikaa, joten oli luonnollista, että poliittiset puolueet kiinnostuivat myös liikunnasta. Kaikki poliittiset ryhmät kannattivat liikuntaa kaikille -ajatusta, mikä auttoi erityisryhmien liikunnan kehittymistä. Se ei jäänyt poliittisen riitelyn varjoon, vaan sai kannatusta yli puoluerajojen.²³⁹

Keskeisiä asioita erityisryhmien liikunnassa 1970-luvulla olivat LTS:n aloitteellisuus ja sitä kautta kuntien toiminnan käynnistyminen sekä vammaisliikuntajärjestöjen aktiivisuus. Valtionhallinto alkoi rahoittaa erityisryhmien liikunnan kokeiluprojekteja, jotta löytyisi malli käytännön toiminnalle. Kokeiluprojektit eivät olleet vain valtakunnallista organisointia, sillä ne käynnistivät kuntatason toimintaa ja auttoivat eri toimijoita suhteiden luomisessa ja verkostoitumisessa. Ongelmana olivat valmiin mallin puuttuminen ja niukka rahoitus. Kysyntää ja tietoisuutta alkoi jo olla, muttei organisaatiota ja hyväksi havaittua toimintamallia.²⁴⁰

Erityisryhmien liikunnasta tuli 1980-luvulla yksi valtion liikuntapolitiikan painopisteistä. Rahoitus kehittyi Erityisryhmien liikuntatoimikunnan vuoden 1981 mietinnön pohjalta. Toimikunta oli osoitus kahden ministeriön yhteistyöstä, sillä kokoonpanossa oli mukana opetusministeriön ja sosiaali- ja terveysministeriön edustajia. Lisäksi toimikunnassa oli mukana vammaisia henkilöitä,²⁴¹ minkä ansiosta mietinnön ehdotukset muotoutuivat toteuttamiskelpoisiksi. Painotus erityisryhmien liikuntaan ei tapahtunut yksin Suomessa, vaan Suomi seurasi muiden maiden mukana yleistä suuntausta. Esimerkiksi UNESCO ja Euroopan Neuvosto edistivät erityisryhmien liikuntaa 1980-luvulla omilla suosituksillaan ja julkilausumillaan. Samalla hyvinvointivaltion ideologia toteutui erityisryhmien liikunnan ollessa keskeistä terveystoimintaa, mikä edesauttoi kansalaisten hyvinvointia.²⁴²

Erityisryhmien liikuntaa edistivät 1980-luvulla rahoituksen lisääntyminen ja kuntien mahdollisuus erityisliikunnanohjaajien palkkaamiseen. Nämä lakisäätteiset asiat tarkoittivat konkreettista muutosta kuntatasolla Suomessa. Liikunnan pääseminen lainsäädännön piiriin selkiytti vastuunjakoja eri toimijoiden kesken. Vuoden 1980 liikuntalaki oli puitelaki, joka mahdollisti liikunta-alan työntekijän palkkaamisen kuntiin. Vaikka tuo laki ei vielä vaikuttanut näkyvästi erityisryhmien liikuntaan, se loi käytännössä kuntien

liikuntaorganisaation ja oli pohjana vuoden 1984 lakimuutoksen erityisliikunnanohjaajien mallille.²⁴³

Erityisryhmien liikunnassa 1980-luku oli käytännön toiminnan ja kasvun vuosikymmen. Olennaista oli erityisryhmien liikuntatoimikunnan perusteellinen työ ja hyvin valmisteltu komiteamietintö, jonka ohjeistamana erityisryhmien liikunta rakentui Suomessa 1980-luvulla. Edellisten vuosikymmenien keskustelu erityisryhmien liikunnan tarpeellisuudesta ja hyödyllisyydestä oli rauhoittunut ja väittelyn ja perusoikeuksien puolustamisen sijaan resurssit suuntautuivat käytännön työhön. Toki keskustelu esimerkiksi rahoituksesta oli koko ajan esillä, sillä erityisryhmien liikunta koski suurta osaa kansalaisista ja siihen verrattuna rahoitus oli vähäistä.²⁴⁴ Suuret peruskysymykset, kuten hallinnollinen vastuu ja rahoitus, oli kuitenkin ratkaistu ja erityisryhmien liikunta oli oikeuttanut paikkansa suomalaisessa liikuntakulttuurissa.

6 ERITYISESTÄ INTEGRAATIOON 1990–1999

6.1 Taloudellisen taantumun jäljet

Suomalainen yhteiskunta vajosi syvään taloudelliseen taantumaan, jonka synkimmät ajat olivat vuosina 1992–1993. Koko Länsi-Eurooppa koki taantumun 1990-luvun alussa, mutta Suomessa sukellus oli suorastaan dramaattinen. Suomi oli selviytynyt 1970-luvun kansainvälisestä laskusuhdanteesta hyvin, ja 1980-luvulla idänvienti oli nostanut talouskasvua nopeasti. Kun vuonna 1987 pankkien lainojen korkosääntely loppui, kasvoi vuosikymmenen lopussa kotitalouksien ja yritysten yhteenlaskettu velka kaksinkertaiseksi.²⁴⁵ Kulutus oli elämäntavan ilmentäjä, minkä seurauksena tavaroilla oli enemmän näyttöarvoa kuin käyttöarvoa.²⁴⁶ Samoihin aikoihin Eurooppaa ravisteli sosialismin romahdus, jonka huipennuksena Suomen itänaapuri Neuvostoliitto hajosi vuonna 1991.²⁴⁷ Ylivelkaantuneen Suomen talouden romahdus alkoi jo vuonna 1989, mutta pahimmat seuraukset tuntuivat vasta parin vuoden viiveellä. Työttömyys alkoi kasvaa syksyllä 1990 ja seuraavana vuonna se kasvoi keskimäärin 10 000 henkilöllä kuukaudessa. Samaan aikaan yleinen korkotaso oli korkealla, idänvienti hiipui täysin ja myös länsivienti hiljeni Länsi-Euroopan laman vuoksi. Notkahdus jäi onneksi lyhyeksi, sillä uuden valuuttapolitiikan myötä vuonna 1992 vienti alkoi jo vetää.²⁴⁸ Talouskriisi oli kuitenkin ollut syvä, sillä se oli tuhonnut suuren osan pankeista ja velkaannuttanut valtion talouden. Lisäksi jäljelle jäi suurtyöttömyys, jonka seuraukset tuntuivat yhteiskunnassa vielä pitkään.²⁴⁹

Taloudellisen taantumun seurauksena kunnat ajautuivat 1990-luvun alussa kasvutaloudesta säästötalouteen. Kunnat eivät olleet 1980-luvulla katsoneet tarpeelliseksi eivätkä suotavaksi kerätä tarjoamistaan palveluista tuloja, vaan kattoivat verovaroilla esimerkiksi liikuntapalveluista aiheutuneet kulut. Taloudellisen taantumun aikana kuntien verotulot pienenevät, sosiaalimenot suurenevät ja velkaantunut valtio vähensi kunnille myönnettäviä tukirahoja. Kunnat karsivat menoja vähentämällä palveluja ensin varovaisesti yleisellä tasolla ja sen jälkeen hakemalla säästöjä rakenteellisista ratkaisuista. Säästötalouden perusteluina olivat rahanpuutteen lisäksi tehokkuus- ja tuottavuusvaatimukset, jotka vaativat tuekseen uudet arvot. Kunnat eivät voineet perustella poliittisia päätöksiä enää hyvinvointivaltion rakentamisella, sillä tilalle olivat tulleet markkinata-

louden kovat arvot. Julkisten palveluiden kulut olivat kasvaneet laajemmiksi kuin mihin valtiolla ja kunnilla oli varaa, minkä seurauksena hyvinvointipalvelut vaihtuivat vähimmäispalveluiksi. Liikuntamenoissa kunnat säästivät karsimalla henkilöstökuluja, liikuntapaikkojen rakentamis- ja käyttökustannuksia sekä supistamalla järjestöjen avustuksia.²⁵⁰

Kuntien liikuntahallinnossa muutokset tuntuivat erityisesti kahdella osa-alueella. Eniten säästöt näkyivät liikuntapaikkarakentamisessa, joka määrällisesti supistui reilusti. Kunnat luopuivat uudisrakennushankkeista ja suuntasivat vähät voimavarat vanhojen liikuntapaikkojen kunnostamiseen.²⁵¹ Tilanteen erikoisuutta kuvaa se, että Suomen liikuntapaikkojen kunto heikkeni 1990-luvulla ensimmäistä kertaa toisen maailmansodan jälkeen.²⁵² Toinen muutos tapahtui hallinnossa, sillä itsenäiset kunnalliset liikuntalautakunnat vaihtuivat osaksi laajempia hallintokokonaisuuksia. Tällä järjestelyllä kunnat pyrkivät säästöjen lisäksi tehokkuuteen, sillä uuden järjestelmän oli tarkoitus poistaa päällekkäisyydet ja mahdollistaa henkilöstön supistukset.²⁵³

Erityisryhmien liikunta selvisi taloudellisesta taantumasta suhteellisen pienin menetyksin. Koska määrärahat eivät enää nousseet, kehittämistyö kuitenkin pysähtyi. Kaikki yli 10 000 asukkaan kunnat eivät ehtineet palkata erityisliikunnanohjaajaa, eikä taantumana aikana uusia ohjaajia pystytty palkkaamaan. Opetusministeriö ja valtion liikuntaneuvosto eivät halunneet karsia tätä liikunnan osa-aluetta, koska sen eteen oli tehty määrätietoisesti töitä ja se oli vasta saatu toimimaan. Kuntien ja valtakunnallisten vammaisliikuntajärjestöjen määrärahat erityisryhmien liikunnan osalta eivät siten vähentyneet taloudellisen taantumana aikana.²⁵⁴

Myös Jyväskylän erityisryhmien liikunta selvisi taantumasta vähällä. Erityisliikunnan perusbudjetti pysyi taantumana aikana samana, ainoastaan erillinen määräraha vanhusten uimahallikuljetuksiin loppui muutamaksi vuodeksi. Säästöpainet olivat kovat ja erityisliikunnan työntekijät joutuivat taistelemaan saavutettujen etujen puolesta ja perustelemaan erityisliikunnan merkitystä. Taantumana aikana liikuntatoimen tuottamat erityisliikuntapalvelut²⁵⁵ tulivat maksullisiksi, mikä osaltaan helpotti säästöpainetta. Taantumana vaikutukset menivät nopeasti ohi ja 1990-luvun puolivälin jälkeen erityisryhmien liikuntapalvelut jälleen lisääntyivät, koska niillä oli kysyntää. Taantumana positiivinen vaikutus oli yhteistyön tiivistyminen eri hallinnonalojen ja sektoreiden, kuten järjestöjen

ja kansalaisopiston, kesken. Käytännössä tämä tarkoitti esimerkiksi sosiaali- ja terveys-toimen mahdollisuutta käyttää liikuntatoimen tiloja omille ryhmille tai yhdessä keinojen keksimistä palvelujen järjestämiseksi.²⁵⁶

Valtion yhteiskuntapolitiikkaa leimasi 1990-luvun alussa markkinahenkisyys, tiukka taloudenpito ja läntisten suhteiden tiivistäminen. Kovat arvot näkyivät myös liikuntapolitiikassa, sillä kilpaurheilu palasi takaisin liikuntakulttuurin tärkeiden korostusten²⁵⁷ joukkoon kilpailemaan taloudellisesta tuesta. Valtion antama taloudellinen tuki liikunnalle oli kasvanut koko 1980-luvun kunnes taloudellinen taantuma pysäytti kasvun 1990-luvun alussa. Vuonna 1993 taloudellinen tuki alkoi laskea ja ensimmäisenä tuen väheneminen koski rakentamista.²⁵⁸ Päätöksentekijöitä eivät enää vakuuttaneet perustelut liikunnan hyvistä vaikutuksista, vaan he kaipasivat konkreettista asiantietoa. Opetusministeriö reagoi tähän käynnistämällä Liikunnan ja kansanterveyden edistämissäätiön (LIKES) kanssa vuonna 1992 liikunnan yhteiskunnallisia perusteluita selvittävän hankkeen.²⁵⁹ Hanke tuotti tieteellisen katsauksen, jossa oli erityisryhmien liikunnasta muun muassa tutkimustuloksia ja konkreettisia lukuja yhteiskunnallisten vaikutusten perusteluun.²⁶⁰ Perustelut korostivat toimintakyvyn säilyttämisen ja edistämisen vaikutusta yksilötasolla erityisryhmien elämänlaatuun ja yhteiskunnan tasolla laitoshoidon tarpeen vähenemiseen. Perusteluiden mukaan esimerkiksi 90 % ikääntyneistä halusi asua mahdollisimman pitkään kotona ja toisaalta keskimääräisen laitoshoitopaikan hinta oli noin 360 000 markkaa vuodessa. Taloudellisen hyödyn lisäksi erityisliikunnan perusteluita olivat yhteiskunnan ja liikuntakulttuurin tasa-arvoisuus ja yhteisvastuullisuus.²⁶¹

Myös valtakunnan tasolla liikuntakulttuuri koki muutoksia 1990-luvulla. Vuonna 1918 alkanut suomalaisen urheiluliikkeen poliittinen kahtiajako tuli tiensä päätökseen keskusjärjestötasolla, kun uusi valtakunnallinen keskusjärjestö Suomen Liikunta ja Urheilu (SLU) aloitti toimintansa vuonna 1993.²⁶² Vuonna 1997 läänijako meni uusiksi Lapin ja Oulun läänejä lukuun ottamatta, sillä loput yhdeksän lääniä muuttuivat Länsi-Suomen, Itä-Suomen ja Etelä-Suomen lääneiksi. Samalla loppunsa kokivat lääninhallintoon kuuluneet läänien liikuntalautakunnat, joiden tilalle asiantuntijaelimiksi tulivat alueelliset liikuntaneuvostot.²⁶³ Vanhoilla lautakunnilla oli ollut jäseniensä kautta tiiviit yhteydet kuntiin ja siten myös hyvä käytännön tuntuma alueen liikuntakulttuuriin. Kun kunnat saivat vuoden 1993 alusta järjestää liikuntahallintonsa haluamallaan tavalla, katosivat kunnalliset liikuntalautakunnat lähes kokonaan. Kuntatasolla liikuntalautakunnat yhdis-

tyivät lähinnä sivistys-, nuoriso, kulttuuri- ja vapaa-ajanlautakuntien kanssa, mikä tarkoitti laajempaa hallintokokonaisuutta eli kapeampaa asiantuntemusta ja paneutumista liikunta-asioihin. Kun kunnissa ei ollut enää liikuntalautakuntia ja läänintasolla asioita hoitivat virkamiehet,²⁶⁴ läänien ja kuntien välinen luottamusmiestason yhteys katkesi. Tästä seurasi valtion ja kuntien välisen yhteyden heikkeneminen, mikä valtion liikuntahallinnon näkökulmasta tarkoitti vähäisempää tietoperustaa valtionapujen päätösten tekoon.²⁶⁵

Valtakunnan tason rakenteelliset muutokset vaikuttivat erityisryhmien liikuntaan. Kuntien valtionosuuksien lainsäädännön uudistus tapahtui rinnakkain taloudellisen taantumman kanssa, mikä hankaloitti tiedonkeruuta myös erityisryhmien liikunnan kohdalla. Valtion tarkka ohjaus väheni ja kuntien harkintavalta lisääntyi. Valtionhallinto ei saanut enää tietoa siitä, mihin tarkoitukseen liikunnan valtionosuudet oli kunnissa käytetty. Valtion liikuntaneuvoston arviointitehtävää erityisryhmien liikunnan osalta on kuitenkin helpottanut neljän vuoden välein kerätty neuvottelupäivien aineisto erityisliikunnanohjaajien työstä, mistä selviää erityisryhmien liikunnan rahoitus. Opetusministeriö ohjeisti kuntia säilyttämään erityisliikunnanohjaajien virat, sillä tarkoitus ei ollut purkaa vanhaa käytäntöä. Muutama kunta hyödynsi tilannetta ja lakkautti viran talousvaikeuksiin vedoten, eikä opetusministeriö voinut enää puuttua asiaan. Lääniuudistuksen vaikutus erityisryhmien liikuntaan jäi vähäiseksi, sillä lääneihin jääneet työntekijät pystyivät hoitamaan heille osoitetut erityisryhmien liikuntaa koskevat tehtävät.²⁶⁶

Taloudelliseen taantumaan liittynyt urheilun keskusjärjestöuudistus vaikutti erityisryhmien liikuntaan vammaisliikuntajärjestöissä. Suomeen ei ollut syntynyt kaikkia vammaisryhmiä kattavaa liittoa, koska vammaisryhmät erosivat toisistaan ja kukin järjestö oli sidoksissa omaan sosiaalialan järjestöönsä.²⁶⁷ Keskusjärjestöuudistuksen aikana myös vammaisurheilun järjestöt joutuivat miettimään omaa tilannettaan liikuntakulttuurin järjestökentässä. SLU:n syntymisen kanssa samaan aikaan syntyivät myös Paralympiayhdistys ja Suomen erityisliikunnan yhdistys (SEY). Vuonna 2004 Paralympiayhdistys muutti nimensä Paralympiakomiteaksi²⁶⁸ ja SEY Soveltava liikunta SoveLi:ksi.²⁶⁹ Erityisliikuntajärjestöt liittyivät SEY:een ja vammaisurheilujärjestöt Paralympiayhdistykseen. SEY:n syntyminen toi kansanterveysjärjestöt liikuntatoimintaan mukaan, sillä nyt ne pääsivät mukaan liikuntalain oikeuttamaan rahoitukseen. Rahoituksen turvin jär-

jestöt pystyivät palkkaamaan liikunnasta vastaavan työntekijän, mikä laajensi osaltaan suomalaista erityisryhmien liikunnan tarjontaa.²⁷⁰

Vuonna 1990 valmistui ensimmäinen valtakunnallinen liikuntapoliittinen ohjelma.²⁷¹ Liikuntakomitean vuosien 1988–1990 työ oli mittava ja sen komiteamietintö sai kiitosta liikuntakulttuurin laaja-alaisesta kuvauksesta ja analyysistä, mutta varsinaisen konkreettisen ohjelman puuttuminen ja toimenpide-ehdotusten hajanaisuus nostivat esiin arvostelua.²⁷² Muun muassa vuoden 1990 erityisryhmien liikunnan neuvottelupäivät nostivat tämän asian esiin.

6.2 Kehityskeskustelua neuvottelupäivillä

Erityisryhmien liikunnan toiset neuvottelupäivät arvioivat alan tilannetta vuonna 1990. Vuosina 1986–1990 erityisryhmien liikunta oli kehittynyt ja vakiinnuttanut paikkansa niissä kunnissa, joissa oli päätoiminen erityisryhmien liikuntaa järjestävä ja ohjaava työntekijä. Vuonna 1990 kunnissa oli 76 erityisliikunnanohjaajien virkaa eli noin 30 yli 10 000 asukkaan kuntaa oli vielä ilman erityisryhmien liikuntaan keskittyntä työntekijää. Erityisryhmiin liittyvien tutkimusten määrä oli noussut vuosittain, mikä oli huomioitu neuvottelupäivien julkaisussa sisällyttämällä siihen neljä eri tutkimusraporttia.²⁷³ Vammaisurheilujärjestöjen valtionapu oli noussut nopeasti neljään prosenttiin²⁷⁴ ja hyvä uutinen oli myös se, että vammaisurheilun sisäinen yhteistyö oli parantunut vuonna 1987 toiminnan aloittaneen Vammaisurheilujärjestöjen yhteistyötoimikunnan (VYT) kautta.²⁷⁵

Liikuntapaikkarakentaminen ei ollut edennyt odotusten mukaisesti. Opetusministeriö oli yrittänyt ohjeistaa kuntia julkaisemalla vuonna 1987 oppaan liikuntatilojen esteettömyyden suunnitteluun ja huomioimalla sen suositukset valtionapupäätösten tekemisessä.²⁷⁶ Uudisrakentamisessa esteettömiä ratkaisuja oli jonkun verran huomioitu, mutta erityisryhmien tarpeista lähteviä peruskorjauksia oli tehty vain vähän. Yhteistyön puute rakennustoimen kanssa oli huolestuttavaa, koska erityisryhmien liikunnan kehittäminen edellytti asianmukaisia tiloja.²⁷⁷

Juuri valmistunut komiteamietintö 1990-luvun liikuntapolitiikan linjauksista joutui kritiikin kohteeksi neuvottelupäivillä. Vaikka toiminta-ajatus "hyvinvointia liikunnasta – liikuntaa kaikille"²⁷⁸ oli hyvä, kokonaisuus jäi vaisuksi. Liikuntakomitean kokoonpanoon ei kuulunut yhtään erityisryhmiä edustavaa henkilöä, joten heitä ei konkreettisesti huomioitu komiteamietinnössä. Komiteamietinnön linjaukset kaipasivat tarkempia ohjeita, sillä erityisryhmien liikuntaa koskevat maininnat jäivät ylimalkaisiksi ja osoitteettomiksi. Integraatioajatus oli kyllä mukana mietinnössä, mutta se ei tukenut keskeisten kehitysalueiden kuten vaikeavammaisten tai iäkkäiden liikunnan järjestämistä. Koska liikuntalain periaate, jonka mukaan julkinen hallinto luo edellytykset ja järjestöt vastaavat toiminnasta, ei toimi erityisryhmien liikunnan kohdalla, olisi liikuntakomitean linjauksissa pitänyt selkeästi huomioida kunnallisen liikuntatoimen kehitystarve ja rahoitus.²⁷⁹

Neuvottelupäivien tavoite oli luoda erityisryhmien liikunnan kehittämisohjelma 1990-luvun alkupuolelle. Neuvottelupäivien annista ja ennakkomateriaalista koottu julkaisu luetteli yhteenvetona 20 suositusta erityisryhmien liikunnan kehittämiseen. Ne käsittelivät muun muassa alan virkojen lisäämistä kuntiin, rahoituksen hankkimista ja tukiosuuksien nostamista, vammaisjärjestöjen yhteistä tiedotuslehteä, erityisryhmien edustajan saamista valtion urheiluneuvostoon,²⁸⁰ erityisliikunnan professuurin perustamista ja erityisliikunnan sisällyttämistä opettajakoulutukseen ja liikuntatutkintoihin. Suositukset olivat samansuuntaisia aikaisempien linjojen kanssa, mutta niitä oli tarkennettu vuosikymmenen alun tilanteeseen.²⁸¹

6.3 Suositusten linjausta neuvottelupäivillä

Seuraavat erityisliikunnan neuvottelupäivät olivat vuonna 1994. Tässä vaiheessa sekä neuvottelupäivien että opetusministeriön asiantuntijaryhmän nimissä sanamuoto oli vaihtunut erityisryhmien liikunnasta erityisliikunnaksi.

Kuntien liikuntahallinnot selvisivät erityisliikunnan osalta taloudellisesta taantumasta yllättävän hyvin. Neuvottelupäiviä valmistellut toimikunta koosti raportin erityisryhmien liikunnan kehityksestä vuosina 1990–1994, missä se arvioi edellisten neuvottelupäivien suositusten toteutumista ja liikuntahallinnon kehitystä. Taloudellisen taantuman

seurauksena kunnat eivät olleet perustaneet uusia erityisryhmien liikunnanohjaajien virkoja vuoden 1991 jälkeen, mutta toisaalta taantumavuosien aikana oli lakkautettu vain yksi virka ja 4-5 vakanssia oli jätetty täyttämättä. Virkoja oli vuonna 1994 yhteensä 75 ja edelleen noin 30:lta yli 10 000 asukkaan kunnalta puuttui erityisliikuntaan keskittynyt työntekijä. Taantumasta huolimatta 5-10 kuntaa oli tehnyt uuden erityisryhmien liikunnan kehittämisohjelman ja ohjattujen ryhmien lukumäärä oli lisääntynyt neljänneksellä. Positiivinen asia oli myös se, että kuntien erityisliikuntaan käyttämä vuosittainen raha oli noussut noin 12 miljoonasta noin 14 miljoonaan markkaan, sillä kuntien oma panostus oli edelleen hieman kasvanut.²⁸²

Erityisliikunnan ammatillinen koulutus kehittyi 1990-luvun alkupuolella. Vuonna 1992 alkoivat erityisliikunnan erikoistumisopinnot sekä liikunnanopettaja- että liikunnanohjaajakoulutuksessa edellisten neuvottelupäivien suositusten mukaisesti. Tämä tarkoitti olennaista määrällistä lisäystä alan ammattilaisten koulutuksessa, mikä saavutetusta tavoitteesta huolimatta aiheutti huolta työllistymisestä. Vaikka opettajien soveltavan liikunnan täydennyskoulutus oli 1990-luvun alussa ollut vähäisempää kuin aiemmin, entistä paremmin koulutettujen opiskelijoiden ei ollut helppoa päästä alan töihin.²⁸³ Huoli työllistymisestä oli ymmärrettävää, sillä Suomea vaivasi samanaikaisesti suurtyöttömyys.

Suomi osallistui aktiivisesti kansainväliseen yhteistyöhön. Jo 1980-luvulla kansainvälinen kanssakäynti oli lisääntynyt niin vammaisurheilussa kuin alan tieteellisessä ja muussa asiantuntijatoiminnassa.²⁸⁴ Euroopan kartan piirtyessä uusiksi 1990-luvun alussa Suomi muun muassa avusti Latvian, Liettuan ja Viron erityisliikunnan kehittämistä ja kävi tutustumassa Saksan ja Venäjän tilanteisiin paikan päällä. Lisäksi Suomen edustajat osallistui kansainvälisten järjestöjen toimintaan kuten tutkijasymposiumeihin ja opiskelijoiden vaihto-ohjelmiin.²⁸⁵ Yhteistyö ulkomaiden kanssa oli 1990-luvun alussa niin merkittävä ja kasvava osa liikuntakulttuuria, että opetusministeriö asetti oman toimikunnan linjaamaan kansainvälistä toimintaa. Erityisryhmien integraatio²⁸⁶ oli mietinnön mukaan tarkoitus toteuttaa osana muuta liikuntaa ja tekemällä yhteistyötä kansainvälisten vammaisurheilujärjestöjen kanssa.²⁸⁷

Kokonaisuutena arvioituna erityisryhmien asema liikuntakulttuurissa säilyi lähes ennallaan 1990-luvun alkuvuosina. Taloudellinen taantuma vei mahdollisuudet toteuttaa

hyvin käyntiin saadut vuoden 1981 erityisryhmien liikuntatoimikunnan mietinnön ehdotukset loppuun asti.²⁸⁸ Erityisliikunnan osuus opetusministeriön liikuntamäärärahoista oli kasvanut vuosina 1986–1990 runsaasta kolmesta prosentista noin neljään prosenttiin,²⁸⁹ missä se pysyi myös 1990-luvun alun. Koska erityisryhmien liikunnan harrastusmahdollisuudet eivät olleet vielä tasavertaisia muun väestön kanssa, riitti erityisliikunnassa vielä työtä.²⁹⁰ Erityisliikuntaan sopivien liikuntapaikkojen määrä kasvoi tasaisesti 1990-luvulla.²⁹¹

Neuvottelupäivät kokosivat 50 suositusta ohjaamaan seuraavien vuosien erityisliikuntaa. Suositukset koskivat erityisliikuntajärjestöjen yhteistyötä, kuntien erityisliikuntaa, laitosten liikuntatoiminnan kehittämistä, soveltavaa liikunnanopetusta kouluissa, erityisliikunnan koulutusta ja tutkimusta, vaikeavammaisten liikunnan organisointia, erityisliikunnan rahoitusta 1990-luvulla ja vammaisten nuorten liikunnan toteutusväyliä. Useasta eri näkökulmasta katsotut suositukset olivat osittain päällekkäisiä, mutta sillä oli tarkoitus tuoda esiin asian laajuutta ja kannatusta.²⁹²

6.4 Erityisryhmien liikunta 2000 -toimikunta arvioi tilannetta

Vuosina 1995–1996 toimi opetusministeriön asettama Erityisryhmien liikunta 2000 -toimikunta. Sen tehtävä oli arvioida erityisryhmien liikunnan tilaa ja tehdä uusi kehittämisohjelma vuoden 1981 mietinnön jatkoksi.²⁹³ Erityisryhmien liikuntaan osallistui noin 200 000 suomalaista ja alalla toimi noin 300 päätoimista liikunnanohjaajaa ja -opettajaa. Merkittävimmät järjestäjäorganisaatiot olivat kunnat, järjestöt ja laitokset, joiden lisäksi toimintaa järjestivät kansalais- ja työväenopistot sekä erityiskoulut ja -opistot.²⁹⁴ Toimikunta arvioi, että erityisryhmien liikuntaan osallistuvien määrää oli mahdollista tulevaisuudessa lisätä vielä tuntuvasti. Ohjatun toiminnan lisäksi oli tärkeää vahvistaa omaehtoisen tai avustajan kanssa suoritettavan lähiliikunnan päivittäisiä edellytyksiä.²⁹⁵

Taloudellinen taantuma oli nostanut pinnalle keskustelut arvoista ja perusliikuntapalveluista, joten toimikunta selvitti erityisryhmien liikunnan merkitystä yksilölle ja yhteiskunnalle. Yksilön kannalta oli olennaisinta ymmärtää, että liikunnalla oli kaikille erityisryhmiin kuuluville henkilöille jokin erityismerkitys kuten toimintakyvyn ylläpitämi-

nen tai lääkitystarpeen lieventäminen. Yhteiskunnallinen merkitys oli ennen kaikkea liikunnan pitkäaikaissairauksia ehkäisevä vaikutus, sillä lähes kaikki suomalaiset kansantaudit kytkeytyivät liikunnan puutteeseen.²⁹⁶

Toimikunta pohti liikuntakulttuuriamme myös tasa-arvon näkökulmasta. Yhteiskunnan halukkuus tarjota erityisryhmille soveltuvia liikuntamahdollisuuksia oli merkki koko liikuntakulttuurin korkeatasoisuudesta. Erityisryhmien liikunta vaati huomioimista ja järjestelyjä, joita aiheuttivat esimerkiksi avustaja-,²⁹⁷ kuljetus-²⁹⁸ ja apuvälinekulut,²⁹⁹ erityisosaamista vaativa ohjaus- ja opetustyö, tulkkaus³⁰⁰ sekä vaikeus hankkia ulkopuolisia tukijoita. Liikuntalain tarkoituksena³⁰¹ sanoman toteuttaminen, edellytysten luominen kaikille kansalaisille, vaatii valtiolta, kunnilta ja järjestöiltä voimakasta panostusta ja aktiivista toimintaa.³⁰²

Valtion liikuntahallinnossa erityisryhmien liikunnan asiantuntijuus oli toteutunut vuoden 1981 komiteamietinnön mukaisesti. Vuosina 1982–1987 erityisliikunnan kehittämistyöstä vastasi virkamiestyöryhmä, vuosina 1988–1991 erityisryhmien liikunnan neuvottelukunta ja vuodesta 1992 alkaen valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaosto.³⁰³ Valtion liikuntaneuvostossa oli vuodesta 1984 alkaen ollut yksi erityisryhmien liikunnan edustaja, ensin varajäsenenä ja vuodesta 1991 alkaen erityisliikunnan jaoston puheenjohtaja oli ollut myös valtion liikuntaneuvoston jäsen.³⁰⁴ Erityisryhmien liikunnan päätoiminen suunnittelija toimi vuosina 1982–1987 Liikuntatieteellisessä Seurassa, vuosina 1988–1991 opetusministeriössä, vuosina 1992–1998 Suomen Invalidien Urheiluliitossa ja vuodesta 1998 eteenpäin taas opetusministeriössä. Erityisliikunnan suunnittelijan viran fyysinen sijoitus SIU:n alaiseksi johtui säästöjen hakemisesta. Vuosikymmenen alun taloudellisen taantumana aikana opetusministeriön piti näyttää säästämisen mallia muille ja vähentää omaa henkilöstöä, jolloin yksi kolmesta valtion liikuntaneuvoston työntekijästä siirtyi muualle. Työtehtävä säilyi täysin samana, vaikka työnantaja välillä vaihtuikin.³⁰⁵

Lainsäädännössä erityisryhmien liikunnan asemaa heikensi lamavuosina tehty muutos valtiosuosiin. Vuoden 1981 komiteamietinnön suosittama lakimuutos, joka teki kunnille mahdolliseksi erityisliikunnanohjaajan palkkaamisen, oli astunut voimaan vuonna 1984. Vuoden 1993 liikuntalain muutos³⁰⁶ lisäsi kuntien päätösvaltaa ja jätti erityisryhmien liikunnan tukemisen harkinnanvaraiseksi. Käytännössä muutos vähensi

opetusministeriön mahdollisuuksia seurata mihin kunnat liikuntatoimen valtionosuudet käyttivät, joten myös erityisryhmien liikunnan kehittämisen seuranta vaikeutui. Tilanteen parantamiseksi toimikunta ehdotti liikuntalakiin selkeämpää muotoilua, joka osoitti kunnille velvoitteen erityisryhmien liikuntapalvelujen toteuttamisesta. Opetusministeriö sai ohjeekseen selvittää menetelmiä, joilla kuntien liikuntatoimen erityisryhmien liikunnan kehittymistä sekä liikuntalain tarkoitukspykälän toteuttamista pystyi seuraamaan.³⁰⁷

6.5 Erityisliikuntaa kuntiin -projektilla erityisliikunnanohjaajia kuntiin

Valtion liikuntahallinnon toimenpiteistä huolimatta kunnat eivät tarjonneet erityisryhmille riittävästi liikuntapalveluja. Tästä huolestuneena opetusministeriö käynnisti syksyllä 1997 yhdessä sosiaali- ja terveysministeriön, LTS:n ja Suomen Kuntaliiton kanssa projektin, jonka tarkoitus oli kehittää keskisuurien kuntien erityisliikuntapalveluja. Erityisliikunnanohjaajien palkkaaminen toiminnan koordinoijiksi oli pysähtynyt 1990-luvun alun taloudellisen taantuman vuosina, joten tämä projekti keskittyi juuri niihin kuntiin, joissa ei vielä ollut erityisliikunnanohjaajaa. Kaksivuotisessa projektissa oli mukana 30 yli 10 000 asukkaan kuntaa eri puolilta Suomea.³⁰⁸ Tavoite oli luoda kunta-kohtainen yhteistyö- ja toimintatapa, jotta myös erityisryhmät voisivat harrastaa omien kykyjensä mukaista liikuntaa. Samalla huomion kohteena olivat esteettömät liikuntaympäristöt ja -tilat.³⁰⁹ Toteutus tapahtui valtakunnallisen ja alueellisen tason koulutuksena ja konsultointina sekä paikallistason suunnitteluna ja käytännön toimenpiteinä.³¹⁰

Projektin tekemä peruskartoitus selvitti erityisliikunnan tilannetta kunnissa. Keskeisin ongelma oli epäselvyys koordinointi- ja järjestämisvastuusta, joka jostain syystä oli jäänyt määrittelemättä kunnan sisällä. Lisäksi projektin kunnille yhteisiä ongelmia olivat toiminnan järjestäminen pelkästään terveyskeskuksissa ja laitoksissa, ohjaajapula, heikko yhteistyö ja tiedottaminen sekä vammais- ja kansanterveysjärjestöjen vähäiset avustukset. Yllättäen liikuntatilojen puute ei ollut este liikuntatoiminnan järjestämiselle, sillä pienet korjaukset ja yhteistyö teknisen toimen kanssa mahdollistivat jo olemassa olevien tilojen käytön.³¹¹ Koska erityisliikunnan voimavarat ja tarpeet vaihtelivat kunta-kohtaisesti, jo peruskartoituksen tekeminen sai paljon aikaa. Se laajensi yhteistyöverkostoa ja -muotoja sekä auttoi hahmottamaan kokonaistilannetta, jolloin kunnat pääsivät pienillä satsauksilla alkuun.³¹²

Projektin tuloksena erityisliikunnan palvelut kehittyivät projektissa mukana olleissa kunnissa. Liikuntaryhmät lisääntyivät, yhteistyö eri hallinnonalojen ja järjestöjen kesken parani, kunnat laativat erityisliikunnan kehityssuunnitelmia ja palkkasivat erityisliikuntaan keskittyneitä työntekijöitä. Valtakunnan tasolla keskeisin tulos oli kunnille suunnattu erityisliikunnan järjestämisen toimintatapamalli, jota liikuntahallinnon oli jatkossa mahdollista hyödyntää. Projektin kokemukset osoittivat, että kunnat tarvitsivat vastuuhenkilön erityisliikunnan järjestämiseen. Luontevasti tämä onnistui sijoittamalla kunnan liikuntatoimeen erityisliikunnanohjaajan virka tai toimi. Toinen tärkeä esille tullut asia oli yhteistyön merkitys, niin hallinnonalojen kesken kuin kunnan ja järjestöjen välillä. Erityisliikunnan kehittämisen esteitä olivat luottamushenkilöiden pinnallinen sitoutuminen kehitystyöhön ja alan asiantuntemuksen puute kunnallisessa liikuntatoimessa. Työntekijätasolla tehdyt kehittämissuunnitelmat eivät edenneet, jos luottamushenkilöt ja johtavat viranhaltijat eivät sitoutuneet tavoitteisiin.³¹³

6.6 Yhteiskunnalliset muutokset puhuttavat erityisliikunnan neuvottelupäivillä

Järjestyksessä neljännet erityisliikunnan neuvottelupäivät olivat vuonna 1998. Kuntien liikuntatoimen valtionosuudet olivat laskeneet vuosina 1995–1998 noin 120 miljoonasta markasta vuodessa noin 90 miljoonaan, mikä oli käytännössä tarkoittanut järjestöavustusten supistamista, liikuntapaikkojen ja -ryhmien maksujen korottamista sekä jossain määrin työntekijöiden vähentämistä tai lomauttamista. Tämä oli ruokkinut keskustelua siitä, mitä peruspalvelut liikunnan osalta tarkoittavat. Erityisliikunta oli kuitenkin pärjännyt hyvin, sillä toiminta oli edelleen kasvanut. Suurin osa kunnista oli katsonut erityisliikunnan olevan osa peruspalveluita, eikä supistuksia ollut siltä alueelta juuri tehty. Niiden kuntien, joissa toimi erityisliikunnanohjaaja, oma panostus erityisliikuntaan oli kasvanut vuosina 1994–1998. Kokonaisuutena myös erityisliikunnan valtiolta saamat määrärahat olivat hieman nousseet. Nousu oli kohdistunut erityisliikuntajärjestöjen valtionapuun ja muiden osa-alueiden rahoitus oli säilynyt vuoden 1994 tasolla.³¹⁴

Erityisliikunnanohjaajien viikkotyöaika oli keskimäärin 37 tuntia. Työajasta käytännön ohjaustunnit veivät 14 tuntia, organisointi- ja suunnittelutyö 19 tuntia ja muu kuin erityisliikuntatyö yhdeksän tuntia.³¹⁵ Vuoden 1986 tuloksiin verrattuna käytännön ohjaustunnit ja muu työ olivat lisääntyneet. Osa erityisliikunnanohjaajista olikin entistä tyyty-

mättömämpiä omaan työnkuvaansa, koska muut työt olivat lisääntyneet ja veivät aikaa erityisliikunnan organisoinnilta.³¹⁶

Erityisliikuntajärjestöjen kehitys oli sekä toiminnan että resurssien kannalta ollut myönteistä. Järjestöjen saamat valtionavustukset olivat nousseet,³¹⁷ vaikka ne eivät vielä olleet tavoitteena olevaa viittä prosenttia valtakunnallisten liikuntajärjestöjen kokonaisavustuksista. Vuonna 1996 rekisteröitynyt Suomen Erityisryhmien Liikunta (SEY) oli organisoinut yhteistyötä, mutta se ei vielä kattanut kaikkia alan järjestöjä. Joka tapauksessa erityisliikuntajärjestöt olivat lisänneet aktiivisten liikuntaharrastajien määrää. Myös vammaisurheilun asema oli noussut, sillä Suomen Paralympiayhdistys oli valtionapuun pohjautuen vastannut vammaishuippu-urheilusta vuodesta 1995 alkaen.³¹⁸

Taloudellisesta taantumasta yllättävän vähällä selvinnyt kuntien erityisliikunta tarvitsi kuitenkin yhä vahvistamista. Neuvottelupäivät työstivät tuttuun tapaan uudet toimenpite-ehdotukset tulevien vuosien kehitystyölle. Yhdeksi tärkeimmäksi kehityshaasteeksi nousi paikallistason yhteistyön lisääminen. Käynnissä olevissa projekteissa, Erityisliikuntaa kuntiin 1997–1999 ja Kunnossa kaiken ikää (KKI), kokemukset olivat olleet myönteisiä. Liikuntapaikkojen esteettömyys oli edennyt 1990-luvulla, sillä opetusministeriö oli myöntänyt vuosittain uimahallien peruskorjauksiin avustusta. Keskeisin haaste tällä alueella oli asenteisiin vaikuttaminen, sillä tietoa oli olemassa. Peruskorjauksen suunnittelijan ja vammaisjärjestöjen ja -neuvostojen välistä yhteistyötä oli syytä korostaa. Valtion mahdollisuudet esteettömän liikkumisympäristön tavoittelussa olivat säännösten päivittäminen, valtionapupolitiikka ja riittävä tiedottaminen.³¹⁹ Esteettömien ulkoilu- ja luontoliikuntapaikkojen rakentamisessa metsähallitus oli ollut kiitettävän aktiivinen 1990-luvulla.³²⁰

Erityisliikunnan osa-alueista liikunta mielenterveystyössä ja iäkkäiden liikunta nousivat esiin neuvottelupäivillä. Alan asiantuntijat puhuivat mielenterveyspotilaista eräänlaisena liikunnan unohtettuna ryhmänä ja toivoivat kuntien liikuntatoimilta lisää resursseja toimintaan.³²¹ Liikunta ja mielenterveys olivat olleet valtion liikuntatieteellisen neuvoston määrittelemä keskeinen tutkimuskohde jo 1970-luvulla, mutta vielä 1980-luvulla-kaan aihe ei ollut innostanut tutkijoita.³²² Iäkkäiden liikuntatoiminta oli laajentunut 1990-luvun lopulla ja ulottui nyt entistä huonokuntoisempiin vanhuksiin. Iäkkäiden it-

sensä mukanaolo liikuntakulttuurin päätöksenteossa olisi olennaista heidän liikuntapalvelujensa parantamiseksi.³²³

Vuoden 1994 neuvottelupäivien 50 suosituksesta oli toteutunut 20. Valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaosto halusi painokkaasti korostaa toteutumattomista suosituksista kuntien erityisliikunnan resurssien lisäämistä, mikä edellytti uusien valtionapumallien kehittämistä ja nimenomaan erityisliikunnalle korvamerkittyä rahaa. Toinen jaoston huomion kohde oli paralympiaurheilun saattaminen tasavertaiseen asemaan muun kilpaurheilun kanssa vertailtaessa yhteiskunnalta saatua tukea.³²⁴

6.7 Uusi liikuntalaki selkeyttää erityisliikunnan työnjakoa

Vuodesta 1980 voimassa ollut ja jo kahdeksan kertaa muutettu liikuntalaki kaipasi uudistusta, sillä sekä liikuntakulttuuri että liikunnan toimintaympäristöt olivat muuttuneet. Muutosten jälkeen liikuntalaissa oli jäljellä enää muutama alkuperäinen pykälä, mikä jo yksistään vaati kokonaisuuden selkeyttämistä ja lain ajantasaistamista. Liikuntalain uudistuksen tarkoitus oli luoda yhteiskunnan toimenpiteille selkeät perusteet ja tavoitteet liikunnan edistämiseksi ja yhteiskunnan kehittämiseksi liikunnan avulla.³²⁵

Uudistettu liikuntalaki tuli voimaan 1.1.1999. Lain tarkoitus oli ”edistää liikuntaa, kilpa- ja huippu-urheilua sekä niihin liittyvää kansalaistoimintaa, edistää väestön hyvinvointia ja terveyttä sekä tukea lasten ja nuorten kasvua ja kehitystä liikunnan avulla. Lisäksi lain tarkoituksena oli edistää tasa-arvoa ja suvaitsevaisuutta sekä tukea kulttuurien moninaisuutta ja ympäristön kestävä kehitystä”.³²⁶

Uusi laki toi selkeästi esiin vastuu- ja yhteistyövelvoitteet liikunnan alueella. Yleisten edellytysten luominen säilyi valtion ja kuntien tehtävänä ja liikunnan järjestäminen liikuntajärjestöillä. Valtionhallinnossa liikuntatoimi kuului edelleen opetusministeriölle, alueelliset tehtävät läänin liikuntatoimelle ja paikallistaso kuntien liikuntatoimelle.³²⁷ Uusi asia oli lakiin kirjattu yhteistyövelvoite,³²⁸ jonka mukaan ”kunnan tuli luoda edellytyksiä kuntalaisten liikunnalle kehittämällä paikallista ja alueellista yhteistyötä sekä terveyttä edistävää liikuntaa, tukemalla kansalaistoimintaa, tarjoamalla liikuntapaikkoja sekä tarvittaessa järjestämällä liikuntaa ottaen huomioon myös erityisryhmät”.³²⁹ Lii-

kuntalaki ja -asetus säätivät kuntatason lisäksi läänien liikuntatoimen ja valtion liikuntaneuvoston tehtävät. Valtion liikuntaneuvoston asema vahvistui, koska se sai nyt tehtäväkseen myös arvioida valtion hallinnon toimenpiteiden vaikutuksia liikunnan alueella.³³⁰

Liikuntalain tarkoituksena³³¹ ja yhteistyövelvoitteen³³² lisäksi erityisliikunta tuli lakitekstissä esiin vielä muutenkin.³³³ Liikunta-asetus määräsi läänien liikuntatoimen yhdeksi tehtäväksi erityisryhmien liikunnan edistämisen.³³⁴ Liikuntapaikkojen valtionavustuksia käsittelevä lakikohta korosti laajojen käyttäjäryhmien tarpeisiin tarkoitettujen liikuntapaikkojen rakentamista, hankkimista, peruskorjaamista ja varustamista.³³⁵ Lakia valmistellut työryhmä perusteli tätä kohtaa tasa-arvoisilla liikunnan harrastamismahdollisuuksilla ja korosti vielä liikkumis- ja toimintaesteisten henkilöiden huomioon ottamista peruskorjausratkaisuissa.³³⁶ Valtion liikuntaneuvoston asiantuntijaryhminä olivat liikuntapolitiikan, erityisliikunnan ja liikuntatieteen jaostot. Erityisliikunnan jaoston tehtävä oli seurata erityisliikunnan kehitystä, tehdä esityksiä ja aloitteita sen kehittämiseksi, tehdä selvityksiä ja antaa lausuntoja toimialansa määrärahojen käytöstä sekä arvioida valtionhallinnon toimenpiteiden seurauksia liikunnan alueella.³³⁷

6.8 Erityisliikunta taloudellisen taantuman jälkeen

Valtionhallinto vakiinnutti 1990-luvulla roolinsa erityisliikunnan kehittämistyössä. Se varmisti taloudellisen taantuman aikana, ettei erityisliikunnan resurssit heikennetty. Valtionhallinnolle taantuma oli eräänlainen puolustustaistelu, jossa juuri luodut järjestelmät pyrittiin turvaamaan. Opetusministeriön organisaatiossa erityisliikunnan asema vahvistui, kun erityisliikunnan jaosto siirtyi osaksi valtion liikuntaneuvostoa. Aikaisemmin jaosto (erityisryhmien liikuntatoimikunta) oli ollut asiantuntijaelimen roolissa, mutta sinänsä irrallisena osana liikuntahallinnosta. Valtionhallinnon tuki Suomessa vahvalle järjestösektorille vahvistui, sillä kansanterveysjärjestöt pääsivät liikunnan valtionavustusten piiriin.³³⁸ Kokonaisuutena erityisliikunta selvisi taloudellisesta taantumasta hyvin.

Suuri yksittäinen kehittämishanke erityisliikunnassa 1990-luvulla oli liikunta-alan koulutuksen uudistus. Jyväskylän yliopistossa ja urheiluoopistoissa alkoivat erityisliikunnan

erikoistumisopinnot 1990-luvun alussa, mikä tarkoitti osaavampien työntekijöiden tarjoamista työkentälle. Opetusministeriö oli suositellut jo 1980-luvulla oppilaitoksille erityisliikunnan erikoistumisopintojen kehittämistä ja tarjoamista ja nyt liikunta-alan koulutus vastasi kysyntään. Tällä uudistuksella oli kauaskantoisia vaikutuksia, sillä nyt opiskelijoiden perustietotaso erityisliikunnasta nousi jo töihin mentäessä. Aikaisempi tarjonta oli ollut yksittäisten kurssien varassa. Samalla myös vammaiset henkilöt saivat kiintiöpaikat oppilaitoksiin ja pääsivät opiskelemaan liikunta-alaa.³³⁹

Terveysliikunnan esiintulo auttoi myös erityisliikuntaa. Kunnat olivat edelleen vahvassa roolissa erityisliikunnan järjestämisessä, joten eri hallinnonalojen yhteistyöstä saman asian eteen oli etua. Terveysliikunnan noustessa esille sosiaali- ja terveysministeriö alkoi huomioida entistä enemmän liikuntaa terveydenhuollon kehittämisessä.³⁴⁰

7 KOHTI KAIKILLE AVOINTA LIIKUNTAA – UUSI VUOSITUHAT

7.1 Yhdentyvässä Euroopassa

Kun Suomi oli liittynyt Euroopan Unioniin (EU) vuonna 1995, tiivistyi kanssakäyminen Euroopan maiden kesken. Poliittisen päätöksenteon hallinnolliset rakenteet menivät uusiksi, sillä huomattava osa kansallista päätöksentekoa nivoutui osaksi valtioiden välistä sopimuksellisuutta. Talous kansainvälistyi ja kansallinen valuuttajärjestelmä muuttui osaksi ylikansallista järjestelmää eli markka vaihtui euroksi. Ihmisten matkustaessa myös kulttuuriset merkitykset matkustivat, jolloin perinteiset merkitykset ja kulttuuriset käytännöt suhteellistuivat ja tulivat uudelleen tulkituiksi. Kansainvälistymisen eli globalisaation rinnalle nousi paikallisten ja alueellisten asioiden arvostus.³⁴¹

EU on tukenut jonkun verran erityisliikuntaa. Suomi on saanut rahoitusta muutamaani erillisprojektiin kuten kansainvälisiin leireihin, koulutushankkeisiin ja aluekohtaisesti esimerkiksi Pohjois-Karjalaan. EU on yhtenäistänyt alueensa koulutusmahdollisuuksia, mikä helpottaa kansainvälisyyttä opiskelujen aikana sekä työelämään siirryttäessä. Lisäksi EU on rahoittanut erityisliikunnan koulutuksen kehityshankkeita, varsinkin THENAPA-työtä (Thematic Network of Adapted Physical Activity). EU:lla ei ole varsinaista toimivaltaa liikunnassa ja urheilussa eli se pystyy antamaan suosituksia, muttei säännöksiä liikunnasta ja urheilusta.³⁴²

Valtion liikuntahallinnon tehtävä erityisliikunnassa on ollut 2000-luvulla hienosäätöä. Valtion liikuntahallinnon paikka opetusministeriön organisaatiossa on kuvattu liitteessä (liite 5). Toiminnan perusrakenteet ja mallit on luotu aikaisempina vuosikymmeninä ja uusi vuosituhat on ollut tasaisen kasvun aikaa.³⁴³ Valtionhallinto on ymmärtänyt, että liikunta ja fyysinen aktiivisuus ovat terveyden ylläpitämisessä ja ihmisten hyvinvoinnissa avainkysymyksiä.³⁴⁴ Vuoden 2003 hallitusohjelmassa erityisliikunta oli mainittu omana liikunnan osa-alueena ja ikääntyneiden ja erityisryhmien terveyden ja toimintakyvyn edistäminen olivat tuen kohteena.³⁴⁵ Opetusministeriön rooli vaihtui "portinvartijasta suomalaisen liikuntakulttuurin edunvalvojaksi". Esimerkiksi Veikkauksen ja Raha-automaattiyhdistyksen (RAY) pelimonopoli joutui uhanalaiseksi,³⁴⁶ sillä EU:n yksi pe-

ruslähtökohta oli palvelujen tarjoamisen vapaus. Selvä edistysaskel puolestaan oli liikuntapoliittisten kysymysten nouseminen kansainvälisen yhteistyön tavoitteeksi, aikaisemmin kansainvälinen yhteistyö itsessään oli ollut keskeinen tavoite ja päämäärä.³⁴⁷

Erityisliikunnan kehittäminen edellytti eettisesti kestäviä perusteluita ja arvokeskustelua.³⁴⁸ Vuonna 2000 oli liikunnan yhteiskunnallisista perusteluista valmistunut uusi tutkimuskatsaus,³⁴⁹ joka koosti liikunnan merkitystä suomalaisten terveyden ja hyvinvoinnin ylläpitäjänä ja edistäjänä. Perustelut huomioivat liikunnan merkityksen elämänkaaren eri vaiheissa ja erikseen muun muassa psyykkisen hyvinvoinnin sekä ikääntyvän ja vammaisen henkilön näkökulmasta. Erityisliikunnan perusteluina olivat liikunnan avulla saavutettavat hyödyt, jotka näkyivät esimerkiksi yhteiskunnallisena tasavertaisuutena ja kansantaloudellisina säästöinä laitoshoidon vähentyessä.³⁵⁰

Liikuntakulttuuri on laajentunut 2000-luvulla. Siihen on tullut mukaan ihmisiä, joilta puuttuivat ennen 1970-lukua mahdollisuudet liikkua ohjatusti. Ohjattu erityisliikunta on tuonut laajan väestöryhmän säännöllisen liikuntaharrastuksen pariin ja uusia erityisryhmiä ilmenee koko ajan lisää. Erityisliikunnan muutoksen kannalta keskeinen piirre on ollut se, että erityisliikuntatoiminnan tarvitsijoita on enemmän kuin mitä kunnissa on toimintaa voitu järjestää.³⁵¹

Tasa-arvo on ollut keskeinen tavoite erityisliikunnan järjestämisessä koko ajan, vaikka sen sisältö on muuttunut. Aikaisemmin tasa-arvo tarkoitti pyrkimystä samanlaisuuteen, mutta 2000-luvulla korostuu myös oikeus erilaisuuteen.³⁵² Erityisliikunnan tavoitteita ovat edelleen tasa-arvo, yhdenvertaisuus ja nivoutuminen erityisestä yhdeksi osaksi liikuntakulttuuria.³⁵³

Liikunnan integraatio edistyi järjestötasolla 2000-luvulla. Osa urheiluseuroista osallistui Liikuntaa Kaikille Lapsille -projektiin³⁵⁴ ja osa erityisliikunnan tai vammaisurheilun harrastajista siirtyi lajiliittojen alaisiin seuroihin. Erityisliikunnan kenttä ei ole yhtä mieltä integraatiosta, sillä toiset haluavat integroitua ja toiset haluavat pysyä omana järjestönä. Opetusministeriö ei ole ottanut tiukkaa kantaa pelkästään toisen puolesta, vaan kunnioittaa molempia mielipiteitä. Integraatio on hidas prosessi, koska useita kymmeniä vuosia toimintaa järjestäneet erityisliikunnan järjestöt eivät voi noin vain siirtää jäseniään urheiluseuroihin. Jotta erityisliikunnan integroiminen onnistuu, se vaa-

tii urheiluseuroilta erityisosaamista. Toisaalta vammaisurheilujärjestöt eivät pysty hallitsemaan kaikkia urheilulajeja, joten lajiliittojen tietotaidolle olisi tarvetta. Kilpaurheilutasolla kansainvälinen linja sanelee osaltaan Suomen toimintaa, sillä niin pitkään kuin Kansainvälinen Paralympiakomitea on olemassa, toimivat myös kansalliset paralympiakomiteat. Vammaisurheilun arvostus on noussut nopeasti ja sen saama sponsorituki ja mediahuomio ovat lisääntyneet. Tasa-arvon näkökulmasta tämä on hyvä asia, mutta kilpa- ja huippu-urheilu eivät ole saaneet kaikilta kannatusta. Harvojen huippujen saama taloudellinen tuki ei automaattisesti lisää muiden erityisliikkujien harrastusmahdollisuuksia.³⁵⁵

Esteettömyys on tarkoittanut pääasiassa rakennetun ympäristön esteettömyyttä, mutta on mahdollista käsittää myös laajemmin. Liikuntavammaisen on edelleen päästävä rakennuksien kaikkiin tiloihin, mutta 2000-luvulla huomio on keskittynyt myös sosiaaliin esteettömyyteen. Se merkitsee liikuntapalvelujen saatavuutta, välineiden käytettävyyttä, tiedon ymmärrettävyyttä ja mahdollisuutta osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon. Nämä ovat asioita, joita ei ole perinteisesti liitetty esteettömien liikuntatilojen rakentamiseen. Liikuntatiloissa tämä tarkoittaa esimerkiksi opasteiden kohokuvioita näkövammaisille henkilöille ja telesilmukoita huonokuuloisille henkilöille tai liikunnanohjaustilanteessa helppotajuisia kuvasyboleja kehitysvammaisille henkilöille.³⁵⁶

Liikunta-alan koulutus on antanut mahdollisuudet erityisliikunnan opintoihin eri koulutustasoilla 2000-luvulla. Toisen asteen koulutuksessa liikuntaneuvojat ovat voineet valita valinnaisissa opinnoissa yhdeksi oppiaineeksi erityisliikunnan.³⁵⁷ Ammattikorkeakouluissa opintosuunnitelmat³⁵⁸ vaihtelevat, mutta ne ovat tarjonneet erityisliikunnan opintoja liikunnanohjaajaopiskelijoille perusopinnoissa ja suuntautumisvaihtoehtoina.³⁵⁹ Jyväskylän yliopistossa liikunta- ja terveystieteiden opiskelijat ovat voineet suorittaa erityisliikunnan perus-, aine- ja syventävät opinnot.³⁶⁰

7.2 Liikuntalain velvoittama arviointi käynnistyy

Vuonna 2002 valmistui erityisliikunnan arviointiraportti, joka oli jatke vuosien 1981 ja 1996 komiteamietinnöille. Vuodesta 1999 alkaen liikuntalaki velvoitti valtion liikuntaneuvostoa arvioimaan valtionhallinnon toimenpiteiden vaikutusta liikunnan alueella ja

arviointitutkimus oli osa tätä prosessia. Arviointi pohjautui kuntien, erityisliikunnanohjaajien ja erityisliikunnan järjestöjen näkökulmiin, joten se antoi sekä määrällistä että laadullista tietoa toiminnasta.³⁶¹ Valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaosto oli tehnyt vastaavia pienempimuotoisia tutkimuksia neljän vuoden välein neuvottelupäiville, mutta nyt tekijänä oli ulkopuolinen taho.

Kunnat antoivat arviointitutkimukseen määrällistä tietoa resursseista ja toiminnasta. Arvioinnin mukaan kunnat käyttivät erityisliikuntaan noin viisi miljoonaa euroa vuodessa, mikä tarkoitti kuntien liikuntatoimien menoista reilua kahta prosenttia. Kunnista 75 prosenttia tarjosi ryhmämuotoista erityisliikuntaa, mutta arviolta joka kymmenes liikunnan erityisryhmiin kuuluva henkilö asui paikkakunnalla, jossa erityisliikuntapalveluja ei ollut tarjolla.³⁶² Taloudellisia lisäresursseja tarvitsivat eniten pienet kunnat ja suuret kaupungit sekä alueellisesti Itä-Suomi. Huolestuttava tieto löytyi erityisliikunnan järjestöavustuksista, sillä yli 75 prosenttia kunnista ei myöntänyt niitä ollenkaan.³⁶³

Erityisliikunnanohjaajat kuvasivat tutkimuksessa resurssien määrää ja toiminnan laatua. Päätoimisten erityisliikuntaan keskittyneiden työntekijöiden määrä³⁶⁴ oli vähentynyt, mitä kunnat olivat kompensoineet tuntiohjaajien käytöllä. Päätoimisten työntekijöiden resursseilla toimintaa ei voinut enää laajentaa, joten tuntiohjaajien käyttö näytti olevan lisääntymässä. Toimenkuvaan tyytymättömiä oli 44 prosenttia, mihin suurimmat syyt olivat työn laajuus, sekavuus ja yleensä liika työ. Koska uusia erityisliikunnan tarvisijoita ilmestyi koko ajan lisää, vaikeimmin vammaiset, lapset, vanhukset ja mielenterveyskuntoutujat olivat vaarassa jäädä palvelujen ulkopuolelle.³⁶⁵ Erityisliikunnan ryhmässä kävi enemmän naisia kuin miehiä, mikä oli jatkossa huomioitava asia palvelujen kehittämässä. Erityisryhmien oma edustus päätöksenteossa oli vähäistä, vaikka erityisliikunnan asiantuntijoiden määrä vastuulautakunnissa oli jonkin verran noussut.³⁶⁶ Liikuntatoimen pääasiallisin yhteistyökumppani oli sosiaali- ja terveystoimi, mutta liikuntaseurojen ja koulujen kanssa yhteistyötä oli vähän.³⁶⁷

Koska opetusministeriö myönsi liikuntabudjetistaan valtionapua järjestöille, oli myös niiden toiminta arvioinnin ja kartoituksen kohteena. Vastaavaa laajaa kartoitusta ei oltu ennen tehty, joten tuloksille ei ollut vielä vertailupohjaa. Mukana oli erityisliikunta- ja kansanterveysjärjestöjä sekä kattojärjestöt Suomen erityisryhmien liikunta ja Suomen

Paralympiayhdistys. Erityisliikuntajärjestöjen merkitys nousi esiin sovellettujen liikuntamuotojen tarjoamisessa, sillä niitä ei muuten Suomessa ollut tarjolla.³⁶⁸

Vuoden 1996 komiteamietinnön keskeisistä ehdotuksista olivat toteutuneet ne, joihin opetusministeriö suoran tai osittaisen päätöksenteon ja rahoittamisen kautta oli voinut vaikuttaa. Opetusministeriön erityisliikuntaan käyttämä tuki koostui kuntien erityisliikunnan valtion osuuksista, valtakunnallisten erityisliikunnan järjestöjen valtionavuista, järjestöille myönnettävistä kehittämisavustuksista, tutkimuksen avustuksista, vammaisurheilijastipendeistä, julkaisu- ja kansainvälisen toiminnan menoista sekä hallintomenoista. Vuosien 1996–2002 aikana ehdotusten mukaisesti kunnat olivat peruskorjanneet uimahalleja esteettömiksi noin kymmenen hallin vuosivauhdilla, erityisliikuntajärjestöjen valtionapu oli noussut vuosittain, paralympiayhdistys oli palkannut kaksi työntekijää, erityisliikunnan tutkimuksen tuki oli noussut, opetusministeriön liikuntahallintoon oli vuonna 1999 erityisliikunnan vastuutyöntekijä siirtynyt takaisin SIU:sta ja erityisliikunnan tuen osuus liikuntabudjetista oli noussut viiteen prosenttiin. Sen sijaan erityisliikunnanohjaajien palkkaaminen kuntiin ei ollut toteutunut tavoitteiden mukaisesti. Asia ei tuntunut edistyvän ohjeistuksella ja tiedon jakamisella, mutta kuntien itsehallinto ei sallinut voimallisempaa valtion määräilyä. Myös yhteistyöprojektien eteneminen oli ollut hidasta, sillä opetusministeriön vaikuttaminen muihin tahoihin ei ollut onnistunut toivotulla tavalla.³⁶⁹

Vuoden 2002 arviointitutkimus oli myös arvioinnin kehittämistä. Tutkijat pyrkivät tekemään arvioinnista toistettavan mallin, jota voisi jatkossa hyödyntää ja toistuvasta arvioinnista saisi silloin eräänlaisen erityisliikunnan kehityksen mittarin. Tutkimus tuotti kyselykaavakkeet, laskukaavat ja raportointimallin, jotka helpottivat jatkossa erityisliikunnan ja valtionhallinnon siihen kohdistamien toimenpiteiden arviointia. Arviointi oli tarkoitus uusia 3-4 vuoden välein ja sen tuloksista tuli tehdä uusi kehittämisohjelma. Seuraavaan arviointiin oli syytä lisätä vielä käyttäjien näkökulma, jota ei nyt oltu huomioitu. Kuntien ja järjestöjen tarvitsi kehittää valtionhallinnon suorittaman arvioinnin lisäksi omaa arviointitapaa. Yleisesti arviointien tuli sisältää myös arvio toimintaympäristöistä ja sen mahdollisuuksista toteuttaa suositukset.³⁷⁰

7.3 Tulevaisuuden visiointia neuvottelupäivillä

Vuoden 2002 erityisliikunnan neuvottelupäivien teema oli "kohti hallittua tulevaisuutta". Neuvottelupäivät olivat muodostuneet historiansa aikana asiantuntijoiden kokoontumispaikaksi ja siten myös oleelliseksi erityisliikunnan kehityksen arviointi- ja suunnittelupaikaksi. Nyt teemaseminaarien määrää oli rajoitettu, mutta kentän viestien kuulemiseksi niille oli varattu enemmän aikaa. Päivien runko noudatti hyväksi havaittua kaavaa; yhteisen tietoperustan antava ennakkomateriaali ja teemaseminaarit, joissa osallistajat pohtivat ajankohtaisia asioita ja tekivät keskustelujen pohjalta toimenpideehdotukset tuleville vuosille.³⁷¹

Vuosien 1998–2002 aikana kuntien liikuntatoimien erityisliikunnan resurssit olivat pysyneet pääosiltaan ennallaan. Toiminta oli lisääntynyt, sillä uusia liikuntaryhmiä oli syntynyt noin 600, kunnat olivat palkanneet muutamia uusia erityisliikunnanohjaajia ja kuntien käyttämä rahoitus oli kasvanut hieman vuosittain. Kuntien liikuntatoimien erot olivat kuitenkin lisääntyneet, sillä pääsääntöisesti suurten ja keskisuurten kaupunkien erityisliikunnan ohjaustoiminta oli lisääntynyt. Erityisliikunnan määrärahat olivat edelleen ilman korvamerkintää, mikä oli aiheuttanut toiminnan vähenemistä joissain kunnissa.³⁷²

Erityisliikunnan järjestöjen valtionavustukset olivat kasvaneet tasaisesti ja sitä kautta kuusi järjestöä oli pystynyt palkkaamaan liikuntatoimintaan keskittyneen työntekijän. Järjestöjen saamat erilliset kehittämisavustukset³⁷³ olivat auttaneet selvästi kehitystoimintaa. Alan järjestöjen yhteistyö oli löytänyt uomansa siten, että Paralympiyhdistys toimi vammaisliikuntajärjestöjen huippu-urheilujärjestönä ja Suomen Erityisryhmien liikunta hoiti vammais- ja kansanterveysjärjestöjen liikunnan tiedonvälistystä. SLU:n toiminnassa erityisliikunta ei valitettavasti ollut löytänyt kiinteää paikkaa.³⁷⁴

Terveysliikunnasta oli vuonna 2001 valmistunut komiteamietintö, joka koski myös erityisliikuntaa. Terveysliikunta oli noussut 1990-luvulla niin voimakkaasti esiin, että sosi- ja terveysministeriö oli asettanut toimikunnan tekemään alaa koskevia linjauksia. Toimikunta antoi omat terveysliikunnan kehittämisehdotuksensa myös ikääntyville ja erityisryhmille. Ikääntyvien henkilöiden liikunnan haasteena oli lisätä terveiden ja toimintakykyisten vuosien määrää, itsenäisyyttä, elämänlaatua sekä täysivaltaista osallis-

tumista. Liikunta tuli olla osa elämäntapaa, mutta fyysisesti aktiivisen elämätavan oppimiseen tuli olla mahdollisuus myös eläkkeellä. Erityisryhmien suositukset kohdistuivat mielenterveysalalle, joka tarvitsi lisää liikuntapalveluja. Mielenterveystyön ammattihenkilöstö tarvitsi liikuntaan liittyvää koulutusta ja materiaalia sekä lisää ammattitaitoisia ohjaajia. Sekä ikääntyvien että mielenterveysalan liikunnan kehittäminen edellytti yhteistyötä opetus- ja sosiaali- ja terveysministeriön kesken.³⁷⁵ Liikunnan terveysvaikutukset, erityisliikunta ja ikääntyminen olivat kaikki ajankohtaisia tutkimusalueita, jotka oli huomioitu myös liikuntatutkimuksen ohjelmassa.³⁷⁶

Neuvottelupäivillä erityisliikunnan 2000-luvun tärkeiksi kohderyhmiksi nousivat ikääntyneet ja mielenterveyskuntoutujat. Vuosille 2003–2005 oli suunnitteilla yhdessä Suomen Mielenterveysseuran kanssa valtakunnallinen mielenterveyskuntoutujien liikunnan kehityshanke, jonka avulla suositusten toteuttaminen käynnistyi. Ikääntyvien liikuntaa koskevaa työnjakoa kunnan liikuntatoimessa oli syytä selvittää, sillä hyväkuntoisten eläkeläisten ei pitänyt olla erityisliikunnanohjaajien vastuulla. Kuntatason yhteistyö liikunta- ja sosiaali- ja terveystoimen kesken oli välttämätöntä ikääntyvien liikuntatoiminnan kysymyksissä. Konkreettisia suosituksia olivat kuntoneuvoloiden ja ikääntyville soveltuvien kuntosalien lisääminen.³⁷⁷

Kuntien erityisliikunnan kehittämisen suositukset jatkoivat tutuilla linjoilla. Vieläkään kaikki yli 10 000 asukkaan kunnat eivät olleet palkanneet päätoimista erityisliikunnanohjaajaa ja tämä asia oli tarkoitus korjata kuntien ja valtion yhteistyönä. Muut suositukset koskivat paikallistason seura-avustuksien nostoa viiteen prosenttiin kokonaisuudesta, erityisliikunnan kehitysohjelmien tekoa sekä uusien ja vähemmän tunnettujen ryhmien³⁷⁸ liikunnallisten tarpeiden huomioimista. Tärkeä periaatesuositus oli erityisryhmiin kuuluvien henkilöiden kuuleminen paikallistason ratkaisuisissa. Yksi päivien teema-aihe oli vesiliikunta, minkä tuloksena syntyi suositus käynnistää harrasteuinnin kehittämishanke suurimpien vammaisliikuntajärjestöjen, Suomen Uimaopetus ja Hengenpelastusliiton (SUH) ja Uimaliiton yhteistyönä. Uimahallien rakentamisessa ja peruskorjaamisessa esteettömyys huomioitiin jo, mutta erityisryhmille soveltuvia uimarantoja oli vähän. Vesiliikuntapaikkojen lisäksi kunnat saivat suosituksen huomioida jatkossa myös lähiliikuntapaikkojen esteettömyyden. Uutta tietoa tilojen ja ympäristön suunnitteluun oli tarjolla, mitä kunnat voisivat hyödyntää tekemällä kuntakohtaisen liikuntatilojen korjaussuunnitelman.³⁷⁹

Neuvottelupäivien asettama tulevaisuuden tavoite oli kaikille avoin liikuntatoiminta, jossa erityisliikunta ja muu liikuntatoiminta lähentyvät toisiaan. Tätä päämäärää tavoittelivat suositukset lisätä soveltavan liikunnan koulutusta, materiaalia ja viestintää seuroille ja opettajille. Jotta osa erityisliikunnan toiminnasta voisi jatkossa toteutua lajiliittojen ja liikuntaseurojen kautta, liikunta-alan järjestöt tarvitsivat ennen kaikkea lajikohtaisia yhteistyöohjelmia ja positiivisia kokemuksia.³⁸⁰

Neuvottelupäivillä oli esillä kolme visiota, jotka koskivat koulutuksen ja tutkimuksen kautta tapahtuvaa kehitystä. Ensimmäinen visio koski kymmeneen Suomen suurimpaan kaupunkiin perustettavaa erityisliikunnanopettajan virkaa.³⁸¹ Vammaisten ja pitkäaikaisairaiden oppilaiden liikunnanopetuksen kehittäminen edellytti toimenpiteitä, sillä opettajat tarvitsivat ohjeistusta esimerkiksi yksilöllisten henkilökohtaisten liikunnan opetussuunnitelmien laadintaan.³⁸² Toinen visio oli Jyväskylään perustettava resurssikeskus, joka täydennyskouluttaisi opettajia, toimisi apuvälinelainaamona sekä tutkimustiedon ja konsultointipalvelun keskuspaikkana. Sijaintipaikan perusteluja olivat Jyväskylän yliopiston liikunta- ja terveystieteiden sekä erityispedagogiikan osaaminen sekä kaupungin vuosikymmenien vahva panostus kunnalliseen erityisliikuntaan. Kolmas visio oli vammaisurheiluun keskittyneen tutkijan palkkaaminen Kilpa- ja huippu-urheilun tutkimuskeskukseen.³⁸³

Neuvottelupäivät käsittelivät erityisliikunnan valtakunnallista vuosien 2003–2005 kehitysohjelmaa, jonka Valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaosto oli tehnyt vuoden 2002 arviointiraportin pohjalta. Vuosien 2003–2005 kehitysohjelman keskeisiä painopisteitä olivat paikallistason toimintojen voimistaminen, erityisen huomion kiinnittäminen ikääntyneiden liikunnan kehittämiseen ja yhteistyön lisääminen erityisliikunnan ja muun liikuntakulttuurin toimintaorganisaatioiden kesken.³⁸⁴

7.4 Kunnalliset projektit saavat jatkoa

Erytisliikuntaa kuntiin 2004–2006 kehittämis- ja konsultointiprojekti oli jatkoa vuosien 1997–1999 vastaavalle projektille. LTS toteutti hankkeen yhdessä opetusministeriön, sosiaali- ja terveysministeriön, Suomen Kuntaliiton ja projektiin osallistuneiden kuntien

kanssa.³⁸⁵ Vuonna 2002 Suomen 42:sta yli 20 000 asukkaan kunnasta kolmessa ei ollut erityisliikunnanohjaajaa. Vastaavasti 53:sta 10 000–20 000 asukkaan kunnasta 18 oli ilman erityisliikunnanohjaajaa.³⁸⁶ Edeltäjänsä tavoin vuosien 2004–2006 projekti suuntautui kuntiin, joissa ei vielä ollut erityisliikunnanohjaajaa. Mutta nyt kohteeksi tarkentuivat keskisuuret kunnat. Mukaan lähti 13 kuntaa, joissa oli 10 000–21 000 asukasta. Projektin tavoite oli lisätä koulutuksen, konsultoinnin ja tiedon välityksen keinoin erityisliikuntaa ja luoda tätä varten toimiva järjestelmä mukana oleville kunnille.³⁸⁷

Tulokset olivat samansuuntaisia edellisen projektin kanssa. Sekä ryhmien että liikuntaan osallistuvien määrät kasvoivat ja osa kunnista palkkasi erityisliikunnanohjaajan jatkaamaan työtä eteenpäin. Koska kaikilla kunnilla ei väestöpohjan takia ole mahdollisuutta tähän, projekti loi neljä erilaista toimintamallia³⁸⁸ kunnille sekä listasi hyviä toimintakäytäntöjä erityisliikunnan järjestämiseen. Projekti vahvisti käsitystä, että kuntien järjestämällä ohjatulla toiminnalla on suuri merkitys erityisliikunnassa. Ajankohtainen kannanotto oli erityisliikunnan järjestäminen kuntaliitoksissa, joita 2000-luvulla oli tulossa useita. Kahden erilaisen kunnan ja järjestelmän yhdistäminen vaatii huolellista suunnittelua ja yhteistyötä onnistuakseen, missä myös projektin tuloksia oli mahdollista hyödyntää.³⁸⁹

Projektikunnat lisäsivät koulutuksen ja tiedottamisen määrää. Hyväksi toimintakäytännöksi osoittautui kouluttajaverkoston luominen, jolloin erityisliikunnan toimijat tiesivät minne tarvittaessa ottaa yhteyttä. Kunnat järjestivät koulutukset kotipaikkakunnilla, mikä tuli halvemmaksi kaikille osapuolille. Kunnat alkoivat julkaista vuosittain päivitettävää erityisliikunnan kalenteria ja sen seurauksena ryhmiin tuli myös uusia ihmisiä. Uudet erityisliikunnanohjaajat kokivat tärkeäksi verkostoitumisen sekä paikallistasolla että valtakunnan tasolla. Kuntien sisällä monialaiset työryhmien kokoukset olivat tarpeellisia, sillä ne selvittivät työn- ja vastuunjakoa eri toimijoiden kesken. Kokonaisuuden kannalta tärkeänä asiana korostui se, että jollekin henkilölle kohdistetaan työaika erityisliikunnan järjestämiseen.³⁹⁰

7.5 Erityisliikunnan päivillä vakiintunut paikka liikuntakulttuurissa

Vuonna 2006 erityisliikunnan päivien teemana oli liikunnan soveltuminen kaikille. Päivien nimestä jäi tässä vaiheessa neuvottelu-sana pois. Erityisliikunnan päivien perinne oli elänyt jo 20 vuoden ajan, sillä ensimmäiset erityisryhmien liikunnan neuvottelupäivät oli järjestetty vuonna 1986. Tuona aikana neuvottelupäivät olivat saavuttaneet tärkeän aseman erityisliikunnan toimintakulttuurissa.³⁹¹

Vuosien 2002–2006 aikana erityisliikunnan toimintaresurssit olivat kehittyneet myönteisesti. Erityisliikunnan valtion liikuntabudjetista saamat määrärahat olivat kasvaneet vuosittain ja lisämäärärahoja olivat myöntäneet myös sosiaali- ja terveysministeriö terveysliikuntarahoista sekä Raha-automaattiyhdistys. Edellisten neuvottelupäivien seitsemästä keskeisestä ehdotuksesta oli toteutunut viisi. Valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaosto oli julkistanut alan käsitteistöä koskevan raportin keväällä 2003, mielenterveyskuntoutujien liikunnan kehittämishanke oli toteutunut vuosina 2003–2005, ikääntyneiden liikuntaa tukeva projekti Voimaa Vanhuuteen oli käynnistynyt vuonna 2005, erityisliikunnan järjestöavustukset olivat nousseet³⁹² ja Suomi oli järjestänyt vammaisurheilun kansainvälisiä arvokisoja.³⁹³ Kuntien erityisliikunnan valtionosuuksien lisääminen ja koulujen soveltavan liikunnanopetuksen kehitystyö olivat vielä kesken.³⁹⁴

Vuoden 2005 kuntien erityisliikunnan tilanteesta oli valmistunut arviointiraportti. Erityisliikunnan asema kuntien hallinnossa oli heikentynyt, sillä asiantuntijoiden määrä lautakunnissa ja voimassa olevien kehityssuunnitelmien määrä olivat laskeneet. Raportin keskeisen johtopäätöksen mukaan kuntien sijoitukset erityisliikuntaan olivat kokonaisuutena kannattavia. Vaikka erityisliikunta lisäsi liikuntatoimen menoja, se todennäköisesti vähensi kuluja muilla hallinnonaloilla kuten vanhusten- ja terveydenhuollossa.³⁹⁵

Ikääntyvien liikunnan lisääntyvä tarve oli tiedostettu jo 1990-luvulla. Ikääntyvien liikunta oli kasvanut kuntien liikuntapalveluiden määrällisesti suurimmaksi toiminta-alueeksi 1980-luvun aikana. Arviointi kuitenkin osoitti, että toiminnassa mukana olleet ikääntyvät henkilöt täyttivät erityisryhmäkriteerit vain ikänsä suhteen. Varsinaiset iäkkäiden erityisryhmiin kuuluvat henkilöt, joilla oli sairaus, vamma tai toiminnanvaja vuus, olivat jääneet ohjatun toiminnan ulkopuolelle.³⁹⁶ Vuoden 1996 komiteamietintö

tarkensi määrittelyä ja sen mukaan pelkkä korkea ikä ei ollut peruste liikunnan erityis- palveluiden tarpeelle. Ikääntyneistä erityisryhmiksi tuli määritellä vain ne, joiden toimintakyky oli iän myötä selvästi heikentynyt tai joilla oli joku vamma tai pitkäaikaissairaus.³⁹⁷ Lisäksi opetusministeriön toimesta erillinen työryhmä pohti 1990-luvulla eläkeikäisten liikunnan järjestämistä. Silloin ajankohtaiseksi nousi liikuntapalvelujen määrän lisääminen, koska ohjattuun toimintaan osallistuvien määrä oli alle kymmenen prosenttia eläkeikäisistä.³⁹⁸ Ikääntyvien liikuntamahdollisuuksien kohentaminen oli merkittävä liikuntapoliittinen haaste,³⁹⁹ sillä yli 75-vuotiaita oli noin 380 000 ja tästä ikääntyvien määrä vielä kaksinkertaistuisi kahdessa kymmenessä vuodessa. Vuonna 2005 haasteena oli ikääntyvien liikunnan ja erityisliikunnan rajaaminen, sillä edelleen yli puolet erityisliikunnan ryhmissä liikkuvista ikääntyvistä oli hyväkuntoisia ja toimintakykyisiä. Ikääntyvien liikunnan kehittämisessä riitti tehtävää monille eri organisaatioille.⁴⁰⁰

Suomalaista liikuntatoimintaa rahoittavalle opetusministeriölle huolta aiheutti edelleen esteettömyys ja saavutettavuus. Se oli pyrkinyt informaatio-ohjauksen keinoin varmistamaan, että paikallistason rakentamis- ja peruskorjaustoissa huomioitaisiin liikuntaesteiset käyttäjät. Erityisesti uimahallit, ulko- ja lähiliikuntapaikat sekä luontoliikunta-kohteet olivat olleet huomion kohteena 2000-luvun alussa.⁴⁰¹

Kansainvälisyys oli merkinnyt aktiivista osanottoa paralympiatoimintaan sekä eurooppalaisten ja kansainvälisten erityisliikunnan järjestöjen työhön. Erityisliikunnan kansainvälisen tutkimusorganisaatio IFAPA:n⁴⁰² kautta Suomi oli saanut uusia ideoita kansalliseen kehittämistyöhön. Integraatioon ja inklusioon jokaisen maan oli itse löydettävä parhaiten soveltuvat toteutusmuodot.⁴⁰³

7.6 Yhteinen ja kaikille avoin liikunta

Integraatio ja inklusio ovat erityisliikunnan käsitteitä. Integraatio kuvaa vammaisten henkilöiden liikunnan yhdistämistä vammattomien henkilöiden liikuntaan eli siirtymistä erillisestä yleiseen. Integraatio-käsite on käyttökelpoinen järjestelmätasolla, kun tavoite on luoda mahdollisimman paljon yhteistyötä erityisliikunnan ja muun liikunnan välille. Inklusio tarkoittaa sulautumista. Lähtökohtana inklusiossa on se, että erilaisuus on normaalia ja erilaisuus on luonnollinen osa kokonaisuutta. Huomio on ympäristössä,

toimintatavoissa ja olosuhteissa, jotka eivät sulje ketään pois yhteisestä liikunnasta. Inklusio-käsite on toimiva yksilöiden palvelujen tasolla, jolloin erityisryhmiin kuuluva henkilö voi valita harrastustapansa sekä vaikuttaa itse toimijana ja päättäjänä. Inklusio on prosessi kohti tasa-arvoista, oikeudenmukaista ja kaikille avointa liikuntakulttuuria. Käsitetasolla integraatio ja inklusio muodostavat jatkumon kohti kaikille avointa liikuntaa.⁴⁰⁴ Integraatiossa erityisliikkuja on sijoitettu yleiseen liikuntaryhmään, inklusiossa erityisliikkuja on osa yhteisöä,⁴⁰⁵ jossa kaikki liikkujat kokevat olevansa osa samaa kokonaisuutta.

Kaikille avoin liikunta ja yhteinen toiminta mahdollistuvat käyttäen erilaisia toimintatapoja vaihtelevasti ja tilanteen mukaan. Toimintatapoja ovat soveltava toiminta, rinnakkainen toiminta, avoin toiminta, käänteinen integraatio ja erillinen toiminta. Soveltava toiminta tarkoittaa sääntöjen, alueen tai välineiden soveltamista jokaisen liikkujan tarpeisiin. Ryhmällä on yhteiset tavoitteet, mutta keinot tavoitteisiin pääsemiseksi ovat yksilölliset. Rinnakkaisessa toiminnassa kaikki tekevät samaa tehtävää samassa tilassa, mutta jokainen tekee sitä omalla tasollaan. Avoimen toiminnan harjoitteet sopivat jokaiselle ja toiminta on suunniteltu niin, että se ei sulje ketään pois. Välineet ja ympäristö ovat kaikille samat. Käänteisessä integraatiossa kaikki osallistuvat vammaisurheilun lajeihin, jolloin vammattomat liikkujat integroituvat erityisliikuntaan. Erillinen toiminta tarkoittaa liikkumista vertaisryhmissä eli vammaiset ja vammattomat liikkujat toimivat omissa ryhmissään samassa urheiluseurassa. Toimintatavat eivät sulje toisiaan pois, vaan ovat kaikki osa inklusiota ja kaikille avointa toimintaa.⁴⁰⁶ (Liite 6)

Valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaoston vuonna 2004 asettama integraatiotyöryhmä laati esityksen liikuntajärjestelmän kehittämiseksi tasa-arvoiseksi eli yhteiseksi ja kaikille avoimeksi. Työryhmän mukaan yhteiseen ja kaikille avoimeen liikuntaan kuuluu mahdollisimman runsas yhteistyö erityisliikunnan sekä muun urheilun ja liikunnan kesken. Silloin erityisryhmiin kuuluvat henkilöt voivat harrastaa liikuntaa kykyjensä, halujensa ja tavoitteidensa mukaan. Näiden tavoitteiden saavuttaminen edellyttää osallistumisen mahdollistavia tukitoimia kuten esteettömyyskorjauksia, avustajia ja ohjaajakoulutusta. Erityisryhmäkohtaiset organisaatiot voivat säilyä kaikille avoimessa liikuntakulttuurissa, jotta kaikille liikkujille löytyisi tarkoituksenmukaiset harrastusryhmät.⁴⁰⁷

Kaikille avoimen liikunnan toteutuminen edellyttää kattavan toimintaohjelman laatimista. SLU:n ohjelmat, Reilu peli ja Hyvä seura -hanke, olivat alku tasa-arvoiselle toiminnalle ja vammaisurheilujärjestöjen Liikuntaa Kaikille Lapsille -hanke toteutti jo inklusiota lasten liikunnassa.⁴⁰⁸

7.7 Erityisliikunnan haasteet

Opetusministeriö tavoittelee "järkevää integraatiota", jolloin osa erityisliikunnasta siirtyy osaksi yleistä seuratoimintaa. Erityisliikunnassa esimerkiksi vaikeavammaiset henkilöt tarvitsevat apua liikunnan järjestämisessä ja siihen osallistumisessa. Siinä vaiheessa, kun ohjaajilla, opettajilla ja valmentajilla on tarvittavaa osaamista ja halua ottaa erityisliikkujat mukaan toimintaan, integraatio on mahdollinen. Myös erityisliikkujien mielipide on jakaantunut integraatiokysymyksessä, sillä toiset haluavat liikkua omissa erityisliikkujien ryhmissä ja toiset kaikille avoimissa ryhmissä. Kaikki ihmiset eivät voi tai eivät halua liittyä järjestöihin, kaikki eivät myöskään halua harrastaa liikuntaa ohjatussa ryhmässä. On tärkeää keskittyä tulevaisuudessa edelleen myös esteettömien ympäristöjen rakentamiseen ja peruskorjaamiseen sekä vammairyhmäkohtaisten oppaiden tuottamiseen ja tiedon jakamiseen itse toteutettavan liikunnan mahdollistamiseksi.⁴⁰⁹

Vaikeavammaisten liikunnan järjestäminen on haasteellista ja he ovat jääneet liikuntakulttuurin ääriin. Kukaan ei välttämättä huomaa, että he ovat olemassa liikkujina. Vaikeavammaisista on vähän tutkimusta, mikä johtuu osaksi siitä, että heitä itseään ei voi haastatella eivätkä he itse pysty vaatimaan palveluja yhteiskunnalta. Vaikeavammaiset asuvat usein laitoksissa, jossa he saavat kuntoutusta, mutta liikunta jää vähemmälle huomiolle. Tasa-arvoinen liikuntakulttuuri on periaatteena ja tavoitteena vertaansa viaila, mutta käytännön tasolla periaatteen toteuttaminen on ongelmallista. Usein esimerkiksi vaikeavammaisen tarvitsee liikuntaryhmään osallistuakseen avustajan, jotta kaikille avoin liikunta -periaate voisi toteutua. Mikäli vammaisen henkilön subjektiivinen oikeus avustajaan toteutuu, se antaa uusia mahdollisuuksia tasa-arvoisemman liikuntakulttuurin kehittymiselle.⁴¹⁰

Erityisliikunta säilyy tulevaisuudessakin vahvasti julkisen sektorin toimintana. Toimijakentän laajeneminen on erityisryhmien näkökulmasta hyvä tavoite, sillä erityisosaajien

lisäksi erityisliikunta tarvitsee lisää toiminnan järjestäjiä ja aktiivisia erityisliikunnan puolestapuhujia. Vammaisilla ja pitkäaikaissairailta henkilöillä on heikompi taloudellinen tilanne työssä käyviin verrattuna, mutta heidän liikunnan harrastamisensa vaatii rahaa. Kuljetukset, apuvälineet, henkilökohtaiset avustajat ja ryhmien pieni koko nostavat erityisliikunnan kustannuksia. Järjestöt ovat aktiivisia ja tekevät arvokasta työtä erityisliikunnan parissa, mutta yhteiskunnan on jaettava vastuuta ja osallistuttava liikunnan mahdollistamiseen erityisryhmille. Yksityisten liikuntakeskusten hintataso vähentää palvelujen käyttäjien määrää, koska kaikilla taloudellinen tilanne ei salli hinnakkaiden palvelujen käyttöä.⁴¹¹ Ne, joilla on varaa maksaa, hakevat palveluja yksityiseltä sektorilta. Esimerkiksi hyväkuntoiset ja varakkaat ikääntyneet ovat potentiaalinen asiakasryhmä kuntokeskuksille ja kuntosaleille, sillä he ovat jo tottuneet vaatimaan laatua ja palveluita.⁴¹²

Suurten ikäluokkien vanhetessa ikääntyvien määrä tulee kasvamaan. Ikääntyvien pitäminen hyväkuntoisina on myös erityisliikunnan haaste lähitulevaisuudessa. He tarvitsevat liikuntapalveluja ja he ovat oikeutettuja liikuntapalvelujen käyttämiseen. Terveystenhoito ei yksin pysty vastaamaan niihin haasteisiin, joten liikuntatoimen on kannettava oma vastuunsa asiasta. Tavallaan aikuisten terveystoiminta vastaa jo tähän haasteeseen tarjoamalla esimerkiksi KKI -hankkeen avulla ennakoivia toimenpiteitä, joiden tavoite on terveys ja toimintakyky eläkkeelle siirryttäessä.⁴¹³

Mielenkiintoinen asia tulee olemaan uusi vammaislaki⁴¹⁴ ja sen vaikutukset erityisliikuntaan. Subjektiivinen oikeus henkilökohtaiseen avustajaan helpottaisi liikunnan harrastamista ja ohjattuihin ryhmiin osallistumista sekä toiminnan järjestäjän että erityisliikkujan kannalta.⁴¹⁵ Avustaja voi esimerkiksi auttaa ilmoittautumisessa, liikuntapaikalle saattamisessa, pukeutumisessa ja liikkumisessa sekä etsiä tietoa harrastusmahdollisuuksista. Liikuntaharrastus voi tyrehtyä siihen, ettei erityisliikkuja kykene kulkemaan yksin. Esimerkiksi lähellä oleva esteetön luontopolku voi jäädä käyttämättä, koska liikuntapaikalle pääsemiseen tarvittaisiin avustaja. Onnistuakseen erityisliikunnan palvelut tarvitsevat avustajien lisäksi myös toimivat kuljetuspalvelut. Julkisten kulkuneuvojen käyttö ei välttämättä onnistu erityisliikkujalta yksin, koska kaikki julkiset kulkuneuvot eivät sovellu esimerkiksi pyörätuolin käyttäjälle.⁴¹⁶

Urheiluseurat ovat lähteneet mukaan liikuntaa kaikille -ideologiaan vasta 2000-luvulla, vaikka valtionhallinto on yrittänyt houkutella seuroja mukaan erityisliikunnan järjestämiseen jo 1980-luvulta alkaen. Perinteisesti urheiluseurat ovat keskittyneet kaikessa toiminnassaan kilpaurheiluun. On ymmärrettävää, että seuratoimijat ovat ihmetelleet, miksi seurojen kuului hoitaa esimerkiksi vammaisten tai pitkäaikaissairaiden henkilöiden liikunta. Yleinen käsitys on ollut, että erityisliikunta on verovarolla toteutettavaa julkisen sektorin toimintaa. Jos seurat järjestävät erityisliikuntaa, seuroille pitäisi osoittaa julkista taloudellista tukea. Taustalla voi olla myös ihmisten tottumattomuus vammaisiin henkilöihin, jolloin ihmiset ovat epävarmoja ja pelkäävät vammaisten henkilöiden kohtaamista. Kaikki ihmiset eivät osaa esimerkiksi kommunikoida kehitysvammaisten henkilöiden kanssa ja ymmärrä heidän elämäänsä.⁴¹⁷

Seuratasolla tieto ja kokemus erityisliikunnan järjestämisestä puuttuvat, joten urheiluseurat tarvitsevat tukea erityisliikunnan järjestämisessä. Jyväskylässä kunta tukee tarvittaessa erityisliikuntaa järjestäviä urheiluseuroja tarjoamalla heille esimerkiksi liikuntatiloja, välineitä ja avustajia, mikä on osoittautunut toimivan yhteistyötavaksi.⁴¹⁸ Nykyään erityisliikunnan järjestäminen voi olla urheiluseuralle myös mainosarvo ja imago-kysymys, sillä se on osoitus tasa-arvon huomioimisesta. Samalla on varottava, että erityisliikunnalle osoitettu taloudellinen tuki ei ole itseisarvo.⁴¹⁹

Asenteet muuttuvat yhteiskunnan muutoksen mukana. Erityisliikunta on edennyt vähäisestä yhteiskunnan osoittamasta huomiosta tilanteeseen, jossa se on osa valtion ja kuntien perustoimintaa. Erityisliikunta on saanut tukea esimerkiksi tutkimuksen, koulutuksen ja esteettömän rakentamisen muodoissa, mikä on osoitus erityisliikunnan tarpeellisuudesta. Ihmisten ymmärrys ja suvaitsevaisuus ovat toistaiseksi lisääntyneet, mutta jää nähtäväksi jatkuuko kehitys samanlaisena. Yhteiskunnan tilanne ja arvomaailma muuttuvat koko ajan, joten muutos ei erityisliikunnan kannalta välttämättä etene myönteiseen suuntaan.⁴²⁰ Nykyään yhteiskunnan eri osa-alueilla, kuten työelämässä ja koulutuksessa, on yleistä mitata tuloksia ja saavutuksia, joita voi vertailla keskenään. Erityisliikunnassa osallistuminen ja omatoimisuus ovat jo arvokkaita kokemuksia ja arkinen suoritus voi olla suorastaan elämys. Yhdessäolo ja liikunnan ilo nousevat mitattavien tulosten edelle.⁴²¹

8 POHDINTA

Tutkimuksemme tarkoituksena oli kuvata suomalaisen erityisliikunnan muutosta julkishallinnon näkökulmasta. Järjestöt käynnistivät erityisliikunnan toisen maailmansodan jälkeen, jolloin toiminta keskittyi sotainvalidien kuntoutukseen. Yhteiskunnallinen keskustelu tasa-arvosta ja ihmisoikeuksista voimistui 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin LTS:n johdolla erityisliikunnan organisointi alkoi. Eri tahojen tekemä pohjatyö tuotti tulosta 1980-luvulla, sillä silloin valtio ja kunnat ottivat päävastuun erityisliikunnan järjestämisestä. Tämä onnistui vuoden 1980 liikuntalain ja siihen vuonna 1984 tehdyn lakimuutoksen avulla, mikä mahdollisti erityisliikunnanohjaajien virkojen perustamisen kuntiin. Perusresurssien määrällinen kasvu pysähtyi 1990-luvun alun taloudelliseen taantumaaan, mutta erityisliikunta onnistui säilyttämään asemansa liikuntakulttuurissa hyvin. Taantumien jälkeen 1990-luvun lopussa ja 2000-luvulla erityisliikunta vakiinnutti paikkansa suomalaisessa liikuntakulttuurissa. Erityisliikunta on vammaisurheilun⁴²² tavoin lähtenyt tilanteesta, jossa se oli ensin piiloteltua toimintaa, eriytyi ajan kuluessa omaksi liikunnan osa-alueeksi ja lähestyy nyt yleistä liikuntakulttuuria. Haastateltavamme Kari Koivumäki⁴²³ kiteytti osuvasti erityisliikunnan historian olevan "kasvun ja laajenemisen kertomus, jossa koko ajan on pohdittu myös eriytymisen ja sulautumisen välistä suhdetta". Erityisliikunnan merkkipaalut (liite 7) ja erityisliikunnan työryhmät valtionhallinnossa (liite 8) ovat koostettuina liitteissä.

Pidämme työtämme luotettavana kuvauksena erityisliikunnan muutoksesta. Olemme tutkimuksen aikana löytäneet ja käyttäneet paljon alkuperäislähteitä sekä perusteoksia, jotka ovat olleet erityisliikunnan kirjallisuuden ensisijaisia lähteitä. Tutkimuksen aikana olemme vertailleet eri lähteistä kerättyä aineistoa keskenään ja varmistaneet tiedon paikkansapitävyyden. Emme käyttäneet ristiriitaista tietoa tai toimme näkökulmat ja niissä esitetyt muusta aineistosta poikkeavat kommentit esille. Tutkimusprosessi onnistui hyvin käytettävissä olleilla resursseilla. Tutkimuksen haasteellisin osa meille oli 2000-luku. Ajanjaksoa koostavia perusteoksia ei ole voitu tehdä, koska 2000-luku on vielä meneillään, eikä aikaperspektiiviä asioihin ole siten syntynyt. Esimerkiksi 1980-lukua on arvioitu historiateoksissa⁴²⁴ ja väitöskirjoissa,⁴²⁵ mikä helpotti meidän päättelyämme. Päätimme keskittyä tekstissä enemmän asioihin kuin ihmisiin. Halusimme nimenomaan kuvata erityisliikunnan muutosta asiakeskeisesti, mutta ihmiset asioiden takaa löytyvät viittausten ja lähteiden kautta. Emme halunneet nostaa yksittäisiä henki-

löitä esille, koska emme voineet olla varmoja, että kaikki muutoksessa mukana olleet merkittävät henkilöt tulisivat huomioitua.

Uuden tiedon tuottaminen lisää tutkimuksemme merkittävyyttä, sillä nimenomaan erityisliikunnasta ei vastaavaa ollut aiemmin tehty. Jatkotutkimusasetelmassa näkökulma voisi olla esimerkiksi erityisliikkujan⁴²⁶, koulun tai järjestöjen kanta, jota voisi verrata julkishallinnon näkökulmaan. Aineisto ja aihepiiri antavat myös mahdollisuuden tutkia aihetta syvällisemmin, jolloin tutkimustamme voisi käyttää yleiskuvauksena erityisliikunnan muutoksesta. Tutkimuksemme keskittyi kuvaamaan erityisliikunnan ja yhteiskunnan tilaa ja niiden välistä suhdetta. Tässä luvussa pohdimme vielä tutkimusprosessin aikana aineiston pohjalta esiin nousseita ajatuksia erityisliikunnasta.

Tutkimuksemme rakentui alkuvaiheessa pitkälti erityisliikunnan neuvottelupäivien aineiston varaan. Neuvottelupäivät nousivat myös haastatteluissa⁴²⁷ tärkeäksi osaksi erityisliikunnan muutosta. Neljän vuoden välein kunnat ovat antaneet tietoa toiminnastaan, mikä on auttanut julkishallintoa hahmottamaan kuntatason käytännön tilannetta. Neuvottelupäivien osallistujat ovat keskustelleet siitä, mitä erityisliikunnassa eri tasoilla on tapahtunut ja mitkä ovat tulevaisuuden tavoitteet. Toiminta vaikuttaa hyvin suunnitelmalliselta ja tavoitteelliselta, mikä helpottaa erityisliikunnan toteuttamista. Erityisliikunnanohjaaja työskentelee useassa kunnassa yksin, joten neuvottelupäivien merkitys on myös eri puolelta Suomea kokoontuvien erityisliikunnanohjaajien tapaaminen ja kontaktien luominen.

Tutkimusta tehdessä samat peruskysymykset ja samat toimijat tuntuivat nousevan 1970-luvulta asti esiin. Esteetön rakentaminen kaippaa koko ajan ohjeistusta siitä, että kaikkien kuntalaisten tulisi päästä julkisiin rakennuksiin. Vaikeavammaiset ja mielenterveyskuntoutujat nousevat uudestaan ja uudestaan erityisliikunnan painopistealueeksi, sillä muuten he jäävät toisten erityisliikkujien varjoon. Rahoituksesta täytyy koko ajan huolehtia ja puolustaa erityisliikkujan oikeutta kunnan liikuntapalvelujen käyttöön. Tutkimusaineistossa toistuivat samat erityisliikunnan toimijat. Haastattelemamme henkilöt ovat kaikki tehneet jo vuosia töitä erityisliikunnan parissa, joten mietimme mikä heitä motivoi. Jaksamisen syitä olivat ammatillinen kiinnostus,⁴²⁸ liikuntakulttuurin uudistaminen⁴²⁹ ja liikunnallisen tasa-arvon edistäminen⁴³⁰ sekä tiedon ja osaamisen mukana syntynyt intohimo erityisliikuntaan.⁴³¹ Kaikki haastateltavat tuntuivat olevan aidosti kiin-

nostuneita erityisliikunnasta ja edelleen motivoituneita työstään sekä erityisliikunnan kehittämisestä.

Vaikka yleinen asenneilmasto on suotuista vammaisuutta ja erilaisuutta kohtaan, käytännön teot voivat jäädä vähäisiksi. Jos omassa lähipiirissä ei ole vammaista henkilöä, kokemukset ja ymmärrys vammaisen henkilön elämästä jää kaukaiseksi. Käytännön toimia ohjaavat tällöin ennakkoluulot ja käsitykset, joiden mukaan pitäisi toimia. Silmät aukeavat vasta sitten, kun jokin asia koskettaa henkilökohtaisesti. Haastateltavamme⁴³² kertoi, että ennen oman erityislapsen syntymää häntä eivät kiinnostaneet vammaiset henkilöt ja heidän asemansa. On ymmärrettävää, että itselle outoon asiaan tai ilmiöön suhtautuu epäilevästi. Mutta juuri sen takia on hyvä, että esimerkiksi vammaisurheilu on saanut julkisuutta ja että vammaiset henkilöt käyttävät julkisia liikuntatiloja.

Erityisliikunnan käsitteet ovat osoittautuneet vaikeasti määriteltäviksi.⁴³³ Varsinaista käytännön merkitystä erityisliikunnasta käytetystä käsitteestä ei erityisliikkujalle välttämättä ole, se ei vaikuta itse liikkumiseen.⁴³⁴ Toisaalta jos erityisryhmään kuulumisen syy on itselle arka asia, niin silloin käytetyillä käsitteillä ja esimerkiksi ryhmien nimillä voi olla liikkujalle merkitystä. Liikunnasta ja itse liikkujasta olisi silloin hyvä puhua neutraalein termein.⁴³⁵ Käytännössä ohjaaja tai toiminnan järjestäjä ei voi tietää, mikä käsite kenestäkin tuntuu loukkaavalta tai onko käsitteellä ylipäätään mitään merkitystä liikkujalle. Siksi on hyvä, että käytössä ovat johdonmukaisesti tietyt käsitteet. Asiasta pitäisi pystyä puhumaan, siksi niillä täytyy olla jokin kielellinen symboli. Yhdessä erityisliikkujiensa kanssa keskustelemalla löytyvät käyttöön sopivat nimet ja käsitteet. Käsitteiden merkitys julkishallinnon edustajalle voi olla toinen kuin erityisliikkujalle. Ilmiöstä tai asiasta käytetty kieli kuvastaa arvoja ja yleistä arvostusta, siksi esimerkiksi julkishallinnon tasolla käsitelmääritelmiä on syytä päivittää aika ajoin.

Erityisliikunta on saanut vaikutteita oman alueensa ulkopuolelta. Erityisliikunta ei ole yksin olemassa liikuntakulttuurissa, eikä Suomi yksin maailmassa. Erityispedagogiikka ja liikunnallinen kuntoutus ovat läheisesti yhteydessä erityisliikuntaan ja sen muutokseen. Ne käyttävät pitkälti samoja käsitteitä ja julkishallinnossa asiakkaat ovat samoja henkilöitä, joten esimerkiksi tutkimustulokset auttavat näitä eri osa-alueita. Suomen erityisliikunnan muutos on edennyt pitkälti kansainvälisten vaikutteiden mukaisesti, sillä Suomi on ollut aktiivinen eri maiden kanssa tapahtuvassa yhteistyössä. Toivotta-

vasti sama avoimuus vaikutteille jatkuu tulevaisuudessa, sillä pienenä maana Suomen tai yhtenä liikunnan osa-alueena erityisliikunnan ei ole hyvä jäädä yksin kysymystensä kanssa. Jatkuva yhteydenpito ja verkostoituminen antavat laajempaa näkökulmaa toiminnan kehittämiseen.

Erityisliikunta on huomioitu suomalaisessa lainsäädännössä esimerkiksi liikuntalaissa ja vammaislaeissa. Erityisliikkuajat ja heidän etujensa ajajat voivat hyödyntää lakeja muun muassa rahoituksen ja tukien anomisessa sekä palveluiden vaatimisessa kunnilta. Lait yksinään eivät kuitenkaan riitä, sillä erityisliikkuajilta ja järjestöiltä vaaditaan aktiivisuutta omien etujensa ajamisessa. Ongelmaksi muodostuu se, että kaikilla ei ole voimavaroja oikeuksien selvittämiseen ja niiden toteutumisen vaatimiseen. Järjestöjen ja erityisliikunnan julkishallinnon työntekijöiden työ nousee tässä mielessä arvokkaaksi, sillä he ajavat erityisliikunnan etuja omilla tahoillaan.

Erityisliikuntaa koskevissa päätöksissä julkishallinto on pyrkinyt kuuntelemaan tavallista erityisliikkuujaa. Tarkoitus on ollut toimia yhdessä, ei toisen puolesta.⁴³⁶ Edelleen päätösvalan tulisi enemmän siirtyä julkishallinnossa erityisliikkuujille itselleen. Vastuuta ei voi kokonaan siirtää erityisliikkuujille, mutta heidän äänensä tulisi tulla kuulluksi erityisliikunnasta vastaavissa elimissä. Asiantuntijoiden mielipiteet ovat tärkeitä, mutta myös erityisliikkuajien näkemys asioista olisi tärkeä kuulla. Erityisryhmiin kuuluvien henkilöiden valtaistuminen (empowerment) ja mahdollisuus päätösten tekoon hallinnon eri tasoilla palvelevat erityisliikunnan palvelujen käyttäjiä. Monialainen yhteistyö saa aikaan monipuolisen näkemyksen päättäjille ja auttaa löytämään kunnalle sopivan tavan toteuttaa erityisliikunnan palvelut.

Erityisliikunnan järjestäminen haja-asutusalueella on asettanut omat haasteensa julkishallinnolle. Välimatkat voivat olla pitkiä ja erityisliikkuajien tarpeet voivat poiketa toisistaan, mutta tästä huolimatta kaikilla kuntalaisilla pitäisi olla mahdollisuus käyttää erityisliikunnan palveluja. Pienillä paikkakunnilla ja haja-asutusalueilla integraatio voi olla mahdollisuus, koska resurssit eivät riitä järjestämään kaikille eri vammaryhmille omaa ryhmää. Erityisliikkuajien integroiminen muihin liikuntaryhmiin ja seuratoimintaan kunnan tukemana, esimerkiksi koulutuksen ja avustajien muodossa, voi olla toimiva tapa liikuntapalveluiden järjestämiseksi kaikille kuntalaisille. Toisaalta erityisliikunnan haaste on huomioida myös ne liikkuajat, jotka eivät innostu ryhmäliikunnasta. He

jäävät tilastojen ja arviointien ulkopuolelle, vaikka fyysisen aktiivisuuden ja liikkumisen taso olisi korkea. Tämä omatoimisten erityisliikkujien joukko on yksi lisätutkimusta kaipaava osa-alue erityisliikunnassa, sillä heidän määrästään tai liikunnan harrastamisesta ei ole todellista tietoa saatavilla. Toisaalta kaikki vammaiset henkilöt eivät halua osallistua erityisliikunnan palveluihin, vaikka heillä olisi siihen mahdollisuus.

Kunnallisella erityisliikunnalla on jo sen verran ikää, että se on kasvattanut uusia liikkujasukupolvia. Lasten ryhmissä 1980-luvulla aloittaneet liikkujat ovat siirtyneet ensin nuorten ryhmiin ja sitten aikuisten ryhmiin, mikä on osaltaan edellyttänyt erityisliikunnan tarjonnan monipuolistamista.⁴³⁷ Tässä toteutuu hyvin liikunnan tarkoitus ja olemus, jossa myönteinen kokemus tuottaa lisää aktiivisuutta. Liikunnan ja terveyden tai liikunnan ja hyvinvoinnin kannalta katsottuna jatkuvasta liikuntaharrastuksesta hyötyvät sekä yksilö että yhteiskunta. Liikuntakasvatuksen tavoite on kasvattaa liikkuvia ja liikuntaan myönteisesti suhtautuvia kansalaisia, oli liikkuja sitten kuka tahansa. Kun lapset ja nuoret tottuvat käyttämään kunnan tarjoamia liikuntapalveluja, he osaavat myös myöhemässä vaiheessa hakeutua liikuntapalvelujen pariin ja olla mukana toiminnan kehittämässä.

Erityisliikunta on osa suomalaista liikuntakulttuuria, mutta samalla se on oma eriytynyt liikunnan osa-alue. Kaikille avoimen liikunnan tavoite on yhtenäinen liikunta, jossa ei tarvita erillistä erityisliikuntaa. Silloin kuka tahansa liikkuja, ikään, kokoon, vammaan tai muihin ominaisuuksiin katsomatta, voi osallistua yleiseen liikuntatarjontaan. Missä laajuudessa kaikille avoin liikunta tulee toteutumaan, jää tulevaisuudessa nähtäväksi. Yksityisellä sektorilla yrittäjillä ei ole varaa kääntää maksavaa asiakasta ovelta ulos, mutta kaikilla liikkujilla taloudellinen tilanne ei salli yksityisten palvelujen ostamista. Järjestöt ovat liikuntakulttuurissamme vahvoja toimijoita ja niiden rooli tuntuu edelleen säilyvän. Järjestöistä erityisliikuntaa järjestävät etupäässä kansanterveysjärjestöt, jotka ovat syntyneet sairausryhmittäin kuten Mielenterveyden Keskusliitto ja Suomen MS-liitto. Niiden toiminta keskittyy luonnollisesti omiin jäseniinsä. Kansanterveysjärjestöt ovat merkittäviä erityisryhmien etujen ajajia ja toiminnan järjestäjiä, joten järjestötoimintaa ei ole syytä ajaa alas. Myös urheiluseurat ovat alkaneet ottaa erityisliikkujia mukaan toimintaansa sekä erillisinä ryhminä että integroituna yleiseen toimintaan. Integraatiota ei saa toteuttaa vain kunnan taloudellisiin syihin vedoten ilman riittäviä seuroille tarjottavia tukitoimia. Kunnallisen liikuntatoimen on edelleen luotava liikuntamah-

dollisuuksia niin yksin kuin ryhmässä liikkujille sekä tarjota erillisiä ja kaikille avoimia palveluja. Huolellinen suunnittelutyö on yksi tärkeä asia kaikille avoimien palveluiden onnistumiseksi. Useille rinnakkaisille toimijoille ja ryhmille on tilauksensa ja niihin löytyvät käyttäjät.

LÄHTEET

KIRJALLISUUS

- Alanko, Rea; Remahl, Virpi & Saari, Aija 2004. Ota minut mukaan. Erityistukea tarvitseva lapsi leikissä ja liikunnassa. Helsinki: SIU.
- Altman, Barbara M. 2001. Disability Definitions, Models, Classification Schemes, and Applications. Teoksessa Gary L. Albrecht, Katherine D. Seelman & Michael Bury (toim.) Handbook of Disability Studies. United States of America, Thousand Oaks Sage Publications, 97-122.
- Autio, Sari; Katajala-Peltomaa, Sari & Ville, Vuolanto 2001. Johdanto. Teoksessa Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto (toim.) Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi. Tampere: Vastapaino, 9-14.
- Barnes, Colin & Mercer, Geof 2004. Theorising and researching disability from a social model perspective. Teoksessa Colin Barnes & Geof Mercer (toim.) Implementing the social model of disability: Theory and research. Leeds: Disability Press, 1-17.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1999. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Eskola, Jari & Vastamäki, Jaana 2001. Teemahaastattelu: opit ja opetukset. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. Jyväskylä: PS-kustannus, 24-42.
- Heikinaro-Johansson, Pilvikki & Kolkka, Tarja 1998. Koululiikuntaa kaikille. Soveltavan liikunnanopetuksen opas. Helsinki: Opetushallitus.
- Hentilä, Seppo 1989. Urheilu, kansakunta ja luokat. Teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.) Kansa liikkeessä. Vaasa: Kirjayhtymä, 213-236.
- Hentilä, Seppo 1992. Urheilu järjestäytyy ja politisoituu. Teoksessa T. Pyykkönen (toim.) Suomi uskoi urheiluun. Suomen urheilun ja liikunnan historia. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 131. Helsinki: VAPK-kustannus, 133-153.

- Henriksson, Kirsi & Kastari, Pirkko-Liisa 2001. Kun politiikka muuttuu historiankirjoitukseksi – lähihistorian haaste. Teoksessa Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto (toim.) Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi. Tampere: Vastapaino, 131-144.
- Hietala, Marjatta 2001. Mitä tutkia ja miten? Teoksessa Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto (toim.) Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi. Tampere: Vastapaino, 15-28.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2000. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.
- Ilmanen, Kalervo & Voutilainen, Touko 1982. Jumpasta tiedekunnaksi. Suomalainen voimistelunopettajakoulutus 100 vuotta 1882–1982. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 84. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Ilmanen, Kalervo 1996. Kunnat liikkeellä. Kunnallinen liikuntahallinto suomalaisen yhteiskunnan muutoksessa 1919–1994. Jyväskylän yliopisto. Studies in sport, physical education and health 43.
- Ilmanen, Kalervo 2006. Aina pinnalla. 50 vuotta työtä uimaopetuksen ja hengenpelastuksen hyväksi. Helsinki: Edita.
- Ingstad, Benedicte 2001. Disability in the Developing World. Teoksessa Gary L. Albrecht, Katherine D. Seelman & Michael Bury (toim.) Handbook of Disability Studies. United States of America, Thousand Oaks Sage Publications, 778-779.
- Itkonen, Hannu 1996. Kenttien kutsu. Tutkimus liikuntakulttuurin muutoksesta. Tampere: Tammer-Paino.
- Julkunen, Raija 1992. Hyvinvointivaltio käännekohtassa. Tampere: Vastapaino.
- Juppi, Joel 1995. Suomen julkinen liikuntapolitiikka valtionhallinnon näkökulmasta vuosina 1917–1994. Jyväskylän yliopisto. Liikuntatieteiden laitos. Studies in sport, physical education and health 36.
- Juppi, Joel & Aunesluoma, Juhana 1995. Valtiovalta ja liikunta 1920–1994. Teoksessa Aunesluoma, Juhana (toim.) Liikuntaa kaikelle kansalle. Valtion, läänien ja kuntien liikuntahallinto 1919–1994. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 142. Helsinki: Liikuntatieteellinen Seura.
- Jyväskylän yliopisto 2007. Liikunta- ja terveystieteiden tiedekunnan liikunta- ja terveystieteiden opinto-opas 2007–2008, 2008–2009. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Kalela, Jorma 2000. Historiantutkimus ja historia. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Karisto, Antti; Takala Pentti & Haapola Ilkka 2003. Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Juva: WSOY.
- Kinnunen, Tiina 2001. Ennakkositoumuksista ymmärtämiseen – naishistorian ulottuvuudet. Teoksessa Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto (toim.) Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi. Tampere: Vastapaino, 49-67.
- Kiviniemi, Kari 2001. Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-kustannus, 68-84.
- Koivumäki, Kari 1994. Liikunnan erityismerkitys erityisryhmille. Teoksessa Liikunnan yhteiskunnallinen perustelu. Tieteellinen katsaus. Liikunnan ja kansanterveyden julkaisuja 90. Jyväskylä: LIKES, 63-67.
- Koivumäki, Kari 2002b. Toiminnan kehittyminen, säädökset ja rahoitus. Teoksessa Esko Mälkiä & Pauli Rintala (toim.) Uusi erityisliikunta. Liikunnan sovellukset erityisryhmille. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu 154. Tampere: Tammer-Paino, 411-416.
- Kostiainen, Auvo 2001. Historian näkökulmat kohtaavat – liikkuvuuden historian tutkimus. Teoksessa Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto (toim.) Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi. Tampere: Vastapaino, 69-83.
- Kummu, Leena 2006. Kummajaisesta huippu-urheiluksi. Suomen vammaisurheilun historia 1960–2005. Liikuntasosiologian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Liikuntatieteiden laitos.
- Kärkkäinen, Pekka 1986. Suomalaisen liikuntakulttuurin kehityslinjoja. Teoksessa Pauli Vuolle, Risto Telama & Lauri Laakso (toim.) Näin suomalaiset liikkuvat. Liikunnan ja kansanterveyden julkaisuja 50. Helsinki: Valtion Painatuskeskus, 27-42.
- Lahtinen, Ulla 1975. Erityisryhmien liikunnallinen kuntoutus. Teoksessa Risto Rantala & Markku Siukonen (toim.) Urheilutieto 1. Kuntoliikunta, kansanurheilu, liikuntakasvatus, liikuntakoulutus, liikuntatiede. Jyväskylä: Scandia kirjat, 469-509.

- Lahtinen, Ulla 1986. Erityisryhmien liikuntakäyttäytyminen. Teoksessa Pauli Vuolle, Risto Telama & Lauri Laakso (toim.) Näin suomalaiset liikkuvat. Liikunnan ja kansanterveyden julkaisuja 50. Helsinki: Valtion Painatuskeskus, 189-202.
- Lahtinen, Ulla & Raivio, Tuuli 1980. Liikunta laitoksissa. Teoksessa Eino Heikkinen ja Ilkka Vuori (toim.) Liikunta ja terveys. Helsinki: Tammi, 260-269.
- Laiho, Veikko 1975. Sotavammaisurheilu I 1945–1975. Hämeenlinna: Karisto.
- Laiho, Veikko 1985. Sotavammaisurheilu II 1975–1985. Hämeenlinna: Karisto.
- Laine, Leena 1992a. Ruumiinharjoitusten monet muodot. Teoksessa Teijo Pyykkönen (toim.) Suomi uskoi urheiluun. Suomen urheilun ja liikunnan historia. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 131. Helsinki: VAPK-kustannus, 182-213.
- Laine, Leena 1992b. Suomi huippu-urheilun suurvaltana. Teoksessa Teijo Pyykkönen (toim.) Suomi uskoi urheiluun. Suomen urheilun ja liikunnan historia. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 131. Helsinki: VAPK-kustannus, 214-234.
- Laitakari, Aatto Verner 1919. Heikkokykyiset ja tylsämieliset lapset: niiden kasvatus ja apukoulu. Porvoo: WSOY.
- Luona-Helminen, Raija & Samstén, Riitta 2004. Erityisryhmien liikunnan komiteat, työryhmät ja pysyvät luottamuselimet valtion liikuntahallinnossa. Teoksessa Raija Luona-Heikkinen & Riitta Samstén (toim.) Liikkeelle. Opas paikallistason liikuntatoiminnan järjestämiseen. Helsinki: Edita, 139-141.
- Malmsten, Annukka 2007. Rajaaminen. Teoksessa Markus Laine, Jaakko Bamberg & Pekka Jokinen (toim.) Tapaustutkimuksen taito. Helsinki: Gaudeamus, 57-73.
- Meinander, Henrik 1992. Warpaille y-lös! Kyykkyyntä alas. Teoksessa Teijo Pyykkönen (toim.) Suomi uskoi urheiluun. Suomen urheilun ja liikunnan historia. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 131. Helsinki: VAPK-kustannus, 81-99.
- Meinander, Henrik 1999. Tasavallan tiellä. Suomi kansalaissodasta 2000-luvulle. Espoo: Schildts.
- Moilanen, Pentti & Räihä, Pekka 2001. Merkitysrakenteiden tulkinta. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-kustannus, 44-67.
- Myllykoski, Mikko & Vasara, Vesa 1989. SIU. Suomen Invalidien Urheiluliitto 1964–1989.

- Mähönen, Hannu 1998. Omin voimin yhteistoimin. Invalidiliitto ry 60 vuotta. Hämeenlinna: Karisto.
- Mälkiä, Esko & Rintala, Pauli 2002. Uusi erityisliikunta. Liikunnan sovellukset erityisryhmille. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 154. Tampere: Tammer-Paino.
- Neuman-Rahn, Karin 1924. Sielullisesti sairas ihminen ja hänen hoitonsa. Porvoo: WSOY.
- Nygård, Toivo & Tuunainen, Kari (toim.) 1996. Avun kohteesta itsensä auttajaksi. Katsaus Suomen vammaishistoriaan. Jyväskylä: Atena.
- Olin, Kalevi & Virtanen, Martti O. 1975. Ulkoilu- ja retkeilyreittien suunnittelu. Osa I: Yleiset suunnittelu- ja kehittämisperusteet. Jyväskylän yliopisto, Liikuntasuunnittelun laitos. Tutkimuksia 10.
- Oliver, Michael 1996. Understanding disability. From theory to practice. Hampshire: Palgrave.
- Oliver, Mike 2004. The social model in action: if I had a hammer. Teoksessa Colin Barnes & Geof Mercer (toim.) Implementing the social model of disability: Theory and research. Leeds: Disability Press, 18-31.
- Opetushallitus 2001. Ammatillisen peruskoulutuksen opetussuunnitelman ja näyttötutkinnon perusteet. Liikunnanohjauksen perustutkinto. Liikunnanohjauksen koulutusohjelma. Liikuntaneuvoja. Helsinki: Opetushallitus.
- Priestley, Mark 2003. Disability: a life course approach. Cambridge, UK: Polity Malden, MA
- Rawls, John 1988. Oikeudenmukaisuusteoria. Helsinki: WSOY.
- Reid, Greg 2003. Defining Adapted Physical Activity. Teoksessa Robert D. Steadward, Garry D. Wheeler & E. Jane Watkinson (toim.) Adapted Physical Activity. Edmonton: University of Alberta Press, 11-25.
- Renvall, Pentti 1965. Nykyajan historiantutkimus. Helsinki: WSOY.
- Rintala, Pauli & Huovinen, Terhi 2007. Erityisryhmien liikunnasta erityisliikuntaan. Teoksessa Pilvikki Heikinaro-Johansson & Terhi Huovinen (toim.) Näkökulmia liikuntapedagogiikkaan. Helsinki: WSOY, 186-195.
- Rintala, Pauli & Mälkiä, Esko 2000. Mikä on liikunnan merkitys vammaisille? Teoksessa Mari Miettinen (toim.) Haasteena huomisen hyvinvointi – Miten liikunta lisää mahdollisuuksia? Liikunnan yhteiskunnallinen perustelu II tutkimuskatsaus. Liikunnan ja kansanterveyden julkaisuja 124. Helsinki: Opetusministeriö.

- Räty, Tapio & Virta, Kari 1994. Vammaispalvelut: vammaispalvelulain soveltamiskäytäntö. Helsinki: Kynnys.
- Saari, Erkki 1949. Sielullisesti poikkeavat lapset. Jyväskylä: Gummerus.
- Saari, Erkki 1968. Sielullisesti poikkeavat lapset. Jyväskylä: Gummerus.
- Sihvola, Juha 2003. John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria. Teoksessa Vesa Kannianen & Matti Sintonen (toim.) Etiikka & talous. Helsinki: WSOY, 199-217.
- Steadward, Robert D.; Wheeler, Garry D. & Watkinson, Jane E. 2003. Adapted physical activity. Edmonton : University of Alberta Press
- Telama, Risto & Vuolle, Pauli 1986. Liikuntakäyttäytymisen tutkimus Suomessa. Teoksessa Pauli Vuolle, Risto Telama & Lauri Laakso (toim.) Näin suomalaiset liikkuvat. Liikunnan ja kansanterveyden julkaisuja 50. Helsinki: Valtion Painatuskeskus, 43-50.
- Telama, Risto; Vuolle, Pauli & Laakso Lauri 1986. Liikunta yksilön elämässä ja yhteiskunnassa. Teoksessa Pauli Vuolle, Risto Telama & Lauri Laakso (toim.) Näin suomalaiset liikkuvat. Liikunnan ja kansanterveyden julkaisuja 50. Helsinki: Valtion Painatuskeskus, 15-26.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2006. Laadullinen tutkimus ja sisällön analyysi. Helsinki: Tammi.
- Tuunainen, Kari 1998. Erityispedagogiikka ennen ja nyt. Teoksessa Tarja Ladonlahti, Aimo Naukkarinen & Simo Vehmas (toim.) Poikkeava vai erityinen? Erityispedagogiikan monet ulottuvuudet. Juva: WSOY, 26-39.
- Vasara, Erkki 1992. Liikunta sirpaloituu. Teoksessa Teijo Pyykkönen (toim.) Suomi uskoi urheiluun. Suomen urheilun ja liikunnan historia. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 131. Helsinki: VAPK-kustannus, 421-455.
- Vasara, Erkki 2004. Valtion liikuntahallinnon historia. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 157. Helsinki.
- Vehmas, Simo 2005. Vammaisuus. Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan. Helsinki: Gaudeamus.

LAIT JA ASETUKSET

- Laki liikuntalain muuttamisesta 1146/1983. FINLEX-Valtion säädöstietopankki.
<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1983/19831146>. Viitattu 24.7.2007.

Laki liikuntalain muuttamisesta 727/1992. FINLEX-Valtion säädöstietopankki.

<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1992/19920727>. Viitattu 23.5.2008.

Liikunta-asetus 1055/1998. FINLEX-Valtion säädöstietopankki.

<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1998/19981055>. Viitattu 12.4.2007.

Liikunta-asetus 1085/79. FINLEX-Valtion säädöstietopankki.

<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1979/19791085>. Viitattu 14.5.2007.

Liikuntalaki 1054/1998. FINLEX-Valtion säädöstietopankki.

<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1998/19981054>. Viitattu 12.4.2007.

Liikuntalaki 984/1979. FINLEX – Valtion säädöstietopankki.

<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1979/19790984>. Viitattu 24.7.2007.

Valtioneuvoston päätös valtion liikuntaneuvostosta 1124/1991. FINLEX – Valtion säädöstietopankki. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1991/19911124>. Viitattu 24.5.2008

KOMITEAMIETINNÖT

Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981. Erityisryhmien liikuntatoimikunnan mietintö.

Komiteamietintö 1981:44. Helsinki: Opetusministeriö.

Erityisryhmien Liikunta 2000-toimikunta 1996. Erityisryhmien Liikunta 2000-toimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1996:15. Helsinki: Opetusministeriö.

Komiteamietintö 1996:15. Helsinki: Opetusministeriö.

Liikunnan kansainvälisen toimikunnan mietintö 1991. Liikunnan kansainvälinen strategia. Komiteamietintö 1991:45. Helsinki: Opetusministeriö.

Komiteamietintö 1991:45. Helsinki: Opetusministeriö.

Liikuntakomitea 1990. Liikuntapolitiikan linjat 1990-luvulla. Komiteamietintö 1990:24.

Opetusministeriö: Valtion painatuskeskus.

Liikuntalakikomitean mietintö 1976. Komiteamietintö 1976:87. Helsinki: Opetusministeriö.

Komiteamietintö 1976:87. Helsinki: Opetusministeriö.

Liikuntalakityöryhmä 1997. Liikuntalain uudistaminen. Komiteamietintö 1997:22. Helsinki: Opetusministeriö.

Komiteamietintö 1997:22. Helsinki: Opetusministeriö.

Terveyttä edistävän liikunnan kehittämistoimikunta 2001. Komiteamietintö 2001:12.

Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Valtion liikuntatieteellinen toimikunta 1985. Liikuntatieteellisen tutkimuksen kehittäminen vuosina 1986-1990. Komiteamietintö 1985:63. Helsinki: Opetusministeriö.

Komiteamietintö 1985:63. Helsinki: Opetusministeriö.

ARTIKKELIT

Downs, Peter 2006. Työpaja avaa ovia urheiluun. Suom. Aija Saari & Kari Koivumäki. Liikunta & Tiede 43 (4), 14-19.

Fabritius, P. H. 1970. Liikunta ja selkäsairaudet. Kollega 2/70, 38-39.

Itkonen, Hannu 1998. Tasa-arvoinen vai yhdenvertainen liikunta? Liikunta & Tiede 35 (5), 30.

Järvinen, Klaus A. J. 1970. Sairaana henkilön liikunnan tarve. Kollega 2/70, 24-25.

Kanerva, Juha & Pyykkönen, Teijo 2004. Suomi pärjää hyvin erityisliikunnassa. Liikunta & Tiede 41 (4), 29.

Karvinen, Elina 2006. Yhdessä vahvan vanhuuden puolesta – haaste erityisliikunnalle. Liikunta & Tiede 43 (4), 25-29.

Koivumäki, Kari 1998. Erityisryhmien liikunnan kehityshaasteet. Liikunta & Tiede 35 (5), 31-32.

Koivumäki, Kari 2002a. Erityisryhmien liikunnan kehityshaasteita. Liikunta & Tiede 39 (6), 16-17.

Koivumäki, Kari 2004a. Ohjattu erityisliikunta avasi uusia ovia. Liikunta & Tiede 41 (4), 32-33.

Kokkonen, Jouko 2003. Katveesta näkyviin - ”naiset ja muut erityisryhmät”. Liikunta & Tiede 40 (5-6), 26-30.

Laasonen, Kaisu & Saari, Aija 2006. Yhteiseen ja kaikille avoimeen liikuntaan. Liikunta & Tiede 43 (4), 20-23.

Liikuntapoliittisten neuvottelupäivien julkilausuma 1967. Stadion 4B, 72.

Mattila, Raija 2006. Liikunnan esteet ja kehitystarpeet tarkastelun kohteeksi. Liikunta & Tiede 43 (4), 12-13.

Nieminen, Leena 2002. Tunnustamisesta täysivaltaistumiseen. Professori Gudrun Doll-Tepper. Liikunta & Tiede 39 (6), 4-7.

Nieminen, Leena 2004. Arvojen koventuminen haaste erityisliikunnalle. Liikunta & Tiede 41 (4), 30.

Ponsi, Vuokko 1998. Erityisliikuntaa kuntiin -projekti kannustaa oman oloiseen erityisliikuntaan. Liikunta & Tiede 35 (5), 33.

Rintala, Pauli 1998. Käsitteestä käytännöksi - termistä toiminnaksi: Erityisliikunnan asema mittaa yhteiskunnan kypsyyttä. Liikunta & Tiede 35 (5), 44.

- Rintala, Pauli 2002. Käytäntö, koulutus ja tutkimus: Aikamatkalla erityisliikunnan huomiseen. *Liikunta & Tiede* 39 (6), 8-10.
- Rintala, Pauli 2004a. Suomi erityisliikunnan mallimaaksi? *Liikunta & Tiede* 41 (4), 31.
- Saari, Aija & Laasonen, Kaisu 2006. Norja ja Australia integraation tiennäyttäjinä: Yksi tavoite – kaksi strategiaa. *Liikunta & Tiede* 43 (4), 23-24.
- Sherrill Claudine 2004. A celebration of the history of adapted physical education. *Pa-laestra*. Winter 2004, 20 (1.), 20-24, 45-47.
- Tresgaskis, Claire 2004. Applying the social model in practice: some lessons from countryside recreation. *Disability and Society* 19 (6), 601-611.
- Uutela, Antti 2002. Kohti hallittua muutosta. *Liikunta & Tiede* 39 (6), 14-15.
- Vuori, Ilkka 1970. Liikunta ja terveys. *Kollega* 2/70, 14-18.

ESITELMÄT

- Heikkinen, Eino 2004. Erityisliikunnan juuret ja linjat. Puheenvuoro erityisliikunnan seminaarissa Helsingissä 31.8.2004.
- Mattila, Raija 2002. Avauspuheenvuoro. 5. Erityisliikunnan neuvottelupäivät Helsingissä 4.11.2002.
- Vilhu, Jyrki 2006. Soveltavan liikunnan ammatillinen koulutus. VIII Käpylä -seminaari 13.10.2006.

RAPORTIT, MUISTIOT JA MUUT ALKUPERÄISLÄHTEET

- III Erityisliikunnan neuvottelupäivät 1995. Suositukset. Liikuntatieteellisen Seuran moniste 26.
- III Erityisliikunnan neuvottelupäivät -luennot 1994. Esteittä elämyksiin.
- III Erityisliikunnan neuvottelupäivät -tausta-aineisto 1994. Esteittä Elämyksiin. Liikuntatieteellisen Seuran moniste 23.
- IV Erityisliikunnan neuvottelupäivät -ennakkoaineisto 1998. Yhdessä liikkuen toimintaa kaikille. Liikuntatieteellinen Seura.
5. Erityisliikunnan neuvottelupäivät -ennakkoaineisto 2002. Kohti hallittua tulevaisuutta. Liikuntatieteellinen Seura, Valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaosto, Opetusministeriö.

6. Erityisliikunnan päivät -ennakkoaineisto 2006. Liikunta soveltuu kaikille! Liikuntatieteellinen Seura, Valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaosto, Opetusministeriö.
- Ala-Vähälä, Timo 2006. Raportti kuntien erityisliikunnan tilanteesta 2005. Opetusministeriön julkaisuja 2006:21. Opetusministeriö, kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osasto.
- Eläkeikäisten liikunnan toimintaorganisaation kehittäminen 1990. Erityisryhmien liikunnan neuvottelukunta. Työryhmämuistio. Erityisryhmien liikunnan julkaisuja 2/1990.
- Erityisliikuntaa kuntiin kehittämis- ja konsultointiprojekti 1997–1999 2000. Loppuraportti. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 148.
- Erityisryhmien liikunnan käsitteistö 2003. Valtion liikuntaneuvosto, erityisliikunnan jaosto.
- Erityisryhmien liikunnan ohjaajakurssi 1978. Jyväskylän yliopistolla 9.–15.1.1978. Kurssiraportti. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 66.
- Erityisryhmien liikunnan tutkimuksen kehittämisohjelma 1983. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1983:15. Helsinki: Opetusministeriö.
- Erityisryhmien liikunnan kehittämisohjelma 2003–2005. Opetusministeriön julkaisuja 2003:12. Helsinki: Opetusministeriö.
- Erityisryhmien liikunnan eurooppalainen käsikirja 1987. Opetusministeriö.
- Erityisryhmien liikunta 1990-luvulla 1990. Erityisryhmien liikunnan neuvottelupäivät 1990. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 126.
- Erityisryhmien liikuntaseminaari Espoossa 6.–7.11.1975: seminaariraportti 1976. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 51.
- Erityisryhmien liikuntaseminaari Pajulahden urheiluopistossa Nastolassa 7.–10.5.1973: seminaariraportti 1974. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 34.
- Erityisryhmien liikuntaseminaari Peurungan kuntoutumislaitoksessa, Laukaassa 12.–14.11.1974: seminaariraportti 1975. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 42.
- Erityisryhmien liikunta. Kokeilu- ja tutkimusprojekti 1976–1979. Loppuraportti 1980. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 74.
- Haasteena huomisen hyvinvointi – Miten liikunta lisää mahdollisuuksia? Liikunnan yhteiskunnallinen perustelu II tutkimuskatsaus 2000. Liikunnan ja kansanterveyden julkaisuja 124. Helsinki: Opetusministeriö.
- Integraatiotyöryhmän muistio 2005. Valtion liikuntaneuvosto, erityisliikunnan jaosto.

- Jyväskylän kaupungin terveystakeskus 1980a. Ohjattua liikuntatoimintaa vammaisille ja pitkäaikaissairaille aikuisille Jyväskylässä keväällä 1980. Liikuntakalenteri.
- Jyväskylän kaupungin terveystakeskus 1980b. Ohjattua liikuntatoimintaa alle kouluikäisille Jyväskylässä. 28.2.1980. Liikuntakalenteri.
- Koivumäki, Kari 2008a. Haastattelulausunto 21.8.2008.
- Koivumäki, Kari 2004b. Kuntien erityisliikunnanohjaajien työ – paineet ja palkkiot. Luentolyhennelmä. Teoksessa Erityisryhmien liikunnasta soveltavaan liikuntaan – 20 vuotta kuntien erityisliikuntaa. Helsinki: Liikuntatieteellinen Seura, 1-7.
- Koivumäki, Kari & Pyykkönen Teijo (toim.) 1991. Erityisryhmien liikunta 1990-luvulla. Erityisryhmien liikunnan neuvottelupäivät Espoon Dipolissa 12–13.11.1990. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu nro 126. Helsinki: Liikuntatieteellinen Seura.
- Kuntien erityisliikuntatoiminnan tulokset v. 1998. Valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaosto. Helsinki: Opetusministeriö.
- Liikunnan yhteiskunnallinen perustelu 1994. Tieteellinen katsaus. Liikunnan ja kansanterveyden julkaisuja 90. Jyväskylä: LIKES.
- Liikuntaa kaikille. Erityisryhmien liikunnan valtakunnalliset neuvottelupäivät Hyvinkäällä 12.–13.5.1986. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 107. Helsinki: Liikuntatieteellinen Seura.
- Liikuntaesteiset rakennetussa ympäristössä – kartoitukset vuosina 1976–1981. 1983. Invalidiliiton julkaisu 1/1983.
- Liikuntaesteiset rakennetussa ympäristössä – suunnitteluohjeet 1983. Invalidiliiton julkaisu 2/1983.
- Liikuntakasvatuksen ja urheilun kansainvälinen peruskirja 1982. Hyväksytty Unescon yleiskokouksen 20. istunnossa Pariisissa 21.11.1978. YK:n kasvatustieteiden ja kulttuurijärjestön, Unescon suosituksia ja sopimuksia 9. Helsinki: Suomen Unesco-toimikunta.
- Liikuntatieteellisen tiedekunnan kehittämisohjelma vv. 1970–75. Hyväksytty hallintokollegion kokouksessa 30.4.1969. Jyväskylän yliopisto.
- Liikuntatutkimuksen suunta vuoteen 2005. Avauksia, politiikkaa ja toimenpiteitä. Valtion liikuntaneuvoston liikuntatieteellinen jaosto. Opetusministeriö, Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osaston julkaisusarja 12/2000.

- Monikäyttöisten liikuntahallien suunnitteluseminaari 16.–17.11.1979 Kouvolassa. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 75.
- Piispanen, Toni 2007. Yhdessä kehittäen paikallisiin ratkaisuihin. Erityisliikuntaa kuntiin 2004–06 kehittämis- ja konsultointiprojekti. Loppuraportti. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu 160.
- Rintala, Pauli 2004b. Yliopistokoulutuksen muutokset ja kansainvälisyys osana erityisliikunnan kehitystä. Luentolyhennelmä. Teoksessa Erityisryhmien liikunnasta soveltavaan liikuntaan – 20 vuotta kuntien erityisliikuntaa. Helsinki: Liikuntatieteellinen Seura.
- Suunnitteluohjeet liikuntatilojen kehittämiseksi vammaisille henkilöille soveltuviksi 1987. Länsi-Euroopan urheilusta vastaavien ministereiden 5. konferenssi Dublinissa 30.9.–2.10.1986. Opetusministeriö.
- Tiihonen, Arto & Ala-Vähälä, Timo 2002. Erityisliikunnan arviointiraportti. Valtionhallinnon toimenpiteiden arviointia erityisliikunnan alueella. Opetusministeriö, Kulttuuri-, liikunta, ja nuorisopolitiikan julkaisusarja 6/2002.

SÄHKÖISET LÄHTEET

- Huovinen, Terhi 2008. Tutkimus.
http://users.jyu.fi/~tehuovin/terhi/Tutkimus_graduaiheita.htm. Viitattu 8.6.2008.
- Invalidiliitto 2006. Tietoa rakennetun ympäristön ja liikkumisen esteettömyydestä.
<http://www.invalidiliitto.fi/portal/esteeton.fi/fi/>. Viitattu 6.10.2008.
- Kirkkomäki, Pia 2006. Historiaa. Säkkituolista satoihin toimintavälineisiin. Malike.
<http://www.malike.fi/sivu/historiaa>. Viitattu 7.10.2008.
- Kokkonen, Jouko 2008. Liikuntatieteellinen Seura 75 vuotta.
http://www.lts.fi/?sid=34&tid=450<S_reg=em4u5rpm9u0emmmv9o1cek0gt1. Viitattu 8.8.2008.
- Liikuntatieteellinen Seura 2004. Erityisliikunnanohjaajat ja seitsemän alan kehittäjää palkittiin kuntien erityisliikunnan 20-vuotisjuhlaseminaarissa.
<http://www.lts.fi/?sid=34&tid=190>. Viitattu 29.4.2008.
- Opetusministeriö 2008. Opetusministeriön organisaatiokaavio.
http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Ministerioe_ja_hallinnonal/liitteet/organisaatiokaavio.pdf. Viitattu 5.10.2008.

- Raha-automaattiyhdistys 2008. Tietoa RAY:stä. <http://www.ray.fi/raytietoa/index.php>. Viitattu 6.10.2008.
- Savolainen, Terttu 2006. Valtiolla suurempi vastuu vammaispalveluiden rahoituksesta. Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://www.stm.fi/Resource.phx/publishing/documents/9236/index.htx>. Viitattu 3.10.2008
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2005. Vammaislakien yhdistäminen. Lausuntoyhteenveto. <http://www.stm.fi/Resource.phx/ajank/lausu/lausyhtv/vammaislaki.htx.i1431.pdf>. Viitattu 3.10.2008.
- Soveltava Liikunta SoveLi 2004. SoveLin esittely. http://www.soveli.fi/sovelin_esittely/. Viitattu 21.10.2008.
- Suomen Paralympiakomitea 2007. Suomen Paralympiakomitea. http://www.paralympia.fi/suomen_paralympiakomitea/. Viitattu 21.10.2008.
- Valtioneuvosto 2008. Hallitusohjelma. Vanhasen hallitus 2003–2007. http://www.vn.fi/tietoarkisto/aiemmat_hallitukset/vanhanen/hallitusohjelma/ohjelma/fi.jsp#6. Viitattu 6.10.2008.
- Youth Sport Trust 2008. PE and Sport. Out-of-School-Hours. Learning guide. The Inclusion Spectrum. http://www.youthsporttrust.org/downloads/cms/Document_Bank/PE__Sport_OSHL_Guide.pdf. Viitattu 4.10.2008.

HAASTATTELUT (Alkuperäiset haastattelut ovat tutkijoiden hallussa)

- Henttu, Tuula, konsultoiva erityisliikunnanopettaja, erityislapsen äiti, 14.8.2006.
- Koivumäki, Kari, suunnittelija, opetusministeriö, 21.8.2008b.
- Huovinen, Pirjo, kehittämispäällikkö, Jyväskylän kaupungin liikuntapalvelukeskus, 28.8.2008 yhteishaastattelu.
- Kannas, Sirkka, liikuntasuunnittelija, Jyväskylän kaupungin sosiaali- ja terveystalokeskus, 28.8.2008 yhteishaastattelu.
- Heikkinen, Eino, emeritusprofessori, 8.9.2008.

HENKILÖKOHTAISET TIEDONANNOT

Koivumäki, Kari 6.10.2008 (viitteissä merkintänä 2008c)

Rintala, Pauli 9.6.2008

Vilhu, Jyrki 15.8.2008

LIITTEET

Liite 1

Haastattelulupa ja suostumus tutkimukseen osallistumiseen

Olemme Jyväskylän yliopiston liikuntapedagogiikan opiskelijoita ja teemme pro gradu -tutkielmaa erityisliikunnan historiasta Suomessa. Toivomme Teidän osallistuvan haastateltavaksi, koska tutkimuksemme onnistumisen kannalta se on erittäin tärkeää.

Tutkimuksen tarkoitus on muodostaa kokonaiskuva vuosien 1945–2005 erityisliikunnasta ja sitä selittäviä yhteiskunnallisista ilmiöistä ja muutoksista. Keskitymme tutkimuksessa valtion ja kuntien liikuntahallinnon toimintaan.

Tutkimusmateriaalia keräämme myös yksilohaastatteluiden avulla. Materiaalin käsittelyn helpottamiseksi toivomme saavamme käyttää apuna nauhuria. Haastattelun jälkeen olemme tarvittaessa yhteydessä, jos haastatteluja on tarpeen syventää.

Olen saanut riittävästi tietoa erityisliikunnan historiaa koskevasta pro gradu - tutkielmasta ja haluan osallistua siihen haastateltavana. Olen tietoinen siitä, että osallistumiseni on vapaaehtoista ja että voin keskeyttää osallistumiseni milloin tahansa ilman, että se vaikuttaa mitenkään kohteluuni nyt tai vastaisuudessa.

Haastattelua käytetään aineistona erityisliikunnan historiaa käsittelevän pro gradu –tutkielman tekemisessä ja siihen liittyvissä julkaisuissa. Haastattelussa käytetään nauhuria. Suostun siihen, että esiinnyn omalla nimelläni tutkimusraportissa. Ennen tutkimuksen julkaisemista saan lukea raportin ja hyväksyä sen.

Paikka ja päiväys _____

Allekirjoitus _____

Nimen selvennys _____

Liite 2

Esimerkki haastattelurungosta

Haastateltavan taustatiedot

Kerrotko työstäsi tai toiminnastasi erityisliikunnan parissa?

Mikä motivoi sinua erityisliikunnan alalla alun perin? Entä tällä hetkellä?

1960-luku

Kuvailetko erityisryhmien liikuntaa 1960-luvulla valtionhallinnon näkökulmasta?

Miten näet yhteiskunnan muutokset erityisliikunnan taustalla?

Mikä merkitys LTS:n vuoden 1969 erityisryhmien liikunnan seminaarilla oli?

Mikä oli olennaisinta vuosikymmenen kehityksessä erityisliikunnassa?

1970-luku

Kuvailetko erityisryhmien liikuntaa 1970-luvulla valtionhallinnon näkökulmasta?

Mikä oli hyvinvointivaltion rooli erityisliikunnassa?

Tiivistätkö LTS:n ja OPM:n roolit erityisliikunnan kehittäjinä?

Miten 1970-luvun erityisliikunnan kokeiluprojektit lähtivät liikkeelle?

Mikä oli olennaisinta vuosikymmenen kehityksessä erityisliikunnassa?

1980-luku

Kuvailetko erityisryhmien liikuntaa 1980-luvulla valtionhallinnon näkökulmasta?

Mikä oli erityisryhmien liikuntatoimikunnan asettamisen poliittinen tausta?

Mikä oli liikuntalakimuutoksen käytännön merkitys erityisliikunnalle?

Miten vastuu erityisliikunnasta jakautui OPM:n ja LTS:n kesken?

Mikä oli olennaisinta vuosikymmenen kehityksessä erityisliikunnassa?

1990-luku

Kuvailetko erityisryhmien liikuntaa 1990-luvulla valtionhallinnon näkökulmasta?

Miten taloudellinen taantuma vaikutti erityisliikunnan järjestämiseen?

Miten kuntien itsehallinnon lisääntyminen vaikutti erityisliikuntaan?

Miten urheilun keskusjärjestöjen remontti vaikutti erityisliikuntaan?

Mikä oli olennaisinta vuosikymmenen kehityksessä erityisliikunnassa?

2000-luku

Kuvailetko erityisryhmien liikuntaa 2000-luvulla valtion hallinnon näkökulmasta?

Voiko yhteinen ja kaikille avoin liikunta toteutua?

Miten EU on vaikuttanut erityisliikuntaan?

Loppukooste

Mikä merkitys erityisliikunnasta käytetyillä käsitteillä on erityisliikunnalle?

Mikä merkitys erityisliikunnan neuvottelupäivillä on ollut?

Miksi liikunta- ja urheiluseurat eivät ole ottaneet vastuuta erityisliikunnan järjestämisestä?

Voisitko arvioida erityisliikunnan kehitystä vuoteen 2015?

Voisitko yhdellä virkkeellä kertoa, miten teemoittelisit erityisliikunnan muutoksen 1960–2008?

Liite 3 (1/2)

Yhteenveto Jyväskylän kaupungin erityisryhmien liikunnan kalenterista keväältä 1980

Järjestäjinä olivat Jyväskylän kaupungin terveyskeskus yhteistyössä eri järjestöjen ja hallinnonalojen kesken. (Järjestäjä merkitty sulkuihin.)

Alle kouluikäisten lasten ohjatut liikuntaryhmät

- vesiliikunta ja uinti astmalapsille (liikuntatoimisto)
- liikuntaa kuulovammaisille esikouluikäisille lapsille (liikuntatoimisto)

Vammaisten ja pitkäaikaissairaiden aikuisten ohjatut liikuntaryhmät

reuma- ja selkäryhmät

- nivelreumasta ja niveloireista kärsivien vesiliikunta (liikuntatoimisto)
- nivelreumasta ja niveloireista kärsivien kuntovoimistelu (hyväkuntoiset) ja kuntovoimistelu (heikkokuntoiset), (työväenopisto/Jyväskylän Reumayhdistys)
- kipuselkäisten vesiliikuntakurssi (liikuntatoimisto)
- kipuselkäisten ja heikkokuntoisten kuntovoimistelu (Jyväskylä Työväen Naisvoimistelijat)

liikuntavammaiset

- invalidien sovelletut pallopelit (liikuntatoimisto/Jyväskylän Invalidit)
- CP-vammaisten kuntovoimistelu ja sovelletut pelit (koulutoimisto/Keski-Suomen CP-yhdistys)

keuhkovammaiset, allergiset ja sydänryhmät

- keuhkovammaisten kuntovoimistelu (Keski-Suomen Keuhkovammayhdistys)
- astmaa sairastavien jooga (Työväenopisto/Keski-Suomen Allergiayhdistys)
- sydäntautia sairastavien kuntovoimistelu ja uinti (Jyväskylän Sydäntautiyhdistys)
- pitkäaikaissairaiden kuntovoimistelu (astmaa, sydäntautia ja reumaa sairastavat), (Työväenopisto/ Jyväskylän Seudun Sairaus- ja Tapaturmainvalidit)

Liite 3 (2/2)

mielenterveysryhmät

- naisten kuntovoimistelu (liikuntatoimisto/Keski-Suomen Mielenterveysyhdistys Kello)
- miesten lentopallo (liikuntatoimisto/Keski-Suomen Mielenterveysyhdistys Kello)
- mielenterveysryhmän valvottu kuntouinti (Keski-Suomen Mielenterveysyhdistys Kello)

kehitysvammaiset

- kuntovoimistelu ja sovelletut pallopelit (koulutoimisto/Päiväharjun opetus- ja työkeskus)
- kuntokävely (Keski-Suomen Kehitysvammaisten tuki)

kuulo- ja näkövammaiset

- kuulovammaisten vesiliikunta (Työväenopisto/Keski-Suomen Kuulovammaiset)
- kuulovammaisten palloilu (Työväenopisto/Keski-Suomen Kuulovammaiset)
- kuurojen voimistelu (Työväenopisto/Keski-Suomen Kuurot)
- kuurojen lentopallo (Jyväskylän kuurojen urheiluseura Jalo)
- kuurojen ja kuurosokeiden eläkeläisten voimistelu ja uinti (sosiaalitoimisto)
- näkövammaisten vesiliikunta (Työväenopisto/Keski-Suomen Sokeat)
- sokeiden maalipallo (Työväenopisto/Keski-Suomen Sokeat)

afasiaryhmä

- kielellisesti vammaisten ja liikuntavammaisten voimistelu (Keski-Suomen Afasiayhdistys)

syöpäpotilaiden ryhmä

- voimistelu (Keski-Suomen Syöpäyhdistys)

sotainvalidit ja –veteraanit

- sotainvalidien lentopallo (Jyväskylän Sotainvalidit)
- sotainvalidien istumalentopallo (Jyväskylän Sotainvalidit)
- sotainvalidien kuntovoimistelu ja uinti (Jyväskylän Sotainvalidit)
- sotaveteraanien kuntovoimistelu ja lentopallo (Jyväskylän Sotaveteraanit)

(Lähde: Jyväskylä kaupungin terveyskeskus 1980a, 1980b)

Liite 4

Valtion liikuntahallinnon elinten nimimuutoksia

Valtion liikuntaneuvoston nimimuutokset

Valtion urheilulautakunta 1920–1924

Valtion urheilu- ja voimistelulautakunta 1924–1946

Valtion urheilulautakunta 1946–1966

Valtion urheiluneuvosto 1967–1991

Valtion liikuntaneuvosto 1991–

Erityisliikunnan jaoston nimimuutokset

Erityisryhmien liikunnan virkamiestyöryhmä 1982–1988 (edeltävä toimielin)

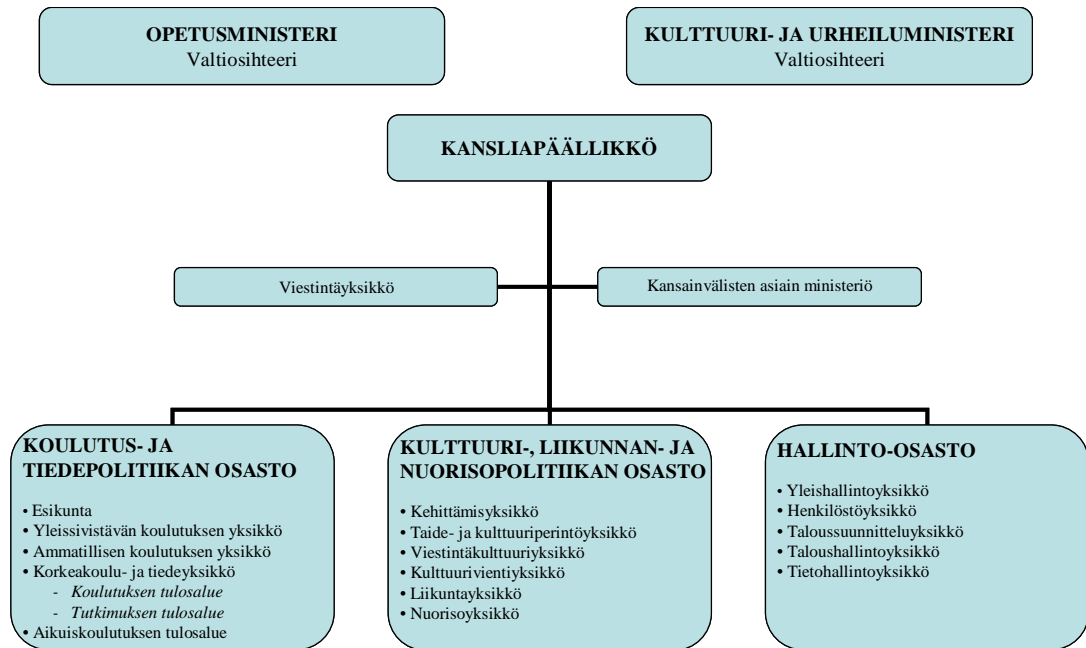
Erityisryhmien liikunnan neuvottelukunta 1988–1991

Erityisliikunnan jaosto 1991–

(Lähde: Vasara 2004, 442-444)

Liite 5

Valtion liikuntahallinnon organisaatiokaavio vuodelta 2008

(Lähde: Opetusministeriö 2008)

Liite 6

Inklusion keinot

(Lähde: Youth Sport Trust 2008, mukaeltu)

Liite 7

Erityisliikunnan merkkipaalat

- 1960–1964 Keskeisten liikuntajärjestöjen synty
- 1969 Ensimmäinen erityisryhmien liikunnan seminaari
- 1976–1979 Erityisryhmien liikunnan kokeilu- ja tutkimusprojekti
- 1980 Liikuntalaki
- 1980–1981 Erityisryhmien liikuntatoimikunta
- 1981 Erityisliikuntapedagogiikan lehtoraatti Jyväskylän yliopistoon
- 1982 Erityisryhmien liikunnan päätoimisen suunnittelijan toimi valtionhallintoon
- 1983 Ensimmäinen erityisryhmien liikunnan oppikirja
- 1984 Liikuntalakimuutos
- 1986 Ensimmäiset erityisryhmien liikunnan neuvottelupäivät
- 1992 Liikunta-alan koulutus uudistus
- 1993–1994 SEY:n (SoveLi:n) ja Paralympiayhdistyksen synty
- 1995 Erityisliikunnan professuuri Jyväskylän yliopistoon
- 1995–1996 Erityisryhmien liikunta 2000 -toimikunta
- 1999 Liikuntalakiuudistus
- 2000–2001 Terveyttä edistävän liikunnan kehittämistoimikunta
- 2002 Ensimmäinen ulkopuolisen tahon tekemä erityisliikunnan arviointiraportti

Liite 8 (1/2)

Erityisryhmien liikunnan komiteat, työryhmät ja pysyvät luottamuselimet valtion liikuntahallinnossa.

1980-1981 Erityisryhmien liikuntatoimikunta

Komiteamietintö 1981:44

Mietinnön ehdotusten perusteella liikuntalaki muuttui, kunnat saivat erityisliikunnanohjaajien virat, vammaisliikuntajärjestöjen avustukset nousivat, alan kirjallisuuden julkaisut lisääntyivät ja erityisliikunnan koulutus laajentui.

1982-1988 Erityisryhmien liikunnan virkamiestyöryhmä

Työryhmä koordinoi erityisryhmien liikunnan kehitystyötä.

1982-1983 Työryhmä

Erityisryhmien liikunnan tutkimuksen kehittämisohjelma, Opetusministeriön työryhmien muistioita 1983:15

Muistio ohjasi osaltaan liikuntatieteellisen tutkimuksen projektien määrärahoja.

1985 Työryhmä, joka selvitti vammaisten henkilöiden liikuntatoiminnan edellytyksiä sekä koulutusta Suomessa.

Muistion ehdotusten perusteella erityisliikunnan opintokokonaisuudet laajenivat mm. urheiluopistoissa ja Jyväskylän yliopiston liikuntatieteellisessä tiedekunnassa.

1987 Euroopan neuvoston erillinen asiantuntijaryhmä

Eurooppalaisen erityisryhmien liikunnan peruskirja sekä siihen liittyvä suunnitteluohjeisto liikuntatilojen rakentamiseksi esteettömiksi (Opetusministeriö 1987)

1988-1991 Erityisryhmien liikunnan neuvottelukunta

Opetusministeriön pysyvä asiantuntijaelin erityisryhmien liikunnan alueella

1989 Työryhmä

Liikuntatoiminnan kehittäminen sosiaali- ja terveydenhuollon laitoksissa

Erityisryhmien liikunnan julkaisuja 1/1990

Muistion perusteella laitokset ovat kehittäneet liikuntatoimintaa. Lisäksi sen pohjalta on tehty julkaisuja vanhustenhuollossa ja psykiatrisen sairaanhoidon piirissä.

1990 Erityisliikunnan neuvottelukunnan erillinen asiantuntijaryhmä

Eläkeikäisten liikunnan toimintaorganisaation kehittäminen

Erityisryhmien liikunnan julkaisuja 2/1990

Muistion perusteella on edistetty ikääntyneiden liikunnan kehitystoimia.

Liite 8 (2/2)

1991- Erityisliikunnan jaosto

Jaosto toimi opetusministeriön asiantuntijaelimenä erityisliikuntaan liittyvissä kysymyksissä.

1992 Työryhmä

Erityisryhmien liikunnan ja sen rahoituksen kehittäminen

Opetusministeriön työryhmien muistioita 1992:50

Työryhmä teki ehdotuksia vammais- ja erityisliikunnan järjestöjen rahoituskriteereistä. Muistion perusteella on luotu uusia erityisliikunnan yhteistyöjärjestöjä sekä suunnattu opetusministeriön järjestöavustuksia.

1995-1996 Erityisryhmien liikunta 2000 -toimikunta

Erityisryhmien liikunta 2000 –mietintö, komiteamietintö 1996:15

Mietintö oli jatkoa vuoden 1981 komiteamietinnölle. Mietintö on ohjannut opetusministeriön päätöksiä erityisliikunnan kehittämiseksi vuosituhaten vaihteen molemmin puolin.

1997 Työryhmä, joka laati avustuskriteereitä koululais- ja opiskelijaliikuntajärjestöille sekä vammaisliikunta- ja kansanterveysjärjestöille.

Opetusministeriön työryhmien muistioita 1997:30

Muistion esitysten perusteella on osoitettu lisäavustuksia joillekin vammaisliikunta- ja kansanterveysjärjestöille sekä tehty linjauksia opetusministeriön avustustoiminnalle.

2003 Erityisliikunnan käsitteistöä pohtinut työryhmä

Työryhmä esitti suosituksia erityisliikunnan käsitteiden käytöstä.

2005 Integraatiotyöryhmä

Työryhmä laati esityksen liikuntajärjestelmän kehittämisestä kaikille avoimeksi.

2007 Vaikeavammaisten henkilöiden liikunnan kehittämistyöryhmä

Työryhmä selvitti vaikeavammaisten henkilöiden liikunnan järjestämistä.

(Lähde: Luona-Helminen, R. & Samstén, R. 2004, 139-141; Koivumäki 2008c)

VIITTEET

- ¹ Erityisliikunnan historian tutkimista olivat ehdottaneet emeritusprofessori Eino Heikkinen puheessaan kuntien erityisliikunnan 20-vuotisseminaarissa, Heikkinen 2004; Leena Kummu vammaisurheilua koskevassa pro gradu-tutkielmassaan, Kummu 2006, 100 ja Jyväskylän yliopiston erityisliikunnan lehtori Terhi Huovinen omilla kotisivuillaan, Huovinen, T. 2008
- ² Erityisryhmien Liikunta 2000 -toimikunta 1996, 9
- ³ Kari Koivumäki on toiminut 1970-luvulta asti erityisliikunnan suunnittelijana Liikuntatieteellisessä Seurassa ja opetusministeriössä sekä 1980-luvulta asti valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaoston ja sen edeltäjien sihteerinä. Hän toimii näissä tehtävissä edelleen. Lisäksi hän toimi Erityisryhmien liikuntatoimikunnan sihteerinä vuosina 1980–1981. Liikuntatieteellinen Seura 2004
- ⁴ Emeritusprofessori Eino Heikkinen on toiminut Erityisryhmien liikuntatoimikunnan puheenjohtajana vuosina 1980–1981, valtion liikuntaneuvoston liikuntatieteen jaoston puheenjohtajana vuosina 1995–1999 ja valtion liikuntaneuvoston jäsenenä 1991–1995. Liikuntatieteellinen Seura 2004; Koivumäki 2008c
- ⁵ Pirjo Huovinen on toiminut 1980-luvulta asti Jyväskylän kaupungin liikuntatoimessa erityisliikunnan tehtävissä. Nykyään hän työskentelee Jyväskylän liikuntapalvelukeskuksen kehittämisspäällikkönä. Huovinen, P. 2008
- ⁶ Sirkka Kannas on toiminut vuodesta 1981 alkaen Jyväskylän kaupungin sosiaali- ja terveystoimessa erityisliikunnan tehtävissä. Nykyään hän työskentelee Jyväskylän sosiaali- ja terveystoimintakeskuksen liikuntasuunnittelijana. Kannas 2008
- ⁷ Tuula Henttu on ollut lähes 19 vuotta erityislapsen äiti ja sitä kautta erityisliikuntapalvelujen käyttäjä. Nykyään hän työskentelee myös Jyväskylän kaupungin konsultoivana erityisliikunnanopettajana. Henttu 2008
- ⁸ Autio, Katajala-Peltomaa & Vuolanto 2001, 11-12
- ⁹ Kiviniemi 2001, 68
- ¹⁰ Tuomi & Sarajärvi 2006, 87-88
- ¹¹ Hirsjärvi & Hurme 2000, 47
- ¹² Kostiainen 2001, 76
- ¹³ Moilanen & Rähä 2001, 51
- ¹⁴ Kalela 2000, 55, 164
- ¹⁵ Kinnunen 2001, 55
- ¹⁶ Malmsten 2007, 73
- ¹⁷ Nygård 1996, 30
- ¹⁸ Toimittaminen tarkoittaa tässä yhteydessä tekstin käsittelyä siten, että puhekieli muutetaan selkeiksi lauseiksi ja ajatuksiksi. Asiasisältöä tai henkilön persoonallista esitystapaa ei muuteta.
- ¹⁹ Kinnunen 2001, 52
- ²⁰ Hietala 2001, 25
- ²¹ Hietala 2001, 21
- ²² Kalela 2000, 37-39

-
- ²³ Eskola & Suoranta 1999, 17
- ²⁴ Hietala 2001, 28
- ²⁵ Kalela 2000, 94
- ²⁶ Eskola & Suoranta 1999, 209-212
- ²⁷ Eskola & Suoranta 1999, 118-120
- ²⁸ Hirsjärvi & Hurme 2000, 189
- ²⁹ Renvall 1965, 203-204
- ³⁰ Hirsjärvi & Hurme 2000, 189
- ³¹ Kostiainen 2001, 76
- ³² Eskola & Vastamäki 2001, 24
- ³³ Hirsjärvi & Hurme 2000, 137
- ³⁴ Hirsjärvi & Hurme 2000, 184
- ³⁵ Varsinkin ennen ensimmäistä virallista määritelmää vuodelta 1981 useat henkilöt ottivat osaa käsittekeskusteluun, jotta erityisliikunnalle kehittyisi oma alakohmainen sanasto. Esimerkiksi Ulla Lahtinen otti kantaa asiaan artikkelissaan, jossa hän käytti erityisliikunnasta nimitystä erityisryhmien liikunnallinen kuntoutus. Erityisryhmiin hän luki kuuluviksi vammaiset, fyysisesti pitkäaikaissairaata, psyykkisesti häiriintyneet, kuten kehitysvammaiset, ja sosiaalisesti häiriintyneet, kuten epäsosiaaliset nuoret, vangit, alkoholistit ja huumausaineiden käyttäjät. Lahtinen 1975
- ³⁶ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 1, 10-13
- ³⁷ Erityisryhmien Liikunta 2000 -toimikunta 1996, 8-10
- ³⁸ Rintala & Huovinen 2007, 191
- ³⁹ Mälkiä & Rintala 2002, 7
- ⁴⁰ Erityisryhmien liikunnan kehittämissuunnitelma 2003–2005, 5
- ⁴¹ Rintala & Huovinen 2007, 191
- ⁴² Erityisryhmien liikunnan kehittämissuunnitelma 2003–2005, 5
- ⁴³ Mälkiä & Rintala 2002, 7
- ⁴⁴ Erityisryhmien liikunnan käsitteistö 2003, 2, 9
- ⁴⁵ Kokkonen 2003
- ⁴⁶ Koivumäki 2008a, 2008b
- ⁴⁷ Tuunainen 1996, 16.
- ⁴⁸ Invalidi -sana on kirjoitettu 1950-luvulle saakka muodossa invaliidi. Liittojen, laitosten ja yhdistysten käyttämät nimet ja muodot ovat vaihdelleet muun muassa perustusvuoden mukaan. Mähönen 1998, 227
- ⁴⁹ Mähönen 1998, 9. Noin puolella raajarikkoisista vammautumisen syy oli sairaus, joka yleensä oli polio tai tuberkuloosi. Kaikista vammautuneista synnynnäisesti vammautuneita oli 15 prosenttia ja tapaturmissa vammautuneita 33 prosenttia. Mähönen 1998, 24
- ⁵⁰ Saari 1949, 28-29. 1900-luvun alkupuoliskon kirjallisia julkaisuja olivat myös Laitakari 1919: Heikkokykyiset ja tylsämieliset lapset: niiden kasvatusta ja apukoulu, sekä esimerkiksi Neuman-Rahn 1924: Siekäläisesti sairas ihminen ja hänen hoitonsa.
- ⁵¹ Saari 1968

-
- ⁵² Reid 2003
- ⁵³ Rintala 2002
- ⁵⁴ Vehmas 2005, 93–97
- ⁵⁵ Juppi 1995, 20
- ⁵⁶ Kärkkäinen 1986, 32-34
- ⁵⁷ Telama, Vuolle & Laakso 1986, 17-18
- ⁵⁸ Juppi 1995, 21, 27
- ⁵⁹ Selitysmalleista lisää esimerkiksi teoksissa: Oliver 1996, Altman 2001, Barnes & Mercer 2004 ja Vehmas 2005
- ⁶⁰ Laasonen & Saari 2006
- ⁶¹ Oliver 2004, 20
- ⁶² Laasonen & Saari 2006
- Lääketieteellinen malli näkyi selvästi 1970-luvulla esimerkiksi *Kollega 2/70* -lehden artikkeleiden otsikoissa: Liikunta ja terveys (Ilkka Vuori), Sairaalan henkilön liikunnan tarve (Klaus A. Järvinen) ja Liikunta ja selkäsairaudet (P. H. Fabritius).
- ⁶³ Nieminen 2004; Priestley 2003, 13-14
- ⁶⁴ Oliver 1996, 32-33
- ⁶⁵ Barnes & Mercer 2004, 2
- ⁶⁶ Oliver 2004, 19
- ⁶⁷ Nieminen 2004
- ⁶⁸ Tresgaskis 2004
- ⁶⁹ Oliver 1996, 32
- ⁷⁰ Vehmas 2005, 142
- ⁷¹ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 1
- ⁷² Ilmanen & Voutilainen 1982, 169-170
- ⁷³ Heikkinen 2008
- ⁷⁴ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 2
- ⁷⁵ Ingstad 2001, 778-779
- ⁷⁶ Sherrill 2004
- ⁷⁷ Laiho 1975, 13
- ⁷⁸ Heikkinen 2008
- ⁷⁹ Ilmanen & Voutilainen 1982, 177-178
- ⁸⁰ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 2
- ⁸¹ Heikkinen 2008
- ⁸² Hentilä 1989, 216-217
- ⁸³ Kärkkäinen 1986, 29-30
- ⁸⁴ Juppi 1995, 145
- ⁸⁵ Meinander 1992, 97-99

-
- ⁸⁶ Urheilun arvostuksen nouseminen näkyi valtiovallan toimesta yhteiskunnassamme usealla saralla. Esimerkiksi urheiluopistojen rakentaminen ja urheiluohjaajien koulutus alkoivat 1920-luvulla, oppikouluissa urheilusta sai erillisen arvosanan vuodesta 1931 alkaen, Liikuntatieteellinen Seura aloitti toimintansa 1930-luvulla, valtion urheilulautakunta aloitti valtion avustusten myöntämisen liikuntapaikkarakentamiseen vuonna 1931 ja voimistelulaitoksen liikuntatieteellinen laboratorio valmistui 1941. Ilmanen & Voutilainen 1982, 111, 124, 180; Juppi 1995, 111-113
- ⁸⁷ Laine 1992b, 216-217
- ⁸⁸ Hentilä 1992, 140-142
- ⁸⁹ Laine 1992a, 183-184, 192
- ⁹⁰ Ilmanen & Voutilainen 1982, 166-167
- ⁹¹ Juppi 1995, 68
- ⁹² Ilmanen & Voutilainen 1982, 180
- ⁹³ Sotaministeriö pyrki myös yhdessä suojeluskuntajärjestön kanssa vaikuttamaan Vierumäen urheiluopiston perustuspaikkaan; heidän mielestään Utti olisi ollut Vierumäkeä parempi paikka. Juppi 1995, 75-85, 97-98
- ⁹⁴ Myllykoski & Vasara 1989, 5
- ⁹⁵ Myllykoski & Vasara 1989, 12-14
- ⁹⁶ Myllykoski & Vasara 1989, 12-14
- ⁹⁷ Karisto ym. 2003, 267-268
- ⁹⁸ Kerjuu oli vammaisen ainoa sosiaaliturva, jos suku hylkäsi jäsenensä. Rätty & Virta 1994, 1
- ⁹⁹ Mähönen 1998, 7-9
- ¹⁰⁰ Ruotu oli tiettyjen talojen piiri, jossa köyhä kierteli kerjäläisen tavoin anelemassa taloista viljaa tai muuta ruokaa. Ruotuhoido oli kirkon määräämä rasite talonpojille, sillä se ei ollut vapaaehtoista heille. Ruotuhoido oli nöyryyttävää köyhälle, mistä kertoo kansan käyttämät nimitykset: syöttöläiset, kylänhuonot, kylänkiertolaiset, istukkaiset tai porstuaväki. Karisto ym. 2003, 227-239.
- ¹⁰¹ Ilmanen 1996, 13-22, 50-51, 92
- ¹⁰² Vasara 2004, 131-133
- ¹⁰³ Suomi oli saavuttanut sotaa edeltävän taloudellisen tason kansantuotteen suuruuden, rakennustoiminnan, teollisuuden ja ulkomaankaupan volyymin perusteella. Suuriksi ikäluokiksi luetaan vuosina 1945–1950 syntyneet. Syntyvyyden huippuvuosina syntyi yli 100 000 lasta, esimerkiksi 1970–1990-luvuilla syntyvyys on ollut alle 70 000 lasta vuodessa. Karisto ym. 2003, 57-61
- ¹⁰⁴ Helsingissä alkoi useita suuria rakennushankkeita kuten uusi lentoasema ja olympialaituri sekä Käpylän kisakylä. Juppi 1995, 189
- ¹⁰⁵ Juppi 1995, 189
- ¹⁰⁶ Ilmanen 1996, 17-18
- ¹⁰⁷ Juppi 1995, 169
- ¹⁰⁸ Ilmanen 1996, 18-19, 154-156
- ¹⁰⁹ Ilmanen 1996, 111, 154-156
- ¹¹⁰ Ilmanen 1996, 113-115, 122, 136

-
- ¹¹¹ Laiho 1975, 21-24
- ¹¹² Myllykoski & Vasara 1989, 5-6
- ¹¹³ Karisto ym. 2003, 285
- ¹¹⁴ Myllykoski & Vasara 1989, 5-6
- ¹¹⁵ Myllykoski & Vasara 1989, 6-8
- ¹¹⁶ Myllykoski & Vasara 1989, 8
- ¹¹⁷ Myllykoski & Vasara 1989, 8-12
- ¹¹⁸ Laiho 1975 & 1985
- ¹¹⁹ Myllykoski & Vasara 1989, 8-12
- ¹²⁰ Myllykoski & Vasara 1989, 8-12
- ¹²¹ Myllykoski & Vasara 1989, 12-14
- ¹²² Koivumäki 2008a, 2008b
- ¹²³ Juppi 1995, 191, 208
- ¹²⁴ Juppi & Aunesluoma 1995, 73-76
- ¹²⁵ Ilmanen 1996, 157-158
- ¹²⁶ Vasara 2004, 149
- ¹²⁷ Vasara 2004, 246-249
- ¹²⁸ Liikuntapoliittisten neuvottelupäivien julkilausuma 1967, Stadion 4B/1967, s. 72. Stadion -lehti vastaa nykyistä Liikunta ja Tiede lehteä. Nimenmuutos lehdelle tehtiin vuonna 1981.
- ¹²⁹ Vasara 2004, 249-250, 257
- ¹³⁰ Koivumäki 2008a, 2008b
- ¹³¹ Vasara 2004, 214-221
- ¹³² Ilmanen 1996, 204
- ¹³³ Valtion sosiaalimenot kasvoivat yhdeksänkertaisiksi vuosina 1950–1980. Esimerkkejä: 1948 lapsilisä, 1957 kansaneläke, 1964 pakollinen sairausvakuutusjärjestelmä ja yleinen äitiysraha, 1973 lasten päivähoido, 1979 työterveyshuolto. Meinander 1999, 379-384
- ¹³⁴ Esimerkkejä eriarvoisuuden poistamisesta koulutuksessa ovat peruskoulu-uudistus sekä alueellisten ammattikoulutuspaikkojen lisääminen ja korkeakoulujen perustaminen Itä- ja Pohjois-Suomeen. Koulutuspolitiikan keskeinen tavoite 1960- ja 1970-luvulla oli eriarvoisuuden vähentäminen, myöhemmissä suunnitelmissa tämä tavoite ei ole enää yhtä keskeisesti esillä. Karisto ym. 2003, 88-90
- ¹³⁵ Julkunen 1992, 11-13
- ¹³⁶ Rawls 1998, 15-20, 45-47
- ¹³⁷ Sihvola 2003, 199-200, 216
- ¹³⁸ Vasara 2004, 325-326
- ¹³⁹ Ilmanen 1996, 28
- ¹⁴⁰ Vasara 2004, 325-326
- ¹⁴¹ Ilmanen 1996, 162.
- ¹⁴² Olin & Virtanen 1975, 9
- ¹⁴³ Ilmanen 1996, 178

-
- ¹⁴⁴ Monikäyttöisten liikuntahallien suunnitteluseminaari 1979, 1, 107-108. Raportissa on annettu hyvinkin tarkkoja ohjeita wc-, pesu- ja katsomotilojen suosituksiksi sekä suositeltu muutamia alan julkaisuja.
- ¹⁴⁵ Liikuntaesteiset rakennetussa ympäristössä -kartoitukset vuosina 1976–1981, 1983 ja Liikuntaesteiset rakennetussa ympäristössä -suunnitteluohjeet, 1983
- ¹⁴⁶ Juppi 1995, 221-222
- ¹⁴⁷ Telama & Vuolle 1986, 45
- ¹⁴⁸ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 10
- ¹⁴⁹ Barnes & Mercer 2004, 1
- ¹⁵⁰ Liikuntakasvatuksen ja urheilun kansainvälinen peruskirja 1982, 1-2
- ¹⁵¹ Vasara 1992, 428-429
- ¹⁵² Lahtinen 1975
- ¹⁵³ Lahtinen 1975
- ¹⁵⁴ Lahtinen & Raivio 1980, 263
- ¹⁵⁵ Lahtinen 1975
- ¹⁵⁶ Erityisryhmien liikunnan ohjaajakurssin kurssiraportti 1978, 10-13
- ¹⁵⁷ Koivumäki 2008b
- ¹⁵⁸ Valtion liikuntahallintoa tutkinut Erkki Vasara korostaa Liikuntatieteellinen Seuran merkitystä erityisryhmien liikunnan kehityksessä. Seura teki Suomessa 1960- ja 1970-luvuilla pioneerityötä erityisryhmien liikunnan saralla, minkä jälkeen organisaatiotyö siirtyi 1980-luvun lopulla valtakunnalliselle tasolle opetusministeriön alaiseksi. Vasara 2004, 257, 298-299
- ¹⁵⁹ Erityisryhmien liikuntaseminaari Pajulahden urheiluopistossa Nastolassa 7.-10.5.1973: seminaariraportti, 1974, 3-4; Erityisryhmien liikuntaseminaari Peurungan kuntoutumislaitoksessa, Laukaassa 12.-14.11 1974: Seminaariraportti 1975, esipuhe, 46; Erityisryhmien liikuntaseminaari Espoossa 6. – 7.11.1975: seminaariraportti
- ¹⁶⁰ Erityisryhmien liikuntaseminaari Pajulahden urheiluopistossa Nastolassa 7.-10.5.1973: seminaariraportti, 1974, 3-4; Erityisryhmien liikuntaseminaari Peurungan kuntoutumislaitoksessa, Laukaassa 12.-14.11 1974: Seminaariraportti 1975, esipuhe, 46; Erityisryhmien liikuntaseminaari Espoossa 6. – 7.11.1975: seminaariraportti
- ¹⁶¹ Erityisryhmien liikuntaseminaari Espoossa 6.-7.11.1975: seminaariraportti
- ¹⁶² Henttu 2008
- ¹⁶³ Liikuntalakikomitean mietintö 1976, 329-330
- ¹⁶⁴ Lahtinen 1975
- ¹⁶⁵ Koivumäki 2008a, 2008b
- ¹⁶⁶ Heikkinen 2008
- ¹⁶⁷ Koivumäki 2008b
- ¹⁶⁸ Projektikunnat olivat Mäntsälä, Hyvinkää ja Jyväskylä. Erityisryhmien liikuntaprojektin loppuraportti 1979
- ¹⁶⁹ Erityisryhmien liikuntaprojektin loppuraportti 1979, 1, 4-6, 11-12
- ¹⁷⁰ Vasara 2004, 296-298

-
- ¹⁷¹ Lahtinen 1986, 194-196
- ¹⁷² Erityisryhmien liikuntaprojektin loppuraportti 1979, 97-114
- ¹⁷³ Rintala 1998, Koivumäki 2008b, Kannas 2008
- ¹⁷⁴ Vasara 2004, 298-299
- ¹⁷⁵ Vasara 2004, 272-273
- ¹⁷⁶ Ilmanen 1996, 158-161
- ¹⁷⁷ Vasara 2004, 274, 326
- ¹⁷⁸ Juppi 1995, 235
- ¹⁷⁹ Vasara 2004, 326-327
- ¹⁸⁰ Vasara 2004, 326
- ¹⁸¹ Juppi 1995, 236
- ¹⁸² Ilmanen 1996, 184, 189
- ¹⁸³ Vasara 2004, 283
- ¹⁸⁴ Kärkkäinen 1986, 41
- ¹⁸⁵ Liikuntalaki 984/1979, 11 §, 12 §
- ¹⁸⁶ Ilmanen & Voutilainen 1982, 221-222
- ¹⁸⁷ Kehittämisohjelmassa on kirjoitusasuna erityisliikunta, ei erityisryhmien liikunta.
- ¹⁸⁸ Liikuntatieteellisen tiedekunnan kehittämisohjelma vv. 1970–75, 2, 10-11
- ¹⁸⁹ Rintala 2008
- ¹⁹⁰ Erityisryhmien liikuntaprojektin loppuraportti 1979, 90
- ¹⁹¹ Lahtinen 1986, 195
- ¹⁹² Erityisryhmien liikunta -ohjaajakurssin kurssiraportti 1978, 1
- ¹⁹³ Erityisryhmien liikuntaprojektin loppuraportti 1979, 37
- ¹⁹⁴ Kartoitus koski liikunnanopettajia, liikunnanohjaajia, lääkintävoimistelijoita, erikoislääkintävoimistelijointa, kuntohoitajia, erityisopettajia ja seurojen ohjaajia. Erityisryhmien liikuntaprojektin loppuraportti 1979, 90
- ¹⁹⁵ Lahtinen 1975
- ¹⁹⁶ Vilhu 2008
- ¹⁹⁷ Liikuntalakikomitean mietintö 1976, 329-330
- ¹⁹⁸ Ilmanen 1996, 188
- ¹⁹⁹ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 8
- ²⁰⁰ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 105-108
- ²⁰¹ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 109-112
- ²⁰² Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 113
- ²⁰³ Toimikunta suositteli selvityksen tekemistä erityisryhmiin kuuluvien henkilöiden määrästä, jakautumisesta eri ryhmiin ja alueellisesta sijoittumisesta, toimintaan soveltuvista tiloista, ohjaajaresursseista, kuljetuspalveluista, nykyisistä palveluista sekä tiedotus- ja yhteistyökanavista. Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 117-118
- ²⁰⁴ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 113-119

-
- ²⁰⁵ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 114
- ²⁰⁶ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 119-162
- ²⁰⁷ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 100
- ²⁰⁸ Nieminen 2004
- ²⁰⁹ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 179
- ²¹⁰ Ilmanen 1996, 188-189
- ²¹¹ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 173
- ²¹² Rintala 1998
- ²¹³ Liikuntalaki 984/1979, 3 §
- ²¹⁴ Liikuntalakikomitean mietintö 1976, 329-335
- ²¹⁵ Liikuntalaki 984/1979, 3 §
- ²¹⁶ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 113
- ²¹⁷ Liikuntalaki 984/1979, 8 §
- ²¹⁸ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 173-176
- ²¹⁹ Liikunta-asetus 1085/79
- ²²⁰ Erityisryhmien liikuntatoimikunta 1981, 173-176
- ²²¹ Laki liikuntalain muuttamisesta 1146/1983, 8 §
- ²²² Erityisryhmien liikunta 2000 -toimikunta 1996, 39

Liikuntalain muutoksen myötä kunnat ottivat käyttöönsä erityisliikunnanohjaaja -nimikkeen, mikä tarkoitti uuden liikuntakulttuurin osa-alueen syntymistä Suomessa. Koivumäki 2004a

- ²²³ Koivumäki 2008a
- ²²⁴ Erityisryhmien liikunnan (vuodesta 1994 erityisliikunnan) neuvottelupäivät ovat neljän vuoden välein järjestettävä tapahtuma, jossa alan asiantuntijat kokoontuvat. Neuvottelupäivien merkitys, sekä erityisliikunnassa yleisesti että tässä työssä käytettävänä lähteenä, tulee esiin näiden nelivuotiskausien arvioinnissa ja tulevaisuuden suunnittelussa. Jokaisille neuvottelupäiville OPM ja LTS kokoavat mennyttä jaksoa arvioivan raportin, jonka tarkoitus on antaa yhteinen tietoperusta osallistujille. Raportit käyvät myös muuhun alan kehitystyöhön ja arviointiin. Neuvottelupäivien ennakkomateriaalin, luentojen ja puheen- vuorojen sekä työryhmätyöskentelyn pohjalta neuvottelupäivät koostavat suositukset erityisliikunnan kehittämiseksi seuraavalle neljälle vuodelle. Järjestäjinä toimivat yleensä LTS, opetusministeriö, järjestyspaikan kunta ja muut alan toimijat.
- ²²⁵ Vasara 2004, 300
- ²²⁶ Koivumäki 1998
- ²²⁷ Liikuntaa kaikille. Erityisryhmien liikunnan valtakunnalliset neuvottelupäivät Hyvinkäällä 12.–13.5.1986, 1-2, 223-225
- ²²⁸ Liikuntaa kaikille. Erityisryhmien liikunnan valtakunnalliset neuvottelupäivät Hyvinkäällä 12.–13.5.1986, 7
- ²²⁹ Erityisryhmien liikunnan tutkimuksen kehittämisohjelma 1983. Muistiossa on muun muassa liitteenä bibliografiat anglo-amerikkalaisista, pohjoismaisista ja saksankielisistä erityisryhmien liikunnan yleisteoksista.

-
- ²³⁰ Neuvottelupäivät olivat toukokuussa 1986 ja Länsi-Euroopan urheilusta vastaavien ministereiden 5. konferenssi oli 30.9.–2.10.1986 Dubilinissa, Irlannissa. Konferenssissa ministerit hyväksyivät Erityisryhmien liikunnan eurooppalaisen käsikirjan, joka ilmestyi suomennettuna vuoden 1987 puolella opetusministeriön julkaisemana.
- ²³¹ Liikuntaa kaikille. Erityisryhmien liikunnan valtakunnalliset neuvottelupäivät Hyvinkäällä 12.–13.5.1986, 8-9
- ²³² Valtion liikuntatieteellinen toimikunta 1985, 87
- ²³³ Liikuntaa kaikille. Erityisryhmien liikunnan valtakunnalliset neuvottelupäivät Hyvinkäällä 12.–13.5.1986, 13, 215
- ²³⁴ Rintala 1998
- ²³⁵ Liikuntaa kaikille. Erityisryhmien liikunnan valtakunnalliset neuvottelupäivät Hyvinkäällä 12.–13.5.1986, 232-233
- ²³⁶ Koivumäki 2008a ja 2008b
- ²³⁷ Esimerkiksi terveydenhuolto oli kokenut uudistuksia kansanterveyslain astuttua voimaan 1970-luvun alussa. Heikkinen 2008
- ²³⁸ Heikkinen 2008
- ²³⁹ Koivumäki 2008a, 2008b
- ²⁴⁰ Koivumäki 2008a, 2008b
- ²⁴¹ Veikko Puputti ja Maija Könkkölä
- ²⁴² Koivumäki 2008a, 2008b
- ²⁴³ Koivumäki 2008a, 2008b
- ²⁴⁴ Heikkinen 2008
- ²⁴⁵ Autojen, kotitalouskoneiden ja muiden kestokulutushyödykkeiden kysyntä kasvoi ennenakemättömästi. Ulkomaanmatkojen määrä kaksinkertaistui, pörssikurssit nousivat yli kolminkertaisiksi ja asuntomarkkinoiden hintataso nousi pelkästään vuonna 1988 30 %. Meinander 1999, 484
- ²⁴⁶ Karisto ym. 1999, 191
- ²⁴⁷ Vuoden 1989 aikana kommunistit kokivat vaalitappion Puolassa, Unkari siirtyi monipuoluejärjestelmään, Tšekkoslovakian Prahassa oli samettivallankumous, Berliinin muuri murtui ja Romaniassa tapahtui kansannousu. Karisto ym. 1999, 91
- ²⁴⁸ Meinander 1999, 483-486
- ²⁴⁹ Karisto ym. 1999, 91, 97-98
- ²⁵⁰ Ilmanen 1996, 201-205, 207
- ²⁵¹ Ilmanen 1996, 211
- ²⁵² Liikuntalakityöryhmä 1997, 6
- ²⁵³ Ilmanen 1996, 218-219
- ²⁵⁴ Koivumäki 2008a, 2008b
- ²⁵⁵ Sosiaali- ja terveystoimen järjestämät liikuntaryhmät tulivat maksullisiksi vasta 2000-luvulla. Kannas 2008
- ²⁵⁶ Huovinen, P. 2008, Kannas 2008

-
- ²⁵⁷ Esimerkkejä kilpaurheilun noususta ovat 1990-luvun alussa tehty Helsingin Olympiastadionin peruskorjaus, Kilpa- ja huippu-urheilun tutkimuskeskuksen perustaminen Jyväskylään ja jatkuvasti lisääntynyt taloudellinen tuki dopingin vastaiseen työhön. Juppi 1995, 270
- ²⁵⁸ Rakennusavustusten osuus kaikista liikunnan avustuksista väheni vuoden 1980 41 prosentista vuoden 1992 15 prosenttiin, vastaavana aikana järjestöavustusten osuus putosi yhden prosentin 28 prosentista 27 prosenttiin. Juppi 1995, 292-293
- ²⁵⁹ Juppi 1995, 267-268
- ²⁶⁰ Katsaus antaa yhteiskunnallisia perusteluja liikunnalle myös terveyden, kansalaistoiminnan, kasvatuksen, huippu-urheilun, työn, ympäristön sekä talouden näkökulmista. Liikunnan yhteiskunnallinen perustelu 1994
- ²⁶¹ Koivumäki 1994, 65
- ²⁶² SVUL lopetti toimintansa vuoden 1994 aikana, mutta sen jäsenjärjestöt eli lajiliitot siirtyivät SLU:un. TUL jatkoi toimintaansa SLU:n itsenäisenä jäsenliittona. Vasara 2004, 354-355
- ²⁶³ Alueellisia liikuntaneuvostoja on yhteensä seitsemän, koska väkirikkaassa ja lukuisten kuntien Länsi-Suomen läänissä on kolme neuvostoa. Vasara 2004, 338
- ²⁶⁴ Vanhoissa lääneissä liikunta-asioista vastanneet liikuntatoimen tarkastajat jäivät virkoihinsa, mutta osalla heistä toimenkuva muuttui siten, että mukaan tuli esimerkiksi nuorisotoimen ala. Lääninhallitukset päättävät itse, minkä verran hyödyntävät alueellisen liikuntaneuvoston asiantuntemusta. Vasara 2004, 338-339
- ²⁶⁵ Vasara 2004, 337-341
- ²⁶⁶ Koivumäki 2008a, 2008b
- ²⁶⁷ Vasara 1992, 431
- ²⁶⁸ Suomen Paralympiakomitea 2007
- ²⁶⁹ Soveltava Liikunta SoveLi 2004
- ²⁷⁰ Koivumäki 2008a, 2008b
- ²⁷¹ Liikuntakomitea 1990
- ²⁷² Juppi 1995, 258-260
- ²⁷³ Soveltavan liikunnanopetuksen kehittäminen -tutkimusraportti, Erityisryhmien liikunta alle 10 000 asukkaan kunnissa -tutkimusraportti, Ulkoliikunnan esteettömyyden kehittäminen -tutkimusraportti ja Liikunnan edistäminen vanhustenhuoltolaitoksissa -tutkimusraportti.
- ²⁷⁴ Vuonna 1990 valtionapua saivat seuraavat valtakunnalliset vammaisurheilujärjestöt: Suomen Invalidien Urheiluliitto, Näkövammaisten keskusliitto, Suomen Kuurojen Urheiluliitto, Sotainvalidien Urheiluliitto, Kehitysvammaliitto, Keuhkovammaliitto ja Kehitysvammaisten liikuntaliitto KELI. Erityisryhmien liikunta 1990-luvulla 1991, 28
- ²⁷⁵ Erityisryhmien liikunta 1990-luvulla 1991, 21-27
- ²⁷⁶ Suunnitteluohjeet liikuntatilojen kehittämiseksi vammaisille henkilöille soveltuviksi 1987, 1. Julkaisu oli osa Erityisryhmien liikunnan eurooppalaista käsikirjaa. Sitä oli muunneltu Suomen oloihin ja rakennuslainsäädäntöön soveltuvaksi ja siihen oli liitetty kaksi keskeistä kotimaista suunnitteluasiakirjaa.
- ²⁷⁷ Erityisryhmien liikunta 1990-luvulla 1991, 22, 27

-
- ²⁷⁸ Liikuntakomitea 1990, 6
- ²⁷⁹ Erityisryhmien liikunta 1990-luvulla 1991, 17-18
- ²⁸⁰ Valtion urheiluneuvostossa erityisryhmien liikunnan asiantuntemus toteutui tässä vaiheessa varajäsenen kautta. Erityisryhmien liikunta 1990-luvulla 1991, 22
- ²⁸¹ Erityisryhmien liikunta 1990-luvulla 1991, 4-6, 8
- ²⁸² III Erityisliikunnan neuvottelupäivät -tausta-aineisto 1994, 7-8, 21-22
- ²⁸³ III Erityisliikunnan neuvottelupäivät -tausta-aineisto 1994, 8, 11
- ²⁸⁴ Erityisryhmien liikunta 1990-luvulla 1991, 97
- ²⁸⁵ III Erityisliikunnan neuvottelupäivät -tausta-aineisto 1994, 11
- ²⁸⁶ Integraatio kuvaa vammaisten henkilöiden liikunnan yhdistämistä vammattomien henkilöiden liikuntaan eli siirtymistä erillisestä yleiseen. Laasonen & Saari 2006. Käsittelemme integraatiota tarkemmin luvussa 7.7.
- ²⁸⁷ Hieman ympäröyväksi jäävä linjaus kuuluu näin: "Erityisryhmien liikuntaan ja urheiluun liittyvää toimintaa kehitetään integroidusti osana muita liikunnan ja urheilun osa-alueita. Kilpailutoiminnan alueella kehitetään kansainvälisten vammaisurheilujärjestöjen ja muiden järjestöjen yhteistyötä. Liikunnan kansainvälisen toimikunnan mietintö 1991, 44
- ²⁸⁸ III Erityisliikunnan neuvottelupäivät -tausta-aineisto 1994, 11
- ²⁸⁹ Erityisryhmien liikunta 1990-luvulla 1991, 21
- ²⁹⁰ III Erityisliikunnan neuvottelupäivät -tausta-aineisto 1994, 11
- ²⁹¹ Liikuntakomitea 1990, 200
- ²⁹² III Erityisliikunnan neuvottelupäivät -suositukset 1995
- ²⁹³ Erityisryhmien liikunta 2000-toimikunnan mietintö 1996, 4
- ²⁹⁴ Erityisryhmien liikuntaan osallistujamäärät jakautuivat 1990-luvun puolivälissä seuraavasti: kuntien liikuntatoimi 50 000, erityisryhmien liikuntaa toteuttavat järjestöt 60 000, eläkeläisjärjestöt 20 000, sosiaali- ja terveystieteiden laitokset 40 000, kansalais- ja työväenopistot 10 000, erityiskoulut ja -opistot 10 000. Erityisryhmien liikunta 2000-toimikunnan mietintö 1996, 16
- ²⁹⁵ Erityisryhmien liikunta 2000-toimikunnan mietintö 1996, 13-15
- ²⁹⁶ Erityisryhmien liikunta 2000-toimikunnan mietintö 1996, 23
- ²⁹⁷ Vammaispalvelulakiin vedoten vammaisen henkilö voi vaatia asuinkunnaltaan edellytysten järjestämistä osallistuakseen yhteiskunnan toimiin muiden rinnalla. Henkilökohtainen avustaja on välttämätön esimerkiksi silloin, kun henkilö ei kykene suoriutumaan vapaa-ajan toiminnoistaan tai harrastuksistaan ilman avustajaa. Avustaja on välttämätön vammaisen henkilön osallistumis- ja toimintamahdollisuuksien turvaamiseksi. Vammaisen on palkattava avustajansa itse, mikä edellyttää vammaiselta omatoimisuutta ja kykyä toimia työnantajana. Vammaisen henkilön asuinkunnan korvattavaksi kuuluu vammaispalvelulain 9 §:n mukaan avustajasta aiheutuvat kulut. Rätty & Virta 1994, 81-92
- ²⁹⁸ Vammaispalvelulain mukaan kunnan on järjestettävä vaikeasti vammaiselle henkilölle välttämättömiä opiskelu- ja työmatkojen lisäksi vähintään 18 jokapäiväiseen elämään kuuluvaa yhdensuuntaista asiointi- ja vapaa-ajan matkaa kuukaudessa. Rätty & Virta 1994, 43-46

-
- ²⁹⁹ Vammaispalvelulain mukaan vammaisella on oikeus taloudelliseen tukeen, jos hän tarvitsee vamman-
sa johdossa apuvälineitä liikkumisessa tai vapaa-ajan toiminnassa eikä pysty suoriutumaan vamman takia
itsenäisesti ilman apuvälinettä. Harrastusvälineistä voi tulla korvattavaksi esim. lajikohtaiset apuvälineet,
kuten juoksuproteesit, laskettelu- ja hiihtoproteesit tai hiihtokehikko. Rätty 1994, 109, 115
- ³⁰⁰ Kuulo- ja puhevammasta johtuvaa toiminnanrajoitusta voidaan vähentää tulkkipalveluilla. Tulkkipal-
veluiden tarkoituksena on kommunikaatioesteiden poistaminen esimerkiksi harrastuksiin osallistumisessa.
Kunnan on järjestettävä vammaispalvelulain 8 §:n 2 momentin mukaan tulkkipalvelut vaikeavammai-
sille henkilöille. Rätty & Virta 1994, 56-58
- ³⁰¹ Liikuntalaki 984/1979, 3 §
- ³⁰² Erityisryhmien liikunta 2000-toimikunnan mietintö 1996, 23-24
- ³⁰³ Erityisryhmien liikunta 2000-toimikunnan mietintö 1996, 23-24
- ³⁰⁴ Valtionneuvoston päätös valtion liikuntaneuvostosta 1124/1991
- ³⁰⁵ Koivumäki 2008a
- ³⁰⁶ Laki liikuntalain muuttamisesta 727/1992
- ³⁰⁷ Erityisryhmien liikunta 2000-toimikunnan mietintö 1996, 104-106
- ³⁰⁸ Ponsi 2000, 2-3, 6
- ³⁰⁹ Ponsi 1998
- ³¹⁰ Ponsi 2000, 3
- ³¹¹ Ponsi 2000, 20-21
- ³¹² Ponsi 1998
- ³¹³ Ponsi 2000, 3, 23-26, 30-33
- ³¹⁴ IV Erityisliikunnan neuvottelupäivät 1998, 4, 9
- ³¹⁵ Kuntien erityisliikuntatoiminnan tulokset v.1998, 5. Tuntimäärät ovat keskiarvoja. Yhteenlaskettuna
tunneista tulee 42, mikä johtuu ilmeisesti ylityötunneista tai siitä, että ohjaustunneissa on jonkun verran
mukana tuntiohjaajien tunteja.
- ³¹⁶ Kuntien erityisliikuntatoiminnan tulokset v. 1998, 5
- ³¹⁷ Vuonna 1995 valtiovuonon piiriin pääsi Suomen Reumaliitto ja Suomen MS-liitto, vuonna 1996 elin-
siirtopotilaiden Transplantaatioliikunnan liitto ja vuonna 1997 Mielenterveyden Keskusliitto.
- ³¹⁸ IV Erityisliikunnan neuvottelupäivät 1998, 5
- ³¹⁹ Koivumäki 1998
- ³²⁰ IV Erityisliikunnan neuvottelupäivät 1998, 7
- ³²¹ Koivumäki 1998
- ³²² Liikuntatieteellinen Seura ja Suomen Mielenterveysseura järjestivät toukokuussa 1988 asiasta huoles-
tuneina symposiumin, jonka tarkoitus oli luonnostella tutkimusohjelma liikunnan ja mielenterveyden
alueelta. Valitettavasti osallistujien määrä jäi niin vähäiseksi, että tutkimusohjelman luonnosteleminen jäi
tekemättä. Tutkimuskohteena liikunta ja mielenterveys 1988, 1-2, 13
- ³²³ Koivumäki 1998
- ³²⁴ Rintala 1998
- ³²⁵ Liikuntalakityöryhmä 1997, 1, 8

-
- ³²⁶ Liikuntalaki 1054/1998, 1 §
- ³²⁷ Liikuntalaki 1054/1998, 2 §
- ³²⁸ Liikuntalakityöryhmä 1997, 15
- ³²⁹ Liikuntalaki 1054/1998, 2 §
- ³³⁰ Liikunta-asetus 1055/1998, 6 §
- ³³¹ Liikuntalaki 1054/1998, 1 §
- ³³² Liikuntalaki 1054/1998, 2 §
- ³³³ Koivumäki 2002b
- ³³⁴ Liikunta-asetus 1055/1998 4 §
- ³³⁵ Liikuntalaki 1054/1998, 8 §
- ³³⁶ Liikuntalakityöryhmä 1997, 17
- ³³⁷ Liikuntalaki 1054/1998, 4 §
- ³³⁸ Koivumäki 2008a, 2008b
- ³³⁹ Koivumäki 2008a, 2008b
- ³⁴⁰ Heikkinen 2008
- ³⁴¹ Liikuntatutkimuksen suunta vuoteen 2005, 10-11
- ³⁴² Koivumäki 2008a, 2008b
- ³⁴³ Koivumäki 2008a, 2008b
- ³⁴⁴ Heikkinen 2008
- ³⁴⁵ Valtioneuvosto 2008
- ³⁴⁶ Raha-automaattiyhdistyksellä on edelleen syksyllä 2008 yksinoikeus raha-automaatti- ja kasinotoimintaan sekä kasinon pitoon Suomessa. Raha-automaattiyhdistys 2008
- ³⁴⁷ Vasara 2004, 398-399
- ³⁴⁸ Nieminen 2004
- ³⁴⁹ Haasteena huomisen hyvinvointi – Miten liikunta lisää mahdollisuuksia? Liikunnan yhteiskunnallinen perustelu II tutkimuskatsaus, 2000
- ³⁵⁰ Rintala & Mälkiä 2000, 159
- ³⁵¹ Koivumäki 2004b, 6
- ³⁵² Mattila 2002
- ³⁵³ Nieminen 2002
- ³⁵⁴ Vuosien 2002–2008 Liikuntaa Kaikille Lapsille -hanke oli vammaisliikuntajärjestöjen (Suomen Invalidien Urheiluliitto, Suomen Kehitysvammaisten Liikunta ja Urheilu, Näkövammaisten Keskusliitto) yhteinen kehitysohjelma, jonka tavoitteena on madaltaa erityistukea tarvitsevien lasten kynnystä osallistua yhteiseen liikuntaan. Hanke toteutui Nuoren Suomen ja useiden lajiliittojen kanssa yhteistyössä. Hanke sai tukea opetusministeriöltä. Alanko, Remahl & Saari 2004
- ³⁵⁵ Koivumäki 2008a, 2008b
- ³⁵⁶ Invalidiliitto 2006
- ³⁵⁷ Opetushallitus 2001, 56-58

-
- ³⁵⁸ Ammattikorkeakoulut ovat itsenäisiä korkeakouluja, joten niillä ei ole yhtä yhtenäistä opetussuunnitelmaa.
- ³⁵⁹ Vilhu 2006
- ³⁶⁰ Jyväskylän yliopisto 2007, 11, 77-95
- ³⁶¹ Tiihonen & Ala-Vähälä 2002, 4, 7
- ³⁶² Tutkijat olivat tehneet laskelman väestöllisen kattavuuden perusteella, koska kaupungeissa asuu enemmän ihmisiä. Tiihonen & Ala-Vähälä 2002
- ³⁶³ Tiihonen & Ala-Vähälä 2002, 19-21, 62
- ³⁶⁴ Päätoimisia erityisliikunnanohjaajia oli ollut 72 vuonna 1997 ja vuonna 2001 heitä oli kyselyn perusteella 69. Muutos oli pieni, mutta pitkällä aikavälillä suunta oli ollut laskeva. Tiihonen & Ala-Vähälä 2002
- ³⁶⁵ Tiihonen & Ala-Vähälä 2002, 37-38, 62
- ³⁶⁶ Osa asiantuntijoista oli alan ammattilaisia eikä näin ollen edustanut suoraan palveluja tarvitsevia ryhmiä. Tiihonen & Ala-Vähälä 2002
- ³⁶⁷ Tiihonen & Ala-Vähälä 2002, 37-38, 62
- ³⁶⁸ Tiihonen & Ala-Vähälä 2002, 39, 62
- ³⁶⁹ Tiihonen & Ala-Vähälä 2002, 53, 59-61
- ³⁷⁰ Tiihonen & Ala-Vähälä 2002, 9-10, 62-63
- ³⁷¹ Utela 2002
- ³⁷² 5. Erityisliikunnan neuvottelupäivät ennakkoaineisto 2002, 3-5
- ³⁷³ Suurin yksittäinen hanke oli vuosina 2001–2003 toteutettu soveltavan liikunnan apuvälineiden kehitysprojekti (SOLIA-projekti). 5. Erityisliikunnan neuvottelupäivät ennakkoaineisto 2002, 4-5. Muita hankkeita olivat esimerkiksi Kehitysvammaisten Tukiliiton Malike eli Matkalle liikkeelle keskelle elämää -projekti, joka aloitti toimintansa 1.12.1997 EU:n komission pilottihankkeena. Projektin tarkoitus oli tukea monivammaisen lapsen perheen toimintaa ja harrastusmahdollisuuksia. Kirkkomäki 2006
- ³⁷⁴ 5. Erityisliikunnan neuvottelupäivät ennakkoaineisto 2002, 4-5
- ³⁷⁵ Terveyttä edistävän liikunnan kehittämistoimikunta 2001, 47-51
- ³⁷⁶ Liikuntatutkimuksen suunta vuoteen 2005, 27-29
- ³⁷⁷ Koivumäki 2002a
- ³⁷⁸ Kyseisinä ryhminä neuvottelupäivien teemaseminaari oli nostanut esiin muun muassa MS-taudin, parkinsonin taudin, epilepsian, nivelpsoriasiksen sekä fibromyalgian. Koivumäki 2002a, 16
- ³⁷⁹ Koivumäki 2002a
- ³⁸⁰ Koivumäki 2002a
- ³⁸¹ Rintala 2002
- ³⁸² Koivumäki 2002a
- ³⁸³ Rintala 2002
- ³⁸⁴ Erityisryhmien liikunnan kehittämisohjelma 2003–2005, 4-5
- ³⁸⁵ Piispanen 2007, 5, 7-9

-
- ³⁸⁶ Lisäksi Suomessa oli vuonna 2002 alle 10 000 asukkaan kuntia yhteensä 273 ja niistä 20:ssä kunnassa oli pää- tai sivutoiminen erityisliikunnanohjaaja. Tiuhonen & Ala-Vähälä 2002, 13
- ³⁸⁷ Piispanen 2007, 5, 7-9
- ³⁸⁸ Kahden kunnan yhteinen erityisliikuntamalli, erityisliikunnanohjaajakeskeinen malli, puolipäiväohjaaja-koordinointimalli sekä yhdistys- ja tuntiohjaajapainotteinen malli.
- ³⁸⁹ Piispanen 2007, 37-45
- ³⁹⁰ Piispanen 2007, 3, 44-45
- ³⁹¹ Mattila 2006
- ³⁹² Järjestötuen piiriin nousivat Suomen Parkinsonliitto vuonna 2003 ja Suomen CP-liitto vuonna 2004.
- ³⁹³ Suomessa järjestettiin vuonna 2003 istumalentopallon EM-kisat, vuonna 2004 sähköpyörätuolisali-bandyn MM-kisat ja vuonna 2005 vammaisten yleisurheilun avoimet EM-kisat.
- ³⁹⁴ 6. Erityisliikunnan päivien ennakkoinfo 2006, 6-7
- ³⁹⁵ Ala-Vähälä 2006, 6
- ³⁹⁶ Erityisryhmien liikunnan kehittämissuunnitelma 2003–2005, 5
- ³⁹⁷ Erityisryhmien Liikunta 2000 -toimikunta 1996, 7-9
- ³⁹⁸ Eläkeikäisten liikunnan toimintaorganisaation kehittäminen 1990, 12
- ³⁹⁹ Mattila 2006
- ⁴⁰⁰ Karvinen 2006
- ⁴⁰¹ Mattila 2006
- ⁴⁰² IFAPA on lyhenne nimestä International Federation of Adapted Physical Activity.
- ⁴⁰³ Mattila 2006
- ⁴⁰⁴ Laasonen & Saari 2006
- ⁴⁰⁵ Alanko, Remahl & Saari 2004, 17
- ⁴⁰⁶ Youth Sport Trust 2008; Alanko, Remahl & Saari 2004, 6-7
- ⁴⁰⁷ Integraatiotyöryhmän muistio 2005, 6-7
- ⁴⁰⁸ Laasonen & Saari 2006
- ⁴⁰⁹ Koivumäki 2008a, 2008b
- ⁴¹⁰ Henttu 2008
- ⁴¹¹ Koivumäki 2008a, 2008b
- ⁴¹² Huovinen, P. 2008, Kannas 2008
- ⁴¹³ Huovinen, P. 2008, Kannas 2008
- ⁴¹⁴ Suomen hallitus on uudistamassa vammaislakeja. Tavoitteena on yksi yhtenäinen vammaislaki, joka turvaa jatkossa palvelut kaikille vammaisille henkilöille vamman diagnoosiin katsomatta. Osana tätä prosessia on eri tahojen puolesta yritetty ajaa läpi subjektiivista oikeutta henkilökohtaiseen avustajaan. Sosiaali- ja terveysministeriö valmistelee vammaislaki käsittelee muun muassa henkilökohtaisen avustajan ja kuljetuspalvelujen järjestämistä. Savolainen 2006, Sosiaali- ja terveysministeriö 2005. (Laki on vielä valmisteilla tämän tutkimuksen valmistuessa syksyllä 2008.)
- ⁴¹⁵ Heikkinen 2008
- ⁴¹⁶ Henttu 2008

-
- ⁴¹⁷ Heikkinen 2008
- ⁴¹⁸ Huovinen, P. 2008
- ⁴¹⁹ Henttu 2008
- ⁴²⁰ Heikkinen 2008
- ⁴²¹ Henttu 2008
- ⁴²² Kummu 2006, 87
- ⁴²³ Koivumäki 2008a
- ⁴²⁴ Esimerkiksi Nygård & Tuunainen 1996, Vasara 2004, Ilmanen 2006
- ⁴²⁵ Esimerkiksi Juppi 1995, Ilmanen 1996, Itkonen 1996
- ⁴²⁶ Esimerkiksi vammaisten historiasta kertovat aineistot ovat syntyneet pääosin yhteiskunnan harjoittaman valvonnan, huollon ja hoidon tuloksena. Yhteiskuntaa ei ole kiinnostanut, mitä tutkittavat ryhmät itse ajattelevat heihin kohdistuneista toimenpiteistä. Toimenpiteiden kohteena ovat kuitenkin olleet tuntevat ja kokevat ihmiset. Nygård 1996, 29. Esimerkiksi, miten erityisliikkuja kokee oman osallistumisensa kunnan järjestämiin erityisliikuntapalveluihin.
- ⁴²⁷ Koivumäki 2008a, Heikkinen 2008, Huovinen, P. 2008, Kannas 2008
- ⁴²⁸ Heikkinen 2008, Kannas 2008
- ⁴²⁹ Koivumäki 2008a
- ⁴³⁰ Huovinen, P. 2008
- ⁴³¹ Henttu 2008
- ⁴³² Henttu 2008
- ⁴³³ Tutkimuksen käsitelmääritys on luvussa kolme.
- ⁴³⁴ Henttu 2008
- ⁴³⁵ Huovinen, P. 2008
- ⁴³⁶ Koivumäki 2008a
- ⁴³⁷ Huovinen, P. 2008